

BETEKINTŐ

2015/1. szám

TARTALOMJEGYZÉK

Vörös Géza: Egyházüldözők arcképcsarnoka

Az egyházakkal szembeni elhárítás vezetői, 1945–1956 I. rész

Unger Gabriella: Az ügynök hét élete

Kaiser János és a külső csoport I. rész

Orgoványi István: Az Államvédelmi Hatóság Határőrség felderítő osztályának megszervezése és tevékenysége 1950 és 1956 között I. rész

Stefano Bottoni: „Mozart” és „Fekete”

Egy hírszerzési dosszié különös története II. rész

Takács Tibor: Egyszerű történet

A „Tanya” fedőnevű K-lakás, 1968–1980

Cristina Petrescu – Dragoş Petrescu: A vitatott forradalom

Az 1989. december 16–22-i román forradalom

Jobst Ágnes: A Stasi operatív csoportja Magyarországon – és a „Balaton-brigád”

Eperjesi Zoltán: Keletnémet polgárok a Stasi árnyékában, avagy ügynökök, akik fenéken lövik egymást

Gudrun Weber – Thomas Auerbach: „Genossen, wir müssen alles wissen!”

DDR-Alltag im Spiegel der Stasi-Akten. Ein Lesebuch. Berlin, Lukas-Verlag, 2014.

Egyházüldözők arcképcsarnoka

Az egyházakkal szembeni elhárítás vezetői, 1945–1956

I. rész

Bevezető

Tanulmányomban igyekeztem összegyűjteni azon tisztek életrajzát, akik a pártállami diktatúra által működtetett politikai rendőrség egyházakkal szembeni elhárítását 1945 és 1956 között irányították.¹ Csak azoknak ismertetem az életpályáját, akik a korszakban az egyházi elhárítás vezetői voltak, vagy – bár alacsonyabb beosztásban dolgoztak – megbízást kaptak ezen szervezeti egység vezetésére. Így a vezetőhelyettesek, csoportvezetők nem kerülnek bemutatásra.

A tanulmányban olvasható életpályákat nem biográfiai, hanem az archontológia keretein túl nyúló prozopográfiai szempontú megközelítéssel tárgyalom.² A prozopográfia – ahogy Engel Pál megfogalmazta – személyi adattár összeállításához használt kutatói módszer, amelynek *„tárgya sohasem egy személy, hanem mindig személyek meghatározott köre. Ezt a kört a történész választja ki egy, esetleg több ismérv alapján, amely(ek) valamennyi személyre nézve közös(ek)“*.³ Így tehát a prozopográfia egy tágabb lehetőséget kínál az archontológiához képest, mivel nem csak a meghatározott személy(ek) szigorúan vett hivatali tisztségét és annak viselési idejét mutatja be, hanem összegyűjti a származásra, iskolai végzettségre és a hivatali pályafutásra vonatkozó adatokat is.⁴ A tisztekre vonatkozó adatok összegyűjtése mellett a szervezeti egységek jelöléseinek változásai miatt a könnyebb követhetőség érdekében röviden bemutatom az egyházi elhárítás szervezettörténeti változásait is.⁵

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött, a politikai rendőrség nyílt, illetve titkos és szigorúan titkos állományú tisztjeivel kapcsolatos személyi iratok összesen több mint 150 iratfolyóméternyire rúgnak, ami elsősorban soknak tűnik. Az itt bemutatandó tizenöt tiszt közül azonban csak kilencnek van meg a személyi gyűjtője, a többiek hivatali pályáját a dossziékban található jelentések alapján olvasható beosztásukból, illetve a belügyi parancsok alapján próbáltam feltérképezni. Mivel a személyi anyagokban csak kevés adat található személyiségükről, családjuk életéről, munkatársaikhoz való viszonyukról, szándékosan kihagytam minden olyan adatot, amely ezekre vonatkozott.

1945, majd 1948 éles cezúra a magyar történelemben. Magyarország a vesztes oldalon fejezte be a második világháborút, így az addigi uralkodó társadalmi csoportok helyzete megrendült. A szovjet megszállás alá került országban a lakosság egy demokratikus fordulat reményében kezdett az újjáépítésbe. Az 1945-ös választások utáni koalíciós kormány a régi struktúrák lebontását, új, demokratikus politikai rendszer kiépítését ígérte. Azonban a megszálló szovjet csapatok segítségével köszönhetően a Magyar Kommunista Párt (MKP) a hatalomból kiszorítva ellenfeleit, egyeduralmat épített ki, majd az 1948-as fordulat évét követően Magyar Dolgozók Pártja (MDP) néven egypártrendszerű diktatúrát hozott létre. A politika színpadán az MDP számára egyedüli ellenfélként ekkorra már csak az egyházak maradtak.

Az egyházak évszázadokra visszanyúló társadalmi beágyazottsága, oktató-nevelő tevékenysége, hatalomtól független külföldi kapcsolatai mind-mind vörös posztó volt a kommunista vezetők szemében: hiszen számukra a vallásossággal szembeni materialista világnézet képviselte a haladást. A velük szemben állókat a népi demokrácia

ellenségének, „reakciósnak” bélyegezték meg.⁶ Ahogyan azt Rákosi Mátyás, még MKP főtitkárként egy 1948. január 10-én a párt funkcionáriusai számára tartott értekezleten megfogalmazta: „...a demokrácia ez évi feladatai között ott van az egyház és a népi köztársaság viszonyának rendezése. [...] Meg kell szüntetni azt a tarthatatlan állapotot, hogy a magyar nép ellenségeinek zöme az egyházak, elsősorban a római katolikus egyház palástja mögé búvik. [...] A magyar demokrácia eddig minden problémát megoldott. Amikor napirendre tűzi, végezni fog azzal a reakcióval is, mely az egyház köntöse mögé búvik.”⁷ A koalíciós kormányzás időszakában a végrehajtó hatalom célja az egyházakkal kapcsolatban még az államtól való elválasztásuk, a szeparáció, a felekezeti egyenjogúság biztosítása, az egyházak szabad működésének lehetővé tétele volt.⁸ A kommunista pártállam szándéka szerint azonban az egyházakkal szemben – közülük is, híveik számaránya miatt, elsősorban a katolikus egyházzal mint a „klerikális reakció” képviselőjével szemben – harcolni kell, ezért egyházpolitikájában azok megsemmisítését vagy legalábbis működésük ellehetetlenítését tűzte ki végcélul.⁹

Az állampárt is érzekelte, hogy ennek megvalósulásáig hosszú út vezet. Ezt jelezte az MDP Központi Vezetőségének (KV) 1950. június 1-jén a „klerikális reakció elleni harcra” hozott határozata, melyben az egyházakkal szembeni fellépés fokozását, a teljes ellenőrzés megvalósítását tűzték ki célul. Mindez elsősorban a katolikus egyház ellen irányult.¹⁰ A vallási ügyek igazgatása 1951-ig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumon belül a vallásügyi főcsoport, majd ezt követően az 1951. évi I. törvénnyel felállított Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) feladata volt.¹¹ Az ÁEH-nak kellett gondoskodnia a pártvezetés szintjén kialakított egyházpolitikai koncepciók, döntések végrehajtásáról és végrehajtásáról.¹² Az állampárt egyházpolitikájának végrehajtásában a különböző állami és társadalmi szervezetek közül a mindig kommunista vezetésű, többször átszervezett, kezdetben a Belügyminisztérium (BM) szervezetében, az 1950 és 1953 közötti időszakban önálló szervként, majd 1953-tól ismét a BM keretein belül működő politikai rendőrségre jelentős szerep hárult.

Az egyházi elhárítás és vezetői

A politikai rendészeti osztályok

Magyarország nyugati területein még zajlott a második világháború, amikor Debrecenben 1944. december 21–22-én létrejött az új törvényhozó és végrehajtó hatalom, az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány, amelyek első intézkedései a közrend és a közbiztonság helyreállítására irányultak. A szovjet segítséggel újjászervezett államrendőrség fő feladata a demokratikus államrend helyreállítása, megszilárdítása és a közbiztonság fenntartása volt.¹³ Az államrendőrséggel egy időben indult meg a politikai rendőrség szervezése is.¹⁴

1945. május 10-én jelent meg az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendelete, amely feloszlatta a csendőrséget és megalakította a Magyar Államrendőrséget. E jogszabály írta elő a politikai rendészeti osztályok felállítását a belügyminiszter által közvetlenül felügyelt rendőrség szervezetén belül. A rendelet valójában csak törvényesítette a Péter Gábor vezette Budapesti Főkapitányság és a Tömpe András irányította Vidéki Főkapitányság politikai rendészeti osztályának működését.¹⁵ Fő feladatuk – nemzetközi kötelezettségként is – a háborús és népellenes bűntettek elkövetőinek felkutatása volt, de emellett különös figyelemmel kísérték azon személyek vagy szervezetek tevékenységét, akikre az MKP vezetése „a demokrácia ellensége” bélyegét rásütötte.¹⁶ Azonban akkor még nem tartozott az egyházakkal szembeni hírszerző és elhárító munka a Magyar Kommunista Párt által kézben tartott Politikai Rendészeti Osztályok (PRO) deklarált feladatai közé.¹⁷ Legalábbis erre utal a Péter Gábor által kiadott 10/1945. számú utasítás és a 47/1945. számú körölvény, amelyek közül egyik sem írta elő a nyomozó főcsoportok számára meghatározott szakfeladatok között az egyházak tevékenységének figyelemmel kísérését.¹⁸ Mindez nem jelentette azt, hogy egyházi

személyek nem kerülhettek volna a nyomozók látókörébe, hiszen például Mindszenty József megfigyelése esztergomi érsekké történt kinevezésétől fogva letartóztatásig folyamatos volt.¹⁹

Az említett két politikai rendészeti osztály feladatai között nem található nevesített formában az egyházak – ahogy a korszakban fogalmazták, a „klerikális reakció” – elhárításának tevékenysége, ezért szervezeti egységet, így vezetőt sem lehet ezen időszakra megnevezni. Feltételezhető, hogy az intellektuális vonatkozású politikai bűncselekmények felderítését végző Budapesti PRO „G” főcsoportja nyomozhatott az egyházi személyeket is érintő ügyekben.²⁰ Ennek vezetője 1945-ben Ákos Miklós rendőr nyomozó százados volt, aki szakcsoportvezetőként több, egyházakkal kapcsolatos jelentést szignójával látott el.²¹ Ákos 1911-ben született Budapesten Adler néven, 1938-ban tett érettségi vizsgát. Kezdetben újságíróként dolgozott, majd ifjúsági kalandregények és detektívtörténetek írásából élt.²² Sajnos titkosszolgálati pályafutásáról nem sok adat maradt fent a politikai rendőrség irataiban. Egy 1954-es tanúkihallgatási jegyzőkönyvből mindössze annyi derül ki, hogy kispolgári családban született, kereskedelmi érettségit tett és a jegyzőkönyv felvételekor az MDP-nek és az Írószövetségnek is a tagja volt.²³ Kihallgatásán elmondta, hogy 1945-ben a budapesti PRO intellektuális „G” csoportjánál dolgozott előbb csoportvezetőként, majd főcsoportvezető-helyettesként, végül főcsoportvezetőként. A politikai rendőrségtől 1949-ben szerelt le őrnagyi rangban.²⁴ Ezt követően – állandó anyagi gondokkal küzdve – Székesfehérváron, a Fejér Megyei Iparcikk Kiskereskedelmi Vállalat Piac téri üvegboltjában dolgozott. A jobb megélhetés reményében mindenét pénzzé téve családjával együtt 1956-ban elhagyta az országot, és Izraelben telepedett le.²⁵ A politikai rendészeti osztályok tisztjei közül mást, aki az egyházak működését figyelemmel kísérő, annak ellenőrzését irányító feladatot látott volna el, még nem sikerült azonosítani.

Az Államvédelmi Osztály

Rajk László belügyminiszter 1946. október 6-án megjelentetett rendeletével a Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályát beolvasztotta a Péter Gábor vezette budapesti PRO-ba, amelynek elnevezése Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztály (ÁVO) lett.²⁶ Az így létrehozott Államvédelmi Osztály feladatai között már dokumentálható az egyházakkal szembeni fellépés.²⁷ Az ÁVO szervezeti felépítéséről egy 1948. július 6-án készített jelentés tanúskodik. Eszerint hat alosztály működött Budapesten, közülük a III. alosztály végezte az egyházakkal szembeni elhárítást. A huszonkilenc főből álló alosztály feladatkörében „az egyházi vonalról információk beszerzése, tájékoztatás pl. püspökkari konferenciákról, az egyház szándékainak idejekorán való jelentése” is szerepelt.²⁸ Emellett az alosztály az egyházi tevékenység valamennyi területén gyűjtött információkat az általuk ellenségesnek minősített személyekről, csoportokról, és végezte az egyházi kémkedés elhárítását is. Ezt támasztja alá egy 1969-ben készített emlékeztető, amely az 1947–48-as évekre vonatkozóan az ÁVO III. alosztálya feladatköréiként jelöli meg az egyházak megfigyelését, a róluk való adatgyűjtést.²⁹

Az III. alosztály első vezetője Décsi Gyula államvédelmi őrnagy volt, akit a két PRO egyesítésekor nevezhettek ki, október folyamán.³⁰ Décsi 1919. január 28-án született Szentgotthárdon. A Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett jogi diplomát, majd ügyvédjelöltként a Pénzügyi Központ jogügyi osztályán dolgozott.³¹ 1943-ban belépett a Kisgazda Pártba, majd kapcsolatba került az illegális kommunista mozgalommal. 1944 végén az októberben létrejött Magyar Kommunista Párt tagjelöltje, majd tagja lett. 1945 elején rövid időre a Szikra Könyvkiadó és Nyomda vezetőjévé nevezték ki.³² Ezt követően, 1945 márciusában került a politikai rendőrség kötelékébe.³³ Forráshiány miatt sajnos nem lehet pontosan rekonstruálni a budapesti PRO-n töltött időszakát. A 61/1946. számú napiparancs szerint annyi bizonyos, hogy március 16-án az I. alosztálytörzsben végzett nyomozói feladatot.³⁴ Szakmai tudását

jelzi, hogy a politikai tisztek számára tartott bűnügyi tanfolyam záróvizsgáján ő is részt vett az egyik vizsgabizottság munkájában.³⁵ Jól végzett munkája elismerésül Tildy Zoltán köztársasági elnök 1946. május 11-ei rendeletével a „Magyar Szabadság” érdemrend ezüst fokozatát adományozta neki.³⁶ Décsit július 27-én áthelyezték a II. osztálytörzshöz,³⁷ amely a politikai nyomozómunka mellett a fogdaügyekkel is foglalkozott.³⁸

A III. alosztály létrejöttének és Décsi vezetővé való kinevezésének pontos dátumát nem ismerjük, de az tudható, hogy a 232/1946-os számú napiparancs őt és az alosztályvezetői poszton utódját, Tihanyi Jánost október 14-én már az alosztály tagjaként említi.³⁹ Décsi 1947. március 6-ig irányította az alosztály munkáját, amikor is Péter Gábor, az ÁVO vezetője felmentette tisztségéből, és a VIII. alosztály vezetésével bízta meg,⁴⁰ amely a nyílt nyomozásokat, azaz a vizsgálati eljárásokat végezte a népügyészségi kirendeltséggel együtt.⁴¹ Ezen tisztségében is sokszor került szembe egyházi személyekkel, és igyekezett kíméletlenül végrehajtani a párt és az államvédelem vezetése felől érkező parancsokat.⁴² Décsi utasítására vertek meg például több személyt a Pócspetri-ügy kivizsgálásakor.⁴³ 1948. december 26-án az ő vezetésével tartóztatták le Mindszenty bíborost Esztergomban, és kezdték meg kihallgatását az Andrassy út 60-ban.⁴⁴ A Rajk-per lezárultával Décsi – sok más államvédelmi vezetővel együtt – „jól végzett munkájáért” jutalomban részesült.⁴⁵ Kádár János belügyminiszter előterjesztése alapján kiváló szolgálatteljesítése elismerésül megkapta a Magyar Köztársaság Érdemrend arany fokozatát, és soron kívül előléptették ezredessé.⁴⁶ 1950 júniusáig szolgált az államvédelem kötelékében.⁴⁷ Ezt követően igazságügyi államtitkár, majd az igazságügyi miniszter első helyettese és végül 1952. november 14-étől a tárca vezetője lett.⁴⁸ 1953. január 16-án őrizetbe vették a leváltott Péter Gábor és más volt államvédelmi vezetők ellen indított koncepciók eljárásban, és mint negyedrendű vádlottat decemberben kilencévi börtönbüntetésre ítélték,⁴⁹ ami az 1957-es perújítás során nyolc év szabadságvesztésre módosult.⁵⁰ Végül ezt felezve, a börtönben eltöltött időt beszámítva még ebben az évben szabadlábra helyezték. Ezt követően az Akadémiai Kiadónál dolgozott, ahol a Szótárszerkesztőséget vezette. 1980. szeptember 18-án halt meg Budapesten.⁵¹

Péter Gábor kinevezése alapján Décsi helyét a III. alosztály vezetői tisztségében 1947. március 6-án Tihanyi János rendőrnnyomozó főhadnagy vette át.⁵² Tihanyi 1922. május 31-én született Budapesten. Édesanyját kétéves korában elvesztette, édesapja fuvaros volt. 1940-ben érettségizett. Kifutófiúként kezdett el dolgozni, de 1943. október végén behívták munkaszolgálatra. 1944 végén rövid ideig egy sütődében volt segédmunkás. 1945 februárjában lépett be az MKP-ba.

Tihanyi 1945. február 11-én került a politikai rendőrség állományába.⁵³ 1946 áprilisában a Budapesti Politikai Rendészeti Osztály B/5-ös szakcsoportjában dolgozott,⁵⁴ amelynek a források tanúsága szerint feladatkörébe tartozott az egyházi személyek megfigyelése.⁵⁵ Kiváló munkájáért Péter Gábor 1946. április 30-ai napiparancsában nyilvános dicséretben részesítette.⁵⁶ Tihanyi saját maga által írt életrajzából kiderül, hogy – bár a szervezeti egységet nem nevezi meg – gyorsan haladt fölfelé a politikai rendőrség ranglétráján; 1945 decemberétől csoportvezető, 1946 júniusától főcsoportvezető volt.⁵⁷ Visszaemlékezése szerint még ez év októberétől alosztályvezető-helyettesé nevezték ki, majd 1947 márciusában alosztályvezető lett.⁵⁸ Mivel 1946. október 14-én már a III. alosztályon szolgált, valószínűleg ennek lehetett a helyettes vezetője. Szakmai tudásának elismeréseként 1948 júliusában a Rendőrakadémián az államvédelmis tisztek számára indítandó szakirányú továbbképzésben rábízta az egyházakkal kapcsolatos előadások megtartását. Az ekkor már századosi rangú Tihanyi számára húsz órát jelöltek ki a tervezett tantervi keretben, ám a Dzerzsinszkijről elnevezett tanosztály hallgatói számára az oktatás beindítására csak 1949-ben került sor.⁵⁹ Alosztályvezetői pozícióját 1948. szeptember 20-áig töltötte be. Péter 20/1948. számú napiparancsával felmentette tisztségéből, és a XIV. (Szervezési) alosztály vezetésével bízta meg,⁶⁰ melyet 1950 februárjáig irányított.⁶¹

Az időközben többször átalakított és nevet változtató, 1949 végétől önállóvá váló politikai rendőrség, azaz az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) szervezetén belül Tihanyi karrierje tovább ívelt felfelé. Az ekkor alakult II. (Katonai Elhárító) Főosztály helyettes vezetője lett 1950 májusáig, majd őrnagyi rangban a II/1. Osztály, a katonai kémelhárítás irányítója 1950 júniusáig.⁶² Ezt követően az ÁVH-n belül végigsöprő, „politikai megbízhatóságot” szem előtt tartó felülvizsgálatnak köszönhetően Tihanyi immár alezredeként a hírszerző osztály vezetője, majd annak főosztályá szervezését követően főosztályvezető-helyettese és a Jugoszlávia felé irányuló információszerzés irányítója lett.⁶³ Péter Gábor 1953-as letartóztatása után, január 12-én Tihanyit is őrizetbe vették.⁶⁴ Mivel a vizsgálat semmilyen bűncselekményt nem tudott megállapítani vele szemben, ez év november 18-án szabadlábra helyezték, azzal a kitételrel, hogy szigorú pártmegrovásban kell részesíteni, és csak fizikai munkakörben helyezkedhet el. Indokul azt hozták fel, hogy zsidó-nacionalista nézetű, elhanyagolta a cionisták elleni elhárító munkát, megalkuvó módon Péter Gábor bizalmába férkőzve akart előbbre jutni, és „kijelentéseivel egyik terjesztője volt az avantgardista szellemnek”.⁶⁵ Tihanyit hivatalosan Piros László, a belügyminiszter első helyettesének 1954. július 9-én kiadott 629/1954. számú parancsa alapján 1953. január 15-ei hatállyal elbocsátották el az ÁVH állományából.⁶⁶ Ezt követően több ipari vállalatnál is dolgozott, majd 1966-ban a berlini külkereskedelmi kirendeltség vezetője lett. A Komplex Külkereskedelmi Vállalat munkatársaként ment nyugdíjba.⁶⁷

Tihanyi a III. alosztály vezetőjeként számos intézkedést hagyott jóvá egyházi személyek ellen. Ezek közül a legjelentősebb a Mindszenty bíboros ellen 1947. június 10-én indított bizalmas nyomozás engedélyezése volt.⁶⁸ Az alosztályvezető 1948. május közepére, Péter Gábor kérésére összeállított egy egyházi vonatkozású dokumentumgyűjteményt, mely több, a Mindszenty ellen tervezett büntető eljáráshoz szükséges iratot is magába foglalt.⁶⁹ Bár Rákosi valószínűleg még nem érezte elegendőnek az addig összegyűjtött adatokat egy vádemeléshez, de a főpap 1948 nyarán és őszén folytatódó megfigyelése során megszerzett információkkal kibővített iratanyag már elégségesnek tűnt Mindszenty letartóztatásának előkészítéséhez. A bíboros kihallgatását az államvédelem magas rangú tisztjei végezték. Décsi mellett Tihanyi is megpróbálta szóra bírni a bíborost, hogy terhelő adatokat gyűjtsön rá vonatkozóan.⁷⁰ Ám próbálkozása nem sok sikerrel járt.

A Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága

A Péter Gábor vezette, egyre erősödő politikai rendőrség 1948 őszén feljebb került a rendvédelmi hierarchiában. Kádár János egy hónappal belügyminiszterré történt kinevezését követően megszabadította az ÁVO-t rendőrségi köteleitől, amely 1948. szeptember 10-én – bár továbbra is a Belügyminisztérium keretein belül működő – önálló intézménnyé vált Államvédelmi Hatóság néven.⁷¹ Az új szerv döntött az útlevélkiadások, internálások, kitiltások ügyében, beolvasztotta a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóságot, saját őrszemélyzettel (karhatalommal), a BM határ-, folyam- és légi rendészeti egységeivel is rendelkezett.⁷² Az egyházakkal kapcsolatos kérdésekkel a belföldi ügyek felderítését végző „B” (operatív) ügyosztály szervezeti keretein belül továbbra is a III. alosztály foglalkozott.⁷³

Tihanyi áthelyezésével egy időben, 1948. szeptember 20-án a vezetéssel Péter Gábor az addig is az alosztályon szolgálatot teljesítő Jámbor József rendőr századost bízta meg.⁷⁴ Jámbor 1918. július 3-án budapesti munkáscsaládban született. Önéletrajza alapján a nyolc elemi elvégzését követően autószerelő szakmát tanult, és egy autószerelő műhelyben dolgozott 1940-ig.⁷⁵ Az év végén katonai szolgálatra vonult be a Magyar Királyi Honvédségbe, és a második világháború alatt utászokként szolgált. 1945 tavaszán szovjet fogságba esett, ahonnan június elején szabadult. Hazatérve, lakóhelyén belépett az MKP-ba, majd június 19-én a párt támogatásával kérte felvételét a politikai rendőrség állományába.⁷⁶ Jámbor – a személyi anyagában található szolgálati adatlapja szerint – először a huszonkettedik kerületi nyomozócsoport tagja lett, majd 1946 januárjától már

az Andrassy úti központban teljesített szolgálatot.⁷⁷ Az 1958-ban készített szolgálati adatlapján beosztásaként 1947 áprilisától az alosztályvezető-helyettesi státusz olvasható. ⁷⁸ Mivel vezetői kinevezésekor már a III. osztály tagja volt, ekkor valószínűleg ő lehetett Tihanyi helyettese az egyházi elhárításnál. 1949 januárjában osztályvezető-helyettesé nevezték ki, azonban személyi anyagából a szolgálati hely megnevezése hiányzik.⁷⁹ Mivel 1950 márciusában a belső reakció elhárítás osztályának volt a helyettes vezetője,⁸⁰ csak vélelmezhető, hogy e korábbi időpontban is ugyanezen osztálynak, vagyis az akkori B-ügyszálynak lett a második számú irányítója. Az ÁVH felső és középvezetői szintjén, az 1950 tavaszán–nyarán végigfutó „politikai megbízhatósági” szempontú, a „fokozott éberséget” bizonyító vizsgálat rostáján sokan fennakadtak,⁸¹ köztük Jámbor is. 1950. június 12-én nemcsak parancsnoki tisztségéből mentették fel, de az ÁVH kötelékéből is elbocsátották szigorú pártmegrovással. Önéletrajza szerint Péter Gábor személyes okok miatt döntött így, személyi gyűjtője iratanyagában viszont az olvasható, hogy bírálta az államvédelem vezetőinek hibáit és a Politikai Bizottság határozatát.⁸² Ezt követően a Nehézipari Minisztériumban, majd a Telefongyárban töltött be vezetői funkciókat, 1952 augusztusától a Helyiipari Újításokat Kivitelező Vállalat igazgatója lett. 1954-ben eltörölték pártbüntetését, és októbertől a Budapesti Városi Tanács Hangszer és Mechanikai Játékgyár igazgatójává nevezték ki, ahol 1957. február 20-ig dolgozott. Ekkor ismét BM-szolgálatba lépve a II/2. Osztályra, a kémelhárításhoz került alosztályvezetőként, majd 1961-ben a II/9., a Környezetanalízis-készítés, figyelés Osztály vezetője lett.⁸³ 1957-ben őrnaggyá, majd 1958-ban alezredessé léptették elő.⁸⁴ A belügyi pályájának befejezéséről az 1958-ban készült szolgálati adatlapján egy utólagosan, 1962-ben rávezetett, szűkszavú bejegyzés tájékoztat, mely szerint: „leszerelve a polg. [polgári] életbe történő áth. [áthelyezés] folytán 1962. VIII. 15. hat. [hatállyal] 00184/62 pcs. [parancs]”.⁸⁵ A belügy kötelékéből való kiválásának okáról az állambiztonsági források hallgatnak, de valószínűsíthetően ő is a politikai rendőrség 1962-es átszervezésekor eltávolított, az ÁVH szervezetében vezető beosztást betöltött tisztek közé tartozhatott.⁸⁶ Életpályájának további állomásai nem derülnek ki az állambiztonsági iratokból.

Az egyházi elhárítás helyettes vezetőjeként 1947. június 10-én Jámbor tett javaslatot Mindszenty személyi dossziéjának nyitására,⁸⁷ majd vezetőként az alosztálynak a bíborosra vonatkozó információgyűjtését irányította. Nemcsak a bíboros titkárának, Zakar Andrásnak, hanem magának Mindszentynek is részt vett a kihallgatásain, sőt a főpap bizalmába férkőzve terhelő adatokat igyekezett belőle kiszedni, és szökésre rábírnival.⁸⁸ Mindszenty bizalmának megszerzéséért még arra is hajlandó volt, hogy elárulja neki valódi nevét és rangját.⁸⁹ Jámbor az egyházi elhárítás első embereként előjárói számára összefoglaló jelentéseket készített a püspöki kar tagjaival kapcsolatosan,⁹⁰ és ő hagyta jóvá a több egyházi személlyel szemben indított bizalmas nyomozás során gyűjtött anyagokat tartalmazó személyi dossziék nyitását.⁹¹

Az önálló ÁVH

1950. január 1-jén a BM ÁVH és a Honvéd Határőrség összevonásával önálló, országos hatókörű, csak a Minisztertanácsnak alárendelt szervként jött létre az Államvédelmi Hatóság.⁹² Bár az új intézmény felügyeletét továbbra is a belügyminiszter látta el, az altábornaggyá előléptetett Péter elérte, hogy az általa irányított ÁVH mindinkább kikerült a párt- és állami ellenőrzés alól, és egyedül Rákosi Mátyástól fogadott el utasításokat. A Hatóság az eddigi feladatkörei mellett megszerezte a hírszerzés, az elhárítás, a határőrség, az idegenrendészet, a belső karhatalom, az internálótáborok és a büntetés-végrehajtási intézetek irányítását.⁹³ A mamutintézmény 35 000 főből állt, és 1953 elején közel 1,2 millió embert tartott megfigyelés alatt.⁹⁴ Az ÁVH új szervezeti keretein belül az I. Főosztályhoz tartozott a „Belső reakció elleni harc” osztálya, az I/2. osztály.⁹⁵ Ezen belül a „b” jelű alosztály feladata volt mind a történelmi egyházakkal, mind a kiségyházakkal, szektákkal szembeni elhárítás (figyelés, felderítés, bomlasztás stb.).⁹⁶

Jámbor József 1950. június 12-ei elbocsátását követően az alosztály vezetését helyettese, Harmat Frigyes vette át. Az egyházi elhárítás vezetői közül róla található a legkevesebb információ a kommunista titkosszolgálat irataiban. Az ÁBTL őrzésében nincs személyi anyaga, rá vonatkozó információ csak néhány napiparancsban, illetve dossziében lévő jelentés alapján olvasható. Életpályája így nehezen, csak ezek alapján rekonstruálható. Az 1923-ban született Harmat 1948. szeptember 29-én a BM ÁVH III. alosztályára nyert felvételt próbarendőrnek.⁹⁷ Gyorsan lépdelt felfelé a hierarchiában. 1949. április 30-án rendőr alhadnagy rangban szolgált.⁹⁸ 1950. május 19-én államvédelmi nyomozó hadnagy az ÁVH I/2-b alosztályán,⁹⁹ és még ugyanezen hónap 31-étől már az alosztály helyettes vezetőjeként írt alá jelentéseket.¹⁰⁰ Június 2-ától, a hivatalosan még alosztályvezető Jámbor József helyett, már ő engedélyezte kézjeggyével több egyházi vezető személyi dossziéjának nyitását.¹⁰¹ Bár beosztásának megjelölése nem szerepel neve mellett, vélelmezhetően ekkor már ő irányította a „klerikális reakció ellen harcoló” alosztály munkáját, 1950. június 22-étől pedig bizonyíthatóan ő volt az alosztályvezető.¹⁰² Bár a felmentéséről szóló forrással nem rendelkezünk, nagy valószínűséggel Rajnai Sándor kinevezéséig, azaz 1950. szeptember 1-jéig ő az alosztály első embere. Ezt támasztja alá, hogy a kérdéses időpontig több jelentést még alosztályvezetőként írt alá.¹⁰³ Ezt követően Harmat Frigyes államvédelmi hadnagy neve csak mint az alosztály egyik nyomozója szerepel a dokumentumokban,¹⁰⁴ bár olvasható néhány olyan jelentés is, melynek az alapján alosztályvezető-helyettesként szerepel.¹⁰⁵

Az Elnöki Tanács 1952. november 7-én eredményes államvédelmi munkájáért a már főhadnagyi rangú Harmatnak a Magyar Népköztársasági Érdemérem arany fokozatát adományozta.¹⁰⁶ Gerő Ernő belügyminiszter 23. számú parancsával, 1953. július 31-ével Harmatot a IV., Belső Reakció Elhárítás Osztály állományába osztotta be csoportvezetőként.¹⁰⁷ A forrásból azonban nem derül ki, hogy melyik alosztályon dolgozott, csak a dokumentumon olvasható nevek elhelyezkedése alapján vélelmezhető, hogy Harmat továbbra is az egyházi elhárításnál végezte munkáját, mivel annak ekkori vezetője, Földes György neve alatt található az övé is. Harmatot 1953. október 27-én áthelyezték a IV. Osztály állományából oktatónak a Dzerzsinszkij Tiszti Továbbképző Iskolába,¹⁰⁸ és 1954. március 26-án soron kívül előléptették századossá.¹⁰⁹ 1954. december 1-jével osztályfőnöknek nevezték ki a Dzerzsinszkij Iskola egyéves tanfolyamára.¹¹⁰ További életpályájára vonatkozó adatot nem sikerült fellelnem a Történeti Levéltár által őrzött iratok között.

Harmat alosztályvezetői érája alatt került sor a szerzetesrendek felszámolására és a szerzetesek kényszerlakóhelyre történő szállítására, ami rengeteg feladatot adott az alosztály nyomozói számára, hisz ezen egyházi személyek megfigyelése, tevékenységük ellenőrzése elsődleges munkafeladatukká vált, amit több fennmaradt dosszié is bizonyít.¹¹¹

1950. szeptember 1-jén Harmat Frigyest Rajnai Sándor követte az ÁVH I/2-b., azaz a klerikális reakció elhárítás alosztály vezetői székében.¹¹² Rajnai szegény munkáscsaládban született 1922. augusztus 25-én, Budapesten. A kereskedelmi érettségi megszerzését követően 1940-től a szövőszakmát tanulta, majd a Zuglói Kötszövőgyárban dolgozott, de 1942–43 folyamán már egy vaskereskedésben kereste kenyerét kifutófiúként.¹¹³ Nem sokkal később behívták munkaszolgálatra, ahonnan megszökött. A második világháború végéig Budapesten bujkált, majd ismét elhelyezkedett a Zuglói Kötszövőgyárban, mint kötő.¹¹⁴ 1945 júliusában tagja lett az MKP helyi pártszervezetének, és annak ajánlására 1946 májusában a Vidéki Rendőr-főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályára került, ahonnan augusztusban helyezték át a budapesti, Péter Gábor vezette politikai rendőrséghez.¹¹⁵ A 248/1946. számú napiparancs szerint novemberben a VIII. kerületi nyomozó csoport tagja volt, alhadnagyi rangban.¹¹⁶ 1948. november 3-án a BM ÁVH XVI. alosztály vezetőhelyettesi tisztségének ellátására kapott megbízatást.¹¹⁷

1950. szeptember 1-jén az immár önálló ÁVH szervezeti keretein belül Péter Gábor a 35/1950. számú állományparanccsal Rajnai Sándor államvédelmi századost felmentette az I/2-d alosztály vezetése alól,¹¹⁸ és kinevezte az I/2-b, vagyis a klerikális reakciót elhárító alosztály vezetőjévé.¹¹⁹ Vezetői tevékenységével Péter meg lehetett elégedve, mivel javaslata alapján már 1950. december 15-én magas állami kitüntetésben részesült; megkapta a Magyar Népköztársasági Érdemrend arany fokozatát.¹²⁰ Rajnai 1951. november 2-áig vezette az alosztályt.¹²¹ Ezt követően Moszkvába küldték továbbképzésre, ahol 1951–52 folyamán elvégezte a Dzerzsinszkij Állambiztonsági Főiskolát, majd hazatértét követően az I/2., a Belső Reakció Elleni Harc Osztály helyettes vezetője lett.¹²² Ebben a minőségében többször találkozhatunk egyházi személyek, csoportok, intézmények ellenőrzésére nyitott dossziékba lefűzött ügynöki jelentések alján láttamozásával, vagy akár az ügyszöveghez fűzött megjegyzésével.¹²³ Az államvédelem 1953-as átszervezésekor Gerő Ernő belügyminiszter július 22-én kelt 01/1953. számú parancsával az immár őrnagyi rangban szolgáló Rajnait nevezte ki a IV., Belső reakció elhárítási osztály vezetőjének.¹²⁴ Ezt a kinevezést Gerő megerősítette a 23/1953. számú állományparancsával, amelyben a IV. Osztályra beosztott tiszteket nevezte meg.¹²⁵ Rajnait 1954 márciusában soron kívül alezredessé léptették elő.¹²⁶ 1954–55-ben az egyetemi rangra emelt Lenin Intézetben tanult, majd 1955. augusztus 1-jén kinevezték a II., Hírszerző Osztály vezetőjének első helyettesévé.¹²⁷ Az Osztályt október elsejével Főosztállyá szervezték át,¹²⁸ amelynek először helyettes vezetője, majd december 24-étől főosztályvezetője és az Államvédelmi Kollégium tagja lett.¹²⁹ E pozíciókat töltötte be az 1956-os forradalom kitöréséig. A forradalom alatt a BM főügyeletén tartózkodott, majd október 30-a után a szovjet csapatokhoz távozott.¹³⁰ Részt vett a Tökölön tárgyaló Nagy Imre-kormány katonai küldöttségének letartóztatásában, valamint a miniszterelnök és társai Romániába hurcolásában.¹³¹

A forradalom leverését követően Rajnai előbb a BM Titkárságán dolgozott, majd 1957. május 3-ától a BM II., a Politikai Nyomozó Főosztály helyettes vezetője lett.¹³² Részt vett több forradalmi vezető letartóztatásában, Nagy Imréék hazaszállításában, valamint perük előkészítésében.¹³³ 1962. július 31-én az időközben ezredessé előléptetett Rajnait elbocsátották a szolgálatból a Rákosi-korszakban elkövetett törvénytelen ségben való részvételéért.¹³⁴ 1962 és 1966 között a moszkvai nagykövetségen dolgozott, 1964-től annak vezetőjeként. 1966-ban mentesítették a korábbi elbocsátás hatálya alól, és kinevezték a III. Főcsoportfőnökség vezetőjének helyettesévé, majd 1967-től 1976-ig a III/I. (Hírszerzés) Csoportfőnökség irányítója lett.¹³⁵ 1968. november 7-én Rajnait rendőr vezérőrnaggyá léptették elő.¹³⁶ Bár 1976-ban saját kérésére nyugállományba helyezték, tapasztalatait átadhatta a Rendőrtiszti Főiskola állambiztonsági tanszékének tanáraként.¹³⁷ Pályáját külügyi vonalon folytatta, előbb a bukaresti, majd 1982-től a moszkvai nagykövetségi tisztséget töltötte be.¹³⁸ 1989-ben hívták haza, majd a rendszerváltást követően, 1992-ben külföldre távozott. 1994. augusztus 14-én halt meg.¹³⁹ Rajnai bár nem sokáig volt az egyházi elhárítás irányítója, mégis számos egyházi vezető ellen folytatott bizalmas nyomozás indítását hagyta jóvá, valamint ő engedélyezte a római katolikus püspöki karon és a görögkeleti egyházakon belüli ellenségesnek minősített személyekkel szembeni nyomozásokat is.¹⁴⁰

Rajnai távozását követően a klerikális reakció elhárítás alosztályának vezetőjévé Jámber Árpádot nevezték ki. Jámber 1922. november 23-án született Pestszenterzsébeten, Vajdaságból származó szülők gyerekeként. A lakatos–villanyszerelő szakmával rendelkező édesapa és a háztartásbeli édesanya hat gyermeket nevelt. Jámber későbbi pályájára nagymértékben hathatott, hogy apjuk 1919-ben vöröskatona volt, majd a második világháború alatt részt vett a partizánmozgalomban.¹⁴¹ Jámber a hét elemi elvégzését követően munkába állt: dolgozott kifutófiúként, betanított munkásként. 1941-ben belépett a Szociáldemokrata Pártba, majd még ugyanebben az évben tagja lett a Kommunisták Magyarországi Pártja egyik illegális csoportjának. 1943-ban kommunista tevékenységért letartóztatták és nyolcévi börtönbüntetésre ítélték.¹⁴² A nyilas hatalomátvételt követően német koncentrációs táborba hurcolták, ahonnan csak a világháború befejezését követően, szeptember 12-én jött vissza Budapestre.¹⁴³

Hazatérése után, szeptember 19-én belépett az MKP-ba, majd három nappal később sógora, Réh Alajos javaslatára – aki akkor már a politikai rendőrségnél dolgozott századosként – felvételt nyert a budapesti Politikai Rendészeti Osztályhoz nyomozónak, alhadnagyi rangban.¹⁴⁴ 1947 januárjáig a figyelő alosztályon dolgozott, majd áthelyezték a kémelhárításhoz, és előléptették hadnaggyá. Karrierje gyorsan ívelt felfelé: 1948-ban főhadnagy, 1949-ben százados lett, és ekkor már követségi vonalon csoportvezető volt.¹⁴⁵ 1949–50-ben egyéves operatív iskolát végzett a Szovjetunióban, majd annak befejezését követően, 1950. november 2-ától az úgynevezett „reakciós” pártokat ellenőrző I/2-a alosztály irányítását bízták rá.¹⁴⁶

1951 áprilisában előléptették őrnaggyá, majd november 2-án áthelyezték a I/2-b, a klerikális reakció elleni alosztály vezetőjének.¹⁴⁷ Jámbort – önéletrajza szerint – ebből a pozíciójából 1953. február 20-án felmentették, és elbocsátották az államvédelem kötelékéből,¹⁴⁸ arra való hivatkozással, hogy sógorát, Réh Alajost a Péter-ügyben letartóztatták.¹⁴⁹ Ezt követően saját kérésére az Első Magyar Gazdasági Gépgyárban helyezkedett el esztergályosként. 1954. március 3-án visszavették a politikai rendőrség kötelékébe, és alosztályvezetőként őrnagyi rangban a I. Kémelhárító Osztályra került, ahol a 2. alosztály vezetésével bízták meg.¹⁵⁰ 1955 áprilisában léptették elő alezredessé,¹⁵¹ és nevezték ki szeptember 18-ától előbb osztályvezető-helyettesé, majd október 1-jétől a főosztályba szervezett kémelhárítás helyettes vezetője és az I/1. osztály vezetője lett.¹⁵² Jámbor 1955–56 folyamán elvégezte az egyéves Marxista-Leninista Esti Egyetemet. Az 1956-os forradalom alatt, október 30-áig, önállóan vezette a főosztályt, majd beosztottjaival a Budakeszi térségében állomásozó szovjet csapatokhoz vonult, és részt vett a főváros ostromában.¹⁵³ A forradalom leverését követően újjáalakított politikai rendőrség helyettes vezetője, majd a nyári szervezeti változások után a Politikai Nyomozó Főosztály II/2. Kémelhárító Osztályának a második embere lett.¹⁵⁴ Több fegyelmi vétséget követően 1962. augusztus 15-én leszerelték, pályáját a polgári életben folytatta.¹⁵⁵ Előbb egy III. kerületi üzem igazgatója, majd 1967-től 1978-as nyugdíjba vonulásáig a kerület párttitkára volt. Budapesten halt meg 2008-ban.¹⁵⁶

Jámbor a klerikális reakció elhárítás alosztályának vezetőjeként számos egyházi személy elleni nyomozást irányított vagy engedélyezett. Így például Stöckler Lajos,¹⁵⁷ a Budapesti Izraelita Hitközség elnöke, vagy Varjú János¹⁵⁸ görögkeleti pap elleni bizalmas nyomozásokban látott el irányító szerepet,¹⁵⁹ de az úgynevezett pártország-perben is ő volt a kihallgatója a később kivégzett Sándor István¹⁶⁰ szalézi szerzetesnek.¹⁶¹

A második világháború után a Szovjetunióból elinduló antiszemita kampány, amely az 1950-es évek elején a szocialista blokk több országát is elérte, és különböző koncepciócionista perekben öltött testet, 1953 elején megérkezett Magyarországra is.¹⁶² Rákosi utasítására elkezdődött a cionizmus támogatásával összefonódó kémkedés vádjával történő letartóztatási hullám. Azonban a pártvezér nem csak a hazai zsidóság vezetőit kívánta börtönben tudni, de úgy gondolta, hogy egyben alkalma nyílik a számára már kényelmetlenné váló párt- és állami vezetők mellett az ÁVH vezetői garnitúráját is lecserélni.¹⁶³ A fenti váddal Péter Gáboron kívül a politikai rendőrség számos vezetőjét tartóztatták le, indítottak ellenük eljárást, vagy számukra szerencsés esetben csak elbocsátották őket az államvédelem kötelékéből. Sztálin 1953. március 5-ei halála azonban megváltoztatta a helyzetet, a cionizmus vádja lekerült a napirendről. Rákosiéknak fel kellett adniuk a Péter-ügyben vitt koncepciójukat, és számos letartóztatott személyt voltak kénytelenek szabadlábra helyezni. Azonban a fő vezetőket első fokon a Budapesti Hadbíróóság, másodfokon a Katonai Felsőbíróóság népellenes és más bűncselekményekben való részvétel miatt hosszú börtönbüntetésre ítélte.¹⁶⁴

A meginduló belpolitikai enyhülés megszüntette az ÁVH addigi önállóságát, és betagolta az intézményt a BM szervezetébe, de a belügyi vezetők nagy része továbbra is az államvédelmisként került ki.¹⁶⁵ A változások az egyházi elhárítás alosztályára is

kihatottak. A Péter-ügyben közvetve érintett Jámbor 1953. február 20-ai elbocsátása és az Államvédelmi Hatóság önállóságának 1953. július 17-ei megszüntetése közötti időszakban nem lehet pontosan megjelölni az alosztály vezetőjének a nevét, mivel erre forrást alig találunk, inkább csak következtetések állnak rendelkezésre. Valószínűleg a bizonytalan helyzetnek lett a következménye az is, hogy nem nevezték ki a I/2-b alosztály vezetőjét, hanem kivárták, hogy milyen eredménnyel záródnak a vizsgálati eljárások, nehogy az új vezetőt is letartóztassák a Péter-üggyel összefüggésben.

Az egyházakkal szembeni elhárítást végző alosztály vezetőjének, Jámbor Árpádnak a felmentését követő időszakra vonatkozóan eddig kevés olyan levéltári forrást találtunk, amelyből kiderül, hogy kik álltak ezen szervezeti egység élén. A következő időpont, ahol újra fellelhető az egyházi elhárítás vezetőjének a neve, 1953. március 27-e. A Kovács Sándor szombathelyi püspök személyi dossziéjában található egyik ügynöki jelentés alapján olvasható Ipper Pál államvédelmi százados neve, aki az I/2-b alosztály vezetőjeként írta alá a dokumentumot.¹⁶⁶ Csak abból vélelmezhető, hogy Jámbor felmentése óta ő állt az alosztály élén, hogy az ekkorra datálódó, az egyházi elhárítás által keletkeztetett iratok alapján *L:Ipper* aláírás szerepel, ami arra utal, hogy a jelentést készítő tisztek munkáját ő felügyelte és ellenőrizte.¹⁶⁷

Ipper Pál 1927. július 9-én született Budapesten. A fővárosi Berzsényi Dániel Gimnáziumban folytatott tanulmányait 1941-ben megszakította, és a Fogorvosi Műszergyárban helyezkedett el műszerészinasként, majd a villanymotorokat készítő Szalay István Részvénytársaságnál dolgozott. 1945-ben vették fel az MKP-ba, majd nem sokkal később a MADISZ¹⁶⁸ V. kerületi függetlenített titkára lett.¹⁶⁹ Annak pontos dátumát, hogy Ipper mikor került a politikai rendőrség kötelékébe, és mely szervezeti egységnél kezdte szolgálatát, a szűkös források miatt nem tudtam megállapítani. A Péter Gábor-ügyben 1953-ban letartóztatott Soós Vera vallomása szerint Ipper már 1947 folyamán az ÁVO-nál dolgozott az ifjúsági alosztály beosztott nyomozójaként.¹⁷⁰ Egy másik dossziében az olvasható Ipper államvédelmis múltjáról, hogy részt vett Rajk László¹⁷¹ ügyének vizsgálatában, mint „*kiértékelő és egyéb bizalmas feladatot végző személy*”.¹⁷² 1948. szeptember 22-én alhadnagyi rangban nyomozótisztként szolgált az ÁVH III., a klerikális reakciót elhárító alosztályán.¹⁷³ A 49/1949. számú napiparancsban Ipper már hadnagyként szerepel.¹⁷⁴ Hamarosan az alosztály egyik meghatározó tagjává válhatott, amit az mutat, hogy 1950 nyarán több egyházi vezető nyilvántartásba vételét és személyi dossziéjuk megnyitását javasolta az akkori alosztályvezetőnek, Harmat Frigyesnek.¹⁷⁵ Ippernek az alosztályon betöltött jelentős szerepét jelzi továbbá, hogy Rajnai Sándor helyett – aki bár már szeptember 1-je óta az alosztály első embere volt – az ÁVH Szombathelyi Osztálya szeptember 25-én neki címzett egy helyi egyházi eseményről szóló levelet, és az osztályvezetői instrukcióra is ő válaszolt, mintha ténylegesen vezető lenne.¹⁷⁶ Szolgálati előmenetelét és az alosztályon betöltött pontos helyét források hiányában nehéz meghatározni, de az biztos, hogy 1951 júliusától már főhadnagyi rangban szolgáló államvédelmi tisztként valamilyen irányító funkciót tölthetett be,¹⁷⁷ hiszen a láttamozása továbbra is olvasható a dokumentumok alapján.¹⁷⁸ 1951. november 2-án, ugyanazon a napon, amikor Rajnai Sándort felmentik, és Jámbor Árpádot kinevezik az alosztály élére, Ippert megbízzák az alosztályvezető-helyettesi teendők ellátásával.¹⁷⁹ A források alapján úgy tűnik, hogy Jámbor alosztály-vezetősége alatt az immár századosi rangban szolgáló Ippernek sikerül megőriznie helyettesi tisztségét.¹⁸⁰

Jámbor 1953. február 20-án történt felmentését követően az alosztály vezetőjének kilétét homály fedi. Valószínűleg Ipper továbbra is betölti a vezetőhelyettesi posztot, így irányítva az alosztály munkáját. Ezt egy 1953. március 10-ei jelentésen még csak a láttamozása erősíti meg,¹⁸¹ de március 27-től már több, általa aláírt jelentés alapján szerepel az alosztályvezető-helyettesi titulus.¹⁸² Az iratokból úgy tűnik, hogy vezető szerepe az alosztályon vitathatatlan, de a tényleges alosztályvezetői kinevezés valamiért elmaradt. Sőt, 1953. április 17-én – az Államvédelmi Hatóság vezetőjének 18/1953. számú állományparancsa szerint – Lőrincz Vilmos államvédelmi hadnagyot bízták meg az

I/2-b alosztály vezetésével.¹⁸³ Bár Ipper 1953. július 6-án még az ÁVH vezetőjének dicséretében részesült a Béke Világtanács magyarországi ülészakának lebonyolításában játszott szerepéért,¹⁸⁴ az államvédelem kötelékében töltött pályafutása nem sokkal később váratlanul véget ért. Már július folyamán több jelentést más, később vezető pozícióba kerülő államvédelmi tiszt írt helyette alá, ami jelzi karrierjének hanyatlását.¹⁸⁵ Majd 1953. szeptember 1-jei hatállyal elbocsátják az időközben átszervezett és IV. számot kapott belső reakciót elhárító osztály állományából.¹⁸⁶

Ipper ezt követően igyekezett visszatérni a polgári életbe. 1953 és 1958 között elvégezte a magyar-történelem szakot az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, majd 1960-ban a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen szerzett angol szakos diplomát. 1953-ban került a Magyar Rádióhoz, ahol különböző szerkesztőségekben fordult meg, majd 1963-tól a Magyar Televízió New York-i tudósítója lett. 1969-es hazatérése után az MTV műsorvezető-szerkesztője, a „TV-híradó” főmunkatársa, külpolitikai kommentátora, a Kádár-korszak televíziózásának emblematisztikus személyisége lett.¹⁸⁷ A politika színpadára is kilépett: 1984 és 1988 között ellátta az ausztrál nagyköveti posztot. 1989-ben ment nyugdíjba. Egy évre rá, 1990. január 16-án hunyt el.

Talán a bizonytalan helyzettel magyarázható, hogy egy addig teljesen ismeretlen államvédelmi tisztet, Lőrincz Vilmos hadnagyot neveztek ki 1953. április 17-én a 18/1953. számú állományparanccsal e szervezeti egység irányítójává.¹⁸⁸ Mivel Lőrincznek nincs személyi gyűjtője, pályafutása alig rekonstruálható. Szinte a semmiből tűnik elő, és kerül váratlanul az egyházi elhárítás szervezeti egységének élére. 1953. március 5-én már olvasható egy egyházi személyről készült ügynöki jelentés alapján a tartótisztnak szánt megjegyzése, amely valamilyen vezetői pozíciót mutat.¹⁸⁹ 1953. március 24-én már mint alosztályvezető-helyettes írt alá több javaslatot,¹⁹⁰ ami kérdéseket vet fel az alosztály irányításával kapcsolatban, hiszen Ipper három nappal később szintén alosztályvezető-helyettesként szignálja az iratokat. Lőrincz támogatottsága, úgy tűnik, erősebb volt Ipperénél, így április 17-én őt neveztek ki alosztályvezetőnek. Egy másik forrás alapján azonban az is megfigyelhető, hogy amilyen hamar került vezető pozícióba, olyan gyorsan vesztette is el irányító szerepét. Egy 1953. május 25-én kelt dokumentumon az időközben főhadnaggyá előlépett Lőrincz már csak alosztályvezető-helyettesi rangban található meg.¹⁹¹ Azonban a forrás önmagában is érdekes, hiszen Rajnai Sándorral, az osztályvezető-helyettesével együtt kéri engedélyeztetni a korábbi alosztályvezető, a magasabb rangú Ipper Pál számára, hogy kihallgathassa a Mosonyi utcai büntetőintézetben Zakar Andrást, Mindszenty titkárát. Nehezen indokolható, hogy miért kér egy alacsonyabb rangú tiszt engedélyt egy magasabb rangú számára, ha csak nem Ipper lett ekkor újból az alosztály vezetője, akinek ezért felettese, egy államvédelmi őrnagy írja alá az iratot, és Lőrincz neve mintegy ellenjegyzésként szerepel rajta. Úgy tűnik, hogy egy belső harc is zajlódhatott az alosztályon belül e két ember között a vezetői posztért. Hogy pontosan mi történhetett, arra – dokumentumok hiányában – csak további kutatások adhatják meg a választ.

Az 1927-es születésű Lőrinczcel kapcsolatban még két állományparancsot sikerült fellelnem. Az egyik a 23/1953. számú belügyminiszteri parancs, amelyben a BM IV. Osztályába beosztott államvédelmi tisztként szerepel, de nem az egyházi elhárítás alosztályának tagjai között, hanem főhadnagyi rangban, mint a IV/1. alosztály egyik csoportvezetője.¹⁹² A másiktól pedig kiderül, hogy Lőrincz nem sokáig volt ezen alosztály tagja, mert 1954. január 9-én áthelyezték a Nógrád megyei Főosztály állományába.¹⁹³ Ezt követően életpályája a politikai rendőrség irataiból nem térképezhető fel.

¹ A tanulmány második, befejező része a *Betekintő* következő számában fog megjelenni.

- ² Az archontológia szűkebb értelemben csak az adott személy(ek) nevét, a funkcióját és annak évkörét rögzíti. Fallenbüchl, 1986: 126.
- ³ Engel, 1998: 37.
- ⁴ E kutatás-módszertani megközelítést az újabb nemzetközi szakirodalom felhasználásával Bara Zsuzsanna ismertette: Bara, é. n.
- ⁵ A kérdéshez lásd Vörös, 2009: 3–19.
- ⁶ Kiss–Soós–Tabajdi, 2012: 37–38.
- ⁷ Gergely, 1985: 59–60.
- ⁸ A kérdés alapos tárgyalását lásd: Köbel, 2005: 17–23.
- ⁹ Balogh, 1997: 387–390.; Tomka, 2005: 28–32.; Bánkuti, 2010: 81.; Mészáros, 1993: 31–33.
- ¹⁰ *A Magyar Dolgozók Pártja*, 1951: 164. A határozat a „protestáns egyházakban, a zsidó egyházakban jelentkező reakciós irányzatokkal” szembeni fellépést is megemlíti. Uo. 168.
- ¹¹ Balogh–Gergely, 2005: 955–957. Az Állami Egyházügyi Hivatal iratai a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában találhatóak meg.
- ¹² Köbel, 2005: 62–63. Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenységéről bővebben lásd Köbel, 2000: 504–512.; Köbel, 2001: 608–618.; Köpeczi Bócz, 2004; Szántó, 1990.
- ¹³ Palasik, 2000: 34.
- ¹⁴ Müller, 2012.
- ¹⁵ Krahulcsán–Müller, 2009: 25–26.
- ¹⁶ Gyarmati, 2002: 11–12.; Müller, 2012: 14.
- ¹⁷ Krahulcsán–Müller, 2009: 26–49.
- ¹⁸ ÁBTL 1.1. 10/1945. A Budapesti Főkapitányság PRO I. 10/1945. 06.05. számú alosztályvezetői utasítása. 1945. június 5., ÁBTL 1.1. A Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályvezető 47/1945. számú körözüvénye. 1945. november 22.
- ¹⁹ ÁBTL 3.1.8. Sz-222 és 2-18. A primás 1945 és 1948 közötti megfigyeléséről ez a tizenkilenc kötetes dossziésorozat nyújt részletes információkat. Vörös, 2013: 77–91.; 2014: 53–61.
- ²⁰ Krahulcsán–Müller, 2009: 29. A korszakban a szervezeti egységek jelölése még nem volt egységes, amit az is mutat, hogy a Kádár Lajos író elleni nyomozásban is kulcsszerepet játszó Ákos 1946-ban, a dokumentumok tanúsága szerint, a budapesti PRO 7. számú szakcsoportjának volt a vezetője, amely azonos a fent említett „G” csoporttal. Papp, 2014. Lásd cikkének 76. sz. lábjegyzetét.
- ²¹ ÁBTL 3.1.8. Sz-222. 97. Mindszenty hercegprímás január 20-i beszédével kapcsolatos értesülések, 1946. január 21.
- ²² Péter (főszerk.), 2000: 24.
- ²³ ÁBTL 2.1. V/4-a. 119–120. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, 1954. március 4.
- ²⁴ ÁBTL 2.2.1. II/14. 6.
- ²⁵ ÁBTL 3.1.2. M-37696/2. 192. Adler Győzőről jelentés, 1969. január 7.
- ²⁶ Krahulcsán–Müller, 2009: 60.; Palasik, 2000: 34–40.; Cseh, 1999: 73–74.
- ²⁷ ÁBTL 1.2. Politikai hangulatjelentések. 1948. február 3. – 1948. november 5.; Gyarmati, 2000: 108. és 117.
- ²⁸ ÁBTL 2.1. XI/4. 19. Az ÁVO munkájának és problémáinak ismertetése, 1948. július 6.
- ²⁹ ÁBTL 2.1. XI/5. 45. Emlékeztető a volt Államvédelmi Hatóság szerveinek megalakulásáról, 1969. október 9. Az alosztályok számozását az iratokban hol római, hol arab számokkal jelölték.
- ³⁰ Décsi kinevezésének dátumát Gábor Róbert 1946. szeptember 26-ára teszi, de könyvében semmilyen forrásmegjelöléssel sem támasztja alá ezt az időpontot. Gábor, 2011: 165.
- ³¹ Bölöny, 1992: 281.
- ³² ÁBTL 2.1. VI/5. 3. Ezt a Décsi vizsgálati dossziéjában szereplő adatot a szakirodalom nem támasztja alá. A kiadói munka elindítását, a Szikra Nyomda irányítását 1945. január végétől Cserépfalvi Imre végezte, akit még ez év őszén König Gyula váltott az igazgatói székben. Scheibner, 2014: 49–51. és 63.
- ³³ ÁBTL 2.1. VI/5. 10.
- ³⁴ ÁBTL 1.1. 61/1946. számú napi parancs. 1946. március 16.
- ³⁵ ÁBTL 1.1. 112/1946. számú napi parancs. 1946. május 20.
- ³⁶ ÁBTL 1.1. 129/1946. számú napi parancs. 1946. június 11.
- ³⁷ ÁBTL 1.1. 167/1946. számú napi parancs. 1946. július 27.
- ³⁸ Krahulcsán–Müller, 2009: 33.
- ³⁹ ÁBTL 1.1. 232/1946. számú napi parancs. 1946. október 14.
- ⁴⁰ ÁBTL 1.1. 52/1947. számú napi parancs. 1947. március 6. Décsi 1948 decemberétől néhány hónapon keresztül az útlevel alosztály vezetői tisztségét is ellátta. ÁBTL 2.1. VI/5. 11. Décsi Gyula ügye, 1953. augusztus 18.
- ⁴¹ Cseh, 1999: 75.; Müller, 2012: 29.

- ⁴² ÁBTL 2.1. VI/1-c/1. 94. Jegyzőkönyv Décsi Gyula elítélt kihallgatásáról, 1957. március 20.; ÁBTL 2.1. VI/1-a. 17. Jegyzőkönyv Décsi Gyula elítélt kihallgatásáról, 1957. március 21.
- ⁴³ ÁBTL 2.1. VI/1-a. 17. Jegyzőkönyv Décsi Gyula elítélt kihallgatásáról, 1957. március 21.; ÁBTL 2.1. VI/1-c/1. 95. Jegyzőkönyv Décsi Gyula elítélt kihallgatásáról, 1957. március 20.
- ⁴⁴ ÁBTL 3.1.9. V-700/5. 5–26. Gyorsírási jegyzet áttétele Mindszenty kihallgatásáról, 1948. december 27.; ÁBTL 3.1.9. V-700/5. 47–49 Gyorsírási jegyzet áttétele Mindszenty kihallgatásáról, 1948. december 30.; Balogh, 2002: 206. és 210–211.
- ⁴⁵ Gyarmati, 2002: 20–21.
- ⁴⁶ ÁBTL 1.1. 239/1949. számú napi parancs. 1949. október 15.; ÁBTL 1.1. 241/1949. számú napi parancs. 1949. október 18.
- ⁴⁷ ÁBTL 2.1. VI/5. 10. Jelentés, 1953. augusztus 18.; ÁBTL 2.1. VI/1-a. 17. Jegyzőkönyv Décsi Gyula elítélt kihallgatásáról, 1957. március 21.
- ⁴⁸ Bölöny, 1992: 281.
- ⁴⁹ ÁBTL 2.1. VI/1. 142. Péter Gábor és társai ügyében a Budapesti Hadbíróóság IX.00365/1953. számú ítélete, 1953. december 24.
- ⁵⁰ ÁBTL 2.1. VI/1-a. 147/1. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Katonai Kollégiuma Kat.I.290/1957. számú ítélete, 1957. június 15.
- ⁵¹ Bölöny, 1992: 281.
- ⁵² ÁBTL 1.1. 52/1947. számú napi parancs. 1947. március 6.
- ⁵³ ÁBTL 2.1. VI/64. 3. Önéletrajz, 1952. január 5.
- ⁵⁴ ÁBTL 1.1. 89/1946. számú napi parancs. 1946. április 20.
- ⁵⁵ ÁBTL 3.1.8. Sz-222. 145. Jelentés, 1946. február 11.; ÁBTL 3.1.8. Sz-222. 189. Jelentés, 1946. március 13.
- ⁵⁶ ÁBTL 1.1. 96/1946. számú napi parancs. 1946. április 30.
- ⁵⁷ ÁBTL 2.1. VI/64. 6. Önéletrajz, 1952. január 5.
- ⁵⁸ Uo.
- ⁵⁹ Jobst, 2010. A Dzerzsinszkij tanosztály történetéhez lásd Kozáry, 2000: 203–210.
- ⁶⁰ ÁBTL 1.2. 11/1948. számú napi parancs. 1948. szeptember 20.
- ⁶¹ ÁBTL 2.1. VI/64. 6. Önéletrajz, 1952. január 5.
- ⁶² Uo., Cserényi-Zsitnyányi, 2009.
- ⁶³ Tóth, 2013: 387. A felülvizsgálat nyomán elődjét, Szarvas Pált elmozdították pozíciójából.
- ⁶⁴ ÁBTL 2.1. VI/64. 14. Ház kutatási jegyzőkönyv, 1953. január 12.
- ⁶⁵ Uo. 35. Jelentés, 1953. november 21.
- ⁶⁶ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 629/1954. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag. 1954. július 9. (57. kötet).
- ⁶⁷ Tóth, 2013: 387.
- ⁶⁸ ÁBTL 3.1.8. Sz-222. 6. Határozat, 1947. június 10.
- ⁶⁹ Gyarmati, 2002: 18.; Vörös, 2013: 88.
- ⁷⁰ ÁBTL 3.1.9. V-700/5. 27–46. Gyorsírási jegyzet áttétele Mindszenty kihallgatásáról, 1948. december 28.
- ⁷¹ Gyarmati, 1999: 131–133.
- ⁷² Cseh, 1999: 75.; Müller, 2012: 32.
- ⁷³ ÁBTL 2.1. XI/4. 53. Javaslat a Hatóság szervezeti formájának lerögzítésére, 1948. október 20.; Cseh, 1999: 75–76. A B-ügyosztály feladata volt még a külföldi elhárítás, a határon túli hírszerzés, a lefigyelés, a külföldiek ellenőrzése és a központi nyilvántartás kezelése. Gyarmati, 1999: 137–138.; Müller, 2012: 33.
- ⁷⁴ ÁBTL 1.2. 11/1948. számú napi parancs. 1948. szeptember 20.
- ⁷⁵ ÁBTL 2.8.1. 2328. 9. Önéletrajz, 1958. április 2.
- ⁷⁶ Uo.
- ⁷⁷ Uo. 6. Szolgálati adatlap, 1958. március 31.; ÁBTL 1.1. 201/1946. számú napi parancs. 1946. szeptember 7.
- ⁷⁸ ÁBTL 2.8.1. 2328. 6. Szolgálati adatlap, 1958. március 31.
- ⁷⁹ Uo.
- ⁸⁰ ÁBTL 3.1.5. O-13405/1. 201. Jelentés, 1950. március 23.
- ⁸¹ Gyarmati, 2002: 23–24.
- ⁸² ÁBTL 2.8.1. 2328. 2. Előterjesztés az MSZMP Politikai Bizottságához, 1961. szeptember 29.; uo. 6. Szolgálati adatlap, 1958. március 31.; uo. 9. Önéletrajz, 1958. április 2. Sajnos a forrásból nem derül ki, hogy melyik politikai bizottsági határozatról van szó.
- ⁸³ Uo. 2. Előterjesztés az MSZMP Politikai Bizottságához, 1961. szeptember 29.
- ⁸⁴ Uo. 7. Szolgálati adatlap, 1958. március 31.
- ⁸⁵ Uo. 6.
- ⁸⁶ Krahulcsán, 2013: 69–71.; Tabajdi, 2013: 13–15.
- ⁸⁷ ÁBTL 3.1.8. Sz-222. 6. Határozat, 1947. június 10.

- ⁸⁸ Mindszenty, 1989: 278–280., Balogh, 2002: 229–233.; ÁBTL 3.1.9. V-700/5. 50–89. A beszélgetést, amelynek egyik dátuma 1949. január 7-e volt, lehallgató készülékkel rögzítették, és erről később gépelték át az elhangzott szöveget.
- ⁸⁹ ÁBTL 3.1.9. V-700/5. 76. Mindszenty és Jámbor beszélgetése, 1949. január 7.
- ⁹⁰ ÁBTL 3.1.5. O-13405/1. 193–196. Jelentés, 1950. január 16.; ÁBTL 3.1.5. O-13405/1. 200–201. Jelentés, 1950. március 23.; ÁBTL 3.1.5. O-12547/1. 169–171. Jelentés, 1950. május 22.
- ⁹¹ ÁBTL 3.1.5. O-10275. 1. Javaslat személyi dosszié nyitására, 1950. június 2. Bár a tényleges aláíró nem Jámbor volt, hanem Harmat Frigyes.
- ⁹² Müller, 2012: 42.; M. Kiss, 2000: 137.
- ⁹³ Cseh, 1999: 77–78.; Gyarmati–Palasik, 2013: 14.
- ⁹⁴ Müller, 2012: 55.
- ⁹⁵ ÁBTL 2.1. XI/5. 50. Kimutatás a politikai nyomozó szervek felépítéséről, 1962. június 27.; ÁBTL D. Gy. XIX-B-1-au iktatószám nélkül, évszám nélkül. 26. d. 1. csomó. (továbbiakban: cs.); Boreczky, 1999: 94.
- ⁹⁶ Az alosztályok azonosítása sajnos az államvédelmi/állambiztonsági szervek szervezeteivel, működésével kapcsolatos dokumentumok hiányos volta miatt csak közvetve, más iratok segítségével lehetséges. Az ÁVH I/2–b alosztály azonosítása az 1950–1952 között egyházi személyek tevékenységének felderítésére nyitott személyi dossziék alapján történt, amit a hely szűke miatt csak néhány példával igazolok: ÁBTL 3.1.5. O-9150 1. Javaslat személyi dosszié nyitására, 1950. június 9.; ÁBTL 3.1.5. O-9391 1. Javaslat személyi dosszié nyitására, 1950. június 24.; ÁBTL 3.1.5. O-12547/1. 1. Javaslat személyi dosszié nyitására, 1950. augusztus 12.; ÁBTL 2.1. IV/15. 1. Javaslat személyi dosszié nyitására, 1951. március 13.
- ⁹⁷ ÁBTL 1.2. 19/1948. számú napi parancs. 1948. szeptember 29.
- ⁹⁸ ÁBTL 1.3. 100/1949. számú napi parancs. 1949. április 30.
- ⁹⁹ ÁBTL 3.1.5. O-12547/1. 168. Jelentés, 1950. május 19.
- ¹⁰⁰ ÁBTL 3.1.5. O-13405/1. 203. Jelentés, 1950. május 31.; ÁBTL 3.1.5. O-12547/1. 2. Szolgálati jelentés, 1950. június 1.
- ¹⁰¹ ÁBTL 3.1.5. O-10275 1. Javaslat személyi dosszié nyitására, 1950. június 2.; ÁBTL 3.1.5. O-9152 1. Javaslat személyi dosszié nyitására, 1950. június 10.; ÁBTL 3.1.5. O-9047 1. Javaslat személyi dosszié nyitására, 1950. június 12.; ÁBTL 3.1.5. O-12817/1. 1. Javaslat személyi dosszié nyitására, 1950. június 30.
- ¹⁰² ÁBTL 3.1.5. O-9938. 1. Javaslat személyi dosszié nyitására, 1950. június 22.; ÁBTL 3.1.5. O-12547/1. 1. Javaslat személyi dosszié nyitására, 1950. augusztus 12.
- ¹⁰³ ÁBTL 3.1.5. O-10275 97. Jelentés, 1950. július 1.; ÁBTL 3.1.5. O-9322 2. Javaslat személyi dosszié nyitására, 1950. július 15.; ÁBTL 3.1.5. O-13405/1. 273. Jelentés, 1950. július 20. ÁBTL 3.1.5. O-12547/2. 209. Jelentés, 1950. július 25.; ÁBTL 3.1.5. O-12547/1. 1. Javaslat személyi dosszié nyitására, 1950. augusztus 12.; ÁBTL 3.1.5. O-13405/1. 318. Jelentés, 1950. augusztus 23.
- ¹⁰⁴ ÁBTL 3.1.5. O-13405/1. 347. Jelentés, 1950. szeptember 18., ÁBTL 3.1.5. O-9396 184. Jelentés, 1951. február 9.; ÁBTL 3.1.5. O-9938/1. 41. Jelentés, 1951. május 21.
- ¹⁰⁵ ÁBTL 3.1.5. O-12817/2. 30. Jelentés, 1950. szeptember 18., ÁBTL 3.1.5. O-13405/1. 367. Jelentés, 1950. október 5.; ÁBTL 3.1.5. O-13405/1. 372. Jelentés, 1950. október 9.
- ¹⁰⁶ ÁBTL 1.4. 10-3017/1952. Az Államvédelmi Hatóság vezetője 051/1952. számú parancsa. 1952. november 7.
- ¹⁰⁷ ÁBTL 2.8.1. 23/1953. számú BM parancs. 1953. július 31. (49. kötet)
- ¹⁰⁸ ÁBTL 2.8.1. 200/1953. számú belügyminiszter helyettesi parancs. 1953. október 27.
- ¹⁰⁹ ÁBTL 2.8.1. 172/1954. számú a belügyminiszter első helyettesének parancsa. 1954. március 26. Harmat a parancs szerint operatív szakos tanár volt a Dzerzsinszkij Tiszti Továbbképző Iskolában.
- ¹¹⁰ ÁBTL 2.8.1. 3573/1954. számú parancsa a BM Személyzeti Főosztály vezetőjének. 1954. november 25.
- ¹¹¹ ÁBTL 3.1.5. O-9938. ÁBTL 3.1.5. O-10275.
- ¹¹² ÁBTL 2.8.1. 35/1950. számú az ÁVH vezetőjének I. állományparancsa. 1950. szeptember 1. (28. kötet).
- ¹¹³ ÁBTL 2.8.2.1. 1037. 18. Önéletrajz, 1967. március 22.
- ¹¹⁴ Uo.
- ¹¹⁵ Uo. 20. Rajnai Sándor, a II. alapszervezet elnöke, 1951. május 19.
- ¹¹⁶ ÁBTL 1.1. 248/1946. számú napiparancs. 1946. november 4.
- ¹¹⁷ ÁBTL 2.8.1. 6/a/1948. számú az Államvédelmi Hatóság vezetőjének állományparancsa. 1948. november 3. (I). Sajnos nem sikerült az alosztály feladatkörét beazonosítani.
- ¹¹⁸ Az I/2-d alosztály feladata a társadalmi tömegszervezetekben dolgozó, ellenségesnek minősített személyek felderítése és a kulákoknak nevezett gazdálkodók elleni fellépés volt. Cserényi-Zsitnyáni, 2009.
- ¹¹⁹ ÁBTL 2.8.1. 35/1950. számú az ÁVH vezetőjének I. állományparancsa. 1950. szeptember 1. (28. kötet).
- ¹²⁰ ÁBTL 2.8.1. 50/1950. számú az ÁVH vezetőjének állományparancsa. 1950. december 15. IV. kötet.
- ¹²¹ ÁBTL 2.8.1. 95-2708/1951. Az Államvédelmi Hatóság vezetőjének 44/1951. számú állományparancsa. 1951. november 2. (I).
- ¹²² Fekete, 2013: 386.

-
- ¹²³ ÁBTL 3.1.5. O-11960/2. 79. Jelentés, 1952. december 10.
- ¹²⁴ ÁBTL D. Gy. 10-2517/1953. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 01/1953. számú parancsa. 1953. július 22.
- ¹²⁵ ÁBTL 2.8.1. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének a személyi állományra vonatkozó 23/1953. számú parancsa. 1953. július 31.
- ¹²⁶ ÁBTL 2.8.1. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének a személyi állományra vonatkozó 8/1954. számú parancsa. 1954. március 19.
- ¹²⁷ ÁBTL 2.8.1. 97-2346/1955. A Magyar Népköztársaság belügyminiszter helyettesének a személyi állományra vonatkozó 1144/1955. számú parancsa. 1955. augusztus 1.
- ¹²⁸ Tóth, 2013: 398.
- ¹²⁹ ÁBTL 1.5. 2-3/85/1955. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 85/1955. számú parancsa. 1955. december 24.
- ¹³⁰ ÁBTL 2.8.2.1. 1037. 14/1. Szolgálati adatlap, 1967. március 15.
- ¹³¹ Fekete, 2013: 387.
- ¹³² ÁBTL 2.8.1. 6-200/1957. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 13/1/1957. számú parancsa. 1957. május 3.
- ¹³³ Fekete, 2013: 387.
- ¹³⁴ ÁBTL 2.8.2.1. 1037. 15. Szolgálati adatlap, 1967. március 15.
- ¹³⁵ Uo.
- ¹³⁶ Uo.
- ¹³⁷ Fekete, 2013: 387.
- ¹³⁸ www.abtl.hu/archontologia, Rajnai Sándor életrajza (utolsó letöltés dátuma: 2014. december 5.).
- ¹³⁹ Fekete, 2013: 387.
- ¹⁴⁰ ÁBTL 3.1.5. O-13405/1. 31. Javaslat objektum dosszié nyitására, 1950. szeptember 13.; ÁBTL 3.1.5. O-11543. 1. Javaslat objektum dosszié nyitására, 1950. szeptember 13.
- ¹⁴¹ ÁBTL 2.8.1. 2324. 11. Önéletrajz, 1958. január 20.
- ¹⁴² Uo.
- ¹⁴³ Uo. 11–12.
- ¹⁴⁴ Uo. 12.
- ¹⁴⁵ Uo. 13.
- ¹⁴⁶ ÁBTL 2.8.1. 95-2708/1951. Az Államvédelmi Hatóság vezetőjének 44/1951. számú állományparancsa. 1951. november 2. (I).; ÁBTL 2.8.1. 2324. 13. Önéletrajz, 1958. január 20.
- ¹⁴⁷ Palasik, 2013: 261.
- ¹⁴⁸ ÁBTL 2.8.1. 2324. 12. Önéletrajz, 1958. január 20.; Palasik, 2013: 261.
- ¹⁴⁹ Réh Alajos (1910–?) államvédelmi tiszt. Réh főhadnagyként a Rajk-ügy egyik vizsgálótisztje volt. 1949. október 21-én nevezték ki őrnaggyá. 1952-ben alezredesi rangban az ÁVH III. (Operatív) Főosztályának helyettes vezetője lett. 1953 januárjában a Péter Gábor-ügy kapcsán őrizetbe vették. A vizsgálati fogságból 1953. szeptember 1-jén szabadult. ÁBTL 2.1. VI/53.
- ¹⁵⁰ ÁBTL 2.8.1. 98-1153/1954. A Magyar Népköztársaság belügyminiszter helyettesének a személyi állományra vonatkozó 146/1954. számú parancsa. 1954. március 3. (55. kötet), ÁBTL 2.8.1. 2324. Jámbor Árpád. 12–13. Önéletrajz, 1958. január 20. Az önéletrajza szerint a követségi vonalat bízták rá.
- ¹⁵¹ ÁBTL 2.8.1. 33-203/1955. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 16/9/1955. számú parancsa. 1955. április 2.
- ¹⁵² ÁBTL 2.8.1. 98-2167/55. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 93/1955. számú parancsa. 1955. október 20. Cserényi-Zsitnyányi, 2013: 66.; Palasik, 2013: 261.
- ¹⁵³ ÁBTL 2.8.1. 2324. 13. Önéletrajz, 1958. január 20.; ÁBTL 2.8.1.; uo. 8/1. Szolgálati adatlap, 1962. június 14.
- ¹⁵⁴ Palasik, 2013: 262.
- ¹⁵⁵ ÁBTL 2.8.1. 2324. Jámbor Árpád. 9. Szolgálati adatlap, 1962. június 14.; uo. 17. Igazolás, 1977. május 10.
- ¹⁵⁶ Palasik, 2013: 262.
- ¹⁵⁷ Stöckler Lajos (1897–1960), csipkegyáros. 1944. július 22-től a magyar hatóságok jóváhagyásával újjászervezett Zsidó Tanács tagja, majd a nyilas hatalomátvételt követően az új Zsidó Tanács tényleges vezetője lett. Jelentős szerepe volt a „nagy” gettóban élők ellátásának megszervezésében. 1945-től 1950-ig a Pesti Izraelita Hitközség elnöke volt. 1950-ben a kommunista hatalom az addig önálló három hitközségi szövetséget egy ekkor létrehozott magyarországi szervezetbe, a Magyar Izraeliták Országos Képviselőtétébe kényszerítette, melynek vezetője Stöckler lett. 1953-ben koholt vádak alapján letartóztatták és két évre ítélték, de 1954. február 25-én szabadon bocsátották. Bár 1956. november 30-án rehabilitálták, de az év végén Stöckler Ausztriába emigrált.
- ¹⁵⁸ Varjú János (1908–?), görögkeleti pap. A római katolikus Varjú teológiai tanulmányait részben a nagyváradi római katolikus püspöki szemináriumban, részben a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem hittudományi

karán végezte. 1941-ben tért át a görögkeleti rítusú keresztény vallásra. A Budapesti Görög Alapítású Görögkeleti Magyar Egyházközség papja volt. 1946-ban esperes és adminisztrátori titkár, 1948-ban pátriárkai helynökként vezette az egyházközséget. Személyi dossziéjában az olvasható, hogy 1955-ben „*engedetlen magatartása és visszaélései*” miatt az egyház szolgálatából elbocsátották; ezt követően a civil életben helyezkedett el, kapcsolata az egyházával megszakadt. ÁBTL 3.1.5. O-9396 230. Javaslat, 1956. október 3. Varjú 1956-ban Ausztriába disszidált.

¹⁵⁹ ÁBTL 2.1. IV/44-1. 197–198. Jelentés, 1952. december 22.; ÁBTL 3.1.5. O-9396 195. Jelentés, 1951. november 28.

¹⁶⁰ Sándor István (1914–1953) szalézi szerzetes. Iskolai tanulmányait befejezve 1931-től vasesztergályosként dolgozott. A szalézi rendbe 1936-ban lépett be, és 1946-ban tett örökfogadalmat, mint szerzetes testvér. 1940 és 1949 között a Szalézi Rend rákospalotai nyomdájában dolgozott. Az újpesti Clarisseumban árva munkás és iparos fiatalokkal foglalkozott, akik közül a politikai rendőrség többeket vett fel az állományába. 1949-ben az ÁVH létrehozta a pártőrséget, amelybe bekerült Sándor néhány tanítványa is. A továbbra is fennmaradt kapcsolatuk és a már betiltott szerzetesi tevékenység folytatása miatt az államvédelem figyelni kezdte. 1952-ben letartóztatták és az ún. pártőrség-perben halálra ítélték. 1953. június 8-án kivégezték. Sándor Istvánt, mint a katolikus egyház mártírhalált elszenvedő tagját, Ferenc pápa engedélyével 2013. október 19-én Budapesten, a Szent István-bazilika előtti téren boldoggá avatták.

¹⁶¹ ÁBTL 3.1.9. V-103455/4. 22–23. Sándor István kihallgatása, 1952. július 30.; uo. 27–29. Sándor István kihallgatása, 1952. július 31.; uo. 33–34. Sándor István kihallgatása, 1952. augusztus 1.

¹⁶² Gereben, 2000: 465–605.; Komoróczy, 2012: 1006–1015.

¹⁶³ Müller, 2012: 56–58.

¹⁶⁴ ÁBTL 2.1. VI/1. 136–191. Péter Gábor és társai ügyében a Budapesti Hadbírószág IX.00365/1953. számú ítélete, 1953. december 24., Uo. 238–246. Péter Gábor és társai ügyében a Katonai Felsőbírószág I.005/1954. számú ítélete, 1954. január 15. A kérdéshez lásd még Gyarmati, 2011: 350.

¹⁶⁵ Kajári, 2000: 157.; Gyarmati–Palasik, 2013: 18–21.

¹⁶⁶ ÁBTL 3.1.5. O-14759/5. 57. Jelentés, 1953. március 27.

¹⁶⁷ ÁBTL 3.1.5. O-12817/8. 90. Jelentés, 1953. március 10.

¹⁶⁸ A Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség az MKP javaslatára 1944. december 31-én Szegeden megalakult, a 15 és 24 éves kor közötti ifjúságot tömörítő tömegszervezet. 1945 februárját követően, amikor a különböző pártok létrehozták a saját ifjúsági szervezeteiket, a MADISZ az MKP irányítása alá került. 1948 márciusában beolvasztotta a Szakszervezeti Tanács ifjúmunkás tömegszervezetének, a Szakszervezeti Ifjúmunkás- és Tanoncmozgalomnak (SZIT) a tagságát is.

¹⁶⁹ Markó (főszerk.), 2002: 480.

¹⁷⁰ ÁBTL 2.1. VI/60. 11. Sós Vera saját kezű feljegyzése, 1953. március 6.

¹⁷¹ Rajk László (1909–1949), politikus. 1946 márciusa és 1948 augusztusa között a Belügyminisztériumot, majd ezt követően a Külügyminisztériumot irányította. Koncepciós perben halálra ítélték és 1949. október 15-én kivégezték.

¹⁷² ÁBTL 2.1. IX/61. Feljegyzés Szücs Ernő volt áv. ezds. [államvédelmi ezredes] által foglalkoztatott hálózati személyekről. 14. Ezt az állítást eddig más forrással még nem sikerült alátámasztani.

¹⁷³ ÁBTL 1.2. 13/1948. számú napi parancs. 1948. szeptember 22.

¹⁷⁴ ÁBTL 1.3. 49/1949. számú napi parancs. 1949. február 28.

¹⁷⁵ ÁBTL 3.1.5. O-14759/1. 1. Javaslat személyi dosszié nyitására, 1950. június 7.; ÁBTL 3.1.5. O-12547/1. 1. Javaslat személyi dosszié nyitására, 1950. augusztus 12.

¹⁷⁶ ÁBTL 3.1.5. O-14759/1. 206–208. Kovács Sándor szombathelyi püspök részvétele a Püspökmolnáriban megtartott koronagyűlésről, 1950. szeptember 25.

¹⁷⁷ A főhadnagyi kinevezésének dátumát a hiányos források miatt eddig még nem sikerült kideríteni, csak a jelentések alján található aláírása alatt szereplő rendfokozat segít az eligazodásban. ÁBTL 3.1.5. O-9938/1. 51. Jelentés, 1951. július 13.

¹⁷⁸ ÁBTL 3.1.5. O-9938/1. 55. Jelentés, 1951. október 19.

¹⁷⁹ ÁBTL 2.8.1. 95-2708/1951. Az Államvédelmi Hatóság vezetőjének 44/1951. számú állományparancsa. 1951. november 2. (I).

¹⁸⁰ ÁBTL 3.1.5. O-9215. 1. Javaslat csoport dosszié nyitására, 1952. január 31.; ÁBTL 3.1.5. O-11960/1. 2. Javaslat csoport dosszié nyitására, 1952. április 30.; ÁBTL 3.1.5. O-10202 1. Javaslat csoport dosszié nyitására, 1952. november 26.; ÁBTL 3.1.5. O-13581/1. 129. Jelentés, 1952. december 20.

¹⁸¹ ÁBTL 3.1.5. O-12817/8. 90. Jelentés, 1953. március 10.

¹⁸² ÁBTL 3.1.5. O-14759/5. 57. Jelentés, 1953. március 27.; ÁBTL 3.1.5. O-13581/1. 144. Jelentés, 1953. április 15.; ÁBTL 3.1.5. O-14759/5. 59. Jelentés, 1953. május 6.; ÁBTL 3.1.5. O-13581/2. 26. Jelentés, 1953. május 11.

¹⁸³ ÁBTL 2.8.1. 95-4204/1953. Az Államvédelmi Hatóság vezetőjének 18/1953. számú állományparancsa. 1953. április 17. (I). (44. kötet). Ezt az adatot eddig, egy állományparancson kívül, más forrással még nem sikerült alátámasztani.

¹⁸⁴ ÁBTL 1.4. 10-1011/1953. Az Államvédelmi Hatóság vezetőjének 042/1953. számú parancsa. 1953. július 6. (5. kötet).

¹⁸⁵ ÁBTL 3.1.5. O-14759/5. 61. Jelentés, 1953. július 7.; ÁBTL 3.1.5. O-12817/8. 101. Jelentés, 1953. július 13.

¹⁸⁶ ÁBTL 2.8.1. 54/4/1953. számú belügyminiszter-helyettesi parancs. 1953. szeptember 26. Ugyanekkor bocsátották el feleségét is a IX. Osztály állományából. ÁBTL 2.8.1. 54/7/1953. számú belügyminiszter-helyettesi parancs. 1953. szeptember 26.

¹⁸⁷ Markó (főszerk.), 2002: 480.

¹⁸⁸ ÁBTL 2.8.1. 95-4204/1953. Az Államvédelmi Hatóság vezetőjének 18/1953. számú állományparancsa. 1953. április 17. (I). (44. kötet).

¹⁸⁹ ÁBTL 3.1.5. O-9391 146. Jelentés Csiki Gábor unitárius püspöki helynökről, 1953. március 5.

¹⁹⁰ ÁBTL 3.1.5. O-11538 29. Javaslat objektum dossié [sic!] nyitására, 1953. március 24.; ÁBTL 3.1.5. O-18635/1. 85. Javaslat objektum dossié [sic!] nyitására, 1953. március 24.

¹⁹¹ ÁBTL 2.1. 76-1286/1953. Szolgálati jegy, 1953. május 25.

¹⁹² ÁBTL 2.8.1. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének a személyi állományra vonatkozó 23/1953. számú parancsa. 1953. július 31.

¹⁹³ ÁBTL 2.8.1. 98-94/1954. A BM Személyzeti Főosztálya vezetőjének 93/1954. számú parancsa. 1954. január 9.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 1.1. Magyar Államrendőrség Politikai Rendészeti Osztályának (PRO) iratai
 - 1.2. Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának (ÁVO) iratai
 - 1.3. Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságának (BM ÁVH) iratai
 - 1.4. Államvédelmi Hatóság (ÁVH) iratai
 - 1.5. Egyesített Belügyminisztérium államvédelmi szerveinek iratai
 - 2.1. A volt Zárt irattár levéltári anyaga
IV/15.	Dr. Gálos Henrik
IV/44-1.	Zsidó Hitközség
V/4-a.	Vándor Ferenc, Bolgár Pál, Radványi Dezső
VI/1-a.	Péter Gábor
VI/1-c/1.	Péter Gábor és társai perújítási ügye
VI/5.	Décsi Gyula
VI/53.	Réh Lajos

	XI/4.	Javaslatok a BM és az ÁVH szervezeti felépítésére
	XI/5.	Parancsok, utasítások, szervezeti felépítés
2.2.1.		Operatív nyilvántartások
	II/14. 6.	Ákos Miklós
2.8.1.		Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai
	2328	Jámbor József
2.8.2.1.		BM III/I. Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak iratai
3.1.2.		Munka dossziék
	M-37696/2.	„Fehérvári”
3.1.5.		Operatív dossziék
	O-9047	Bereczky Albert
	O-9150	Ravasz László
	O-9152	Győri Elemér
	O-9215	Ökumenikus Bizottság Újjáépítési Osztálya
	O-9322	Horváth Konstantin Gyula
	O-9391	dr. Csiki Gábor
	O-9396	Varjú János
	O-9938	Burka Kelemen
	O-9938/1.	Burka Kelemen
	O-10202	„Katolikus lányok”
	O-10275	P. Schrotty Pál
	O-11538	Győri rk. egyházmegye
	O-11543	Görögkeleti Egyházak
	O-11960/1.	„Kertészek”

	O-11960/2.	„Kertészek”
	O-12547/1.	Badalik Bertalan
	O-12547/2.	Badalik Bertalan
	O-12817/1.	Hamvas Endre
	O-12817/2.	Hamvas Endre
	O-12817/8.	Hamvas Endre
	O-13405/1.	Római katolikus püspöki kar
	O-13581/1.	Kisberk Imre
	O-14759/5.	Kovács Sándor
	O-18635/1.	„Váci püspökségen lévő reakció”
3.1.8.	Archív számon kezelt operatív dossziék	
	Sz-222/2-18.	Mindszenty József
3.1.9.	Vizsgálati dossziék	
	V-700/5.	Mindszenty ügy
	V-103455/4.	Zana Albert
D. Gy.	Dokumentum Gyűjtemény	

Nyomtatásban megjelent források

A Magyar Dolgozók Pártja, 1951

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége, Politikai Bizottságának és Szervező Bizottságának fontosabb határozatai. Budapest, Szikra Nyomda.

Mindszenty, 1989

Mindszenty József: *Emlékirataim.* Budapest, Szent István Társulat.

Hivatkozott irodalom

Balogh, 1997

Balogh Margit: Egyházak a szovjet rendszerben (1945–1989). In *Magyarország a XX. században.* II. kötet. Főszerkesztő: Kollega Tarsoly István. Szekszárd, Babits Kiadó.

Balogh, 2002

Balogh Margit: *Mindszenty József*. Budapest, Elektra Kiadóház.

Balogh–Gergely, 2005

Balogh Margit – Gergely Jenő: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005*. II. kötet. Budapest, História – Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet.

Bara, é. n.

Bara Zsuzsanna: Az ismeretlen prozopográfia.
http://www.kodolanyi.hu/nevelestortenet/?act=menu_tart&rovat_mod=archiv&eid=35&rid=28&id=273

Bánkuti, 2010

Bánkuti Gábor: A túlélés alternatívái. A Jezsuita Rend és az ÁVH 1953–56. In *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989*. Szerkesztette: Bánkuti Gábor és Gyarmati György. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó.

Boreczky, 1999

Boreczky Beatrix: Az Államvédelmi Hatóság szervezete, 1950–1953. In *Trezor I. A Történeti Hivatal évkönyve, 1999*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal.

Bölgöny, 1992

Bölgöny József: *Magyarország kormányai 1848–1992*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Cseh, 1999

Cseh Gergő Bendegúz: A magyar állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata, 1945–1990. In *Trezor I. A Történeti Hivatal évkönyve, 1999*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal. 73–74.

Cserényi-Zsitnyányi, 2009

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953). *Betekintő*, 2. sz. www.betekinto.hu/2009_2_cserenyi_zsitnyanyi

Cserényi-Zsitnyányi, 2013

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: A Belügyminisztérium szervezeti változásai 1953–1956. In *Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó.

Engel, 1998

Engel Pál: Prozopográfia. In *A történelem segédtudományai*. Szerkesztette: Bertényi Iván. Budapest, Pannonica–Osiris Kiadó.

Fallenbüchl, 1986

Fallenbüchl Zoltán: Archontológia. In *A történelem segédtudományai*. Szerkesztette: Kállay István. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelem Segédtudományai Tanszék.

Fekete, 2013

Fekete Edit: Rajnai Sándor. In *Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára – L'Harmattan Kiadó. 386.

Gábor, 2011

Gábor Róbert: *Az igazi szociáldemokrácia. Küzdelem a kommunizmus és a fasizmus ellen, 1944–1948*. Budapest, Századvég Kiadó.

Gereben, 2000

Gereben Ágnes: *Antiszemitizmus a Szovjetunióban*. Budapest, PolgART Könyvkiadó.

Gergely, 1985

Gergely Jenő: *A katolikus egyház Magyarországon, 1944–1971*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

Gyarmati, 1999

Gyarmati György: Kádár János és a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága. Fordulat és folyamatosság a kommunista párt politikájában, 1948-ban. In *Trezor 1. A Történelmi Hivatal évkönyve, 1999*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történelmi Hivatal.

Gyarmati, 2000

Gyarmati György: Ha tied az ÁVO, tied a hatalom... In *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történelmi Hivatal.

Gyarmati, 2002

Gyarmati György: *A politika rendőrsége Magyarországon a Rákosi-korszakban*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem. /Habilitációs Füzetek, 1./

Gyarmati, 2011

Gyarmati György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*. Budapest, ÁBTL–Rubicon.

Gyarmati–Palasik, 2013

Gyarmati György – Palasik Mária: Az ÁVH intézménytörténetének társadalmi-politikai környezete 1953–1956. In *Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára – L'Harmattan Kiadó.

Jobst, 2010

Jobst Ágnes: Dokumentum az államvédelmi tisztképzés megindításáról, 1948. *Betekintő*, 2. sz. www.betekinto.hu/2010_2_jobst.

Kajári, 2000

Kajári Erzsébet: Az egységesített Belügyminisztérium államvédelmi tevékenysége, 1953–1956. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal.

Kiss–Soós–Tabajdi, 2012

Kiss Réka – Soós Viktor Attila – Tabajdi Gábor: *Hogyan üldözzünk egyházakat? Állambiztonsági tankönyv tartótiszteknek*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.

Komoróczy, 2012

Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon 1849-től napjainkig*. II. kötet. Pozsony, Kalligram Kiadó.

Kozáry, 2000

Kozáry Andrea: Az ÁVH Dzerzsinszkij tisztképző iskolájának megindítása, kezdeti tevékenysége. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal.

Köbel, 2000

Köbel Szilvia: Az Állami Egyházügyi Hivatal működése az '50-es években (1951–1959). *Magyar Közigazgatás*, 8. sz. 504–512.

Köbel, 2001

Köbel Szilvia: Az Állami Egyházügyi Hivatal működése az újjászervezéstől a megszűnésig (1959–1989). *Magyar Közigazgatás*, 10. sz. 608–618.

Köbel, 2005

Köbel Szilvia: „*Oszd meg és uralkodj!*” *Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–89 között*. Budapest, Rejtjel Kiadó.

Köpeczi Bócz, 2004

Köpeczi Bócz Edit: *Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Krauhulcsán–Müller, 2009

A magyar politikai rendőrség, 1944. december – 1946. október. In *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből*. 1. köt. *A politikai rendészeti osztályok 1945–1946*. Szerkesztette: Krauhulcsán Zsolt – Müller Rolf. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó.

Krahulcsán, 2013

Krahulcsán Zsolt: *A párt belügye. A politikai rendőrség és az MSZMP a korai Kádár-korszakban 1956–1962.* Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó.

Markó (főszerk.), 2002

Új Magyar Életrajzi Lexikon. III. köt. H–K. Főszerkesztő: Markó László. Budapest, Magyar Könyvklub.

Mészáros, 1993

Mészáros István: *Kimaradt tananyag.* I. köt. *A diktatúra és az egyház 1945–1956.* Budapest, Márton Áron Kiadó.

M. Kiss, 2000

M. Kiss Sándor: Péter Gábor Államvédelmi Hatósága, 1950–1953. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről.* Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal.

Müller, 2012

Müller Rolf: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban.* Budapest, Jaffa Kiadó.

Palasik, 2000

Palasik Mária: A politikai rendőrség háború utáni megszervezése. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről.* Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal.

Palasik, 2013

Palasik Mária: Jámbor Árpád. In *Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956.* Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, 261.

Papp, 2014

Papp István: A magyar Jud Süß. Kádár Lajos Ártatlanok? című színdarabjának története. II. rész. *Betekintő*, 4. sz.
http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2014_4_papp.pdf

Péter (főszerk.), 2000

Új Magyar Irodalmi Lexikon. I. köt. A–Gy. Főszerkesztő: Péter László. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Scheibner, 2014

Scheibner Tamás: *A magyar irodalomtudomány szovjetizálása. A szocialista realista kritika és intézményei 1945–1953.* Budapest, Ráció Kiadó.

Szántó, 1990

Szántó Konrád: *Az Egyházügyi Hivatal titkai.* Budapest, Mécses Kiadó.

Tabajdi, 2013

Tabajdi Gábor: *A III/III. krónikája*. Budapest, Jaffa Kiadó.

Tomka, 2005

Tomka Ferenc: *Halálra szántak, mégis élünk! Egyházüldözés 1945–1990 és az ügynökkérdés*. Budapest, Szent István Társulat.

Tóth, 2013

Tóth Eszter: A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete 1945–1990. In *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962*. Szerkesztette: Cseh Gergő Bendegúz és Okváth Imre. Budapest, ÁBTL–L'Harmattan.

Vörös, 2009

Vörös Géza: Állambiztonság és egyházak. *Egyháztörténeti Szemle*, 4. sz. 3–19.

Vörös, 2013

Vörös Géza: „Bárkit el lehet ítélni...” Mindszenty bíboros Rákosi politikai rendőrségének célkeresztjében, 1945–1949. [I.] *Kommentár*, 6. sz. 77–91.

Vörös, 2014

Vörös Géza: „Bárkit el lehet ítélni...” Mindszenty bíboros Rákosi politikai rendőrségének célkeresztjében, 1945–1949. [II.] *Kommentár*, 1. sz. 53–61.

Az ügynök hét élete

Kaiser János és a külső csoport

I. rész

Bevezetés

Az elmúlt években egyre több olyan írás jelent meg, amely az „ügynökkérdést” nem a már szinte megszokott, moralizáló szempontból közelíti meg, hanem a kollaboráció természetét, az ügynökök¹ viszonyrendszerét, a besúgás nyelvét vizsgálja.² A legfőbb források e tekintetben természetesen maguk az ügynökjelentések, amelyek szövegeit elemezve nemcsak és nem is feltétlenül elsősorban a megfigyeltekről, hanem az adott ügynök és a szervek – esetenként a politikai megrendelők – motivációiról, a megfigyelt(ek)hez fűződő kapcsolatokról, személyes tulajdonságaikról kaphatunk képet.

Ha szerencsénk van, nemcsak az ügynök – az őt irányító operatív tiszt vagy más, felsőbb állambiztonsági vezető szintén sok információt hordozó megjegyzéseivel, értékelésével ellátott – jelentéseit tartalmazó Munka (M) dosszié áll rendelkezésünkre, hanem a hálózati személy beszerzésével, foglalkoztatásával, feladataival, problémáival, eredményességével vagy esetleg hiányosságaival foglalkozó Beszerzési (B) dossziéja is. Ezekben az iratgyűjtőkben található az adott ügynök egy vagy több önéletrajzát is. Az említett dokumentumok szövegeit megismerve tájékozódhatunk arról is, miként viszonyult egymáshoz a hálózati személy és az operatív tiszt (tágabb értelemben az általa megtestesített szerv), hogyan értékelte főnöke az ügynök munkáját, milyennek látta, milyen tulajdonságokkal jellemezte. Az önéletrajzokból fény derülhet arra, milyennek akarta láttatni magát a jelentő, élettörténetéből mit hangsúlyozott ki és mit akart elhallgatni. Mindezekből arra is következtethetünk, hogy milyen stratégiát követett, milyen eszközöket alkalmazott egy-egy ügynök, hogy a szervek segítségével valamilyen előnyhöz jusson vagy valamilyen hátrányt elkerüljön.

Mindezeket azért fontos előrebocsátani, mert ebben az írásban elsősorban ügynökök – még hozzá nem „hétköznapi” ügynökök – élettörténetéről, állambiztonsági pályafutásukról, a politikai rendőrség hierarchikus szervezetén belüli elhelyezkedésükről és operatív tisztjeikhez fűződő személyes kapcsolatokról lesz szó. Elsősorban tehát nem az általuk végrehajtott feladatok ismertetésére, az általuk megfigyeltekre koncentrálok.

Az alább bemutatott két ügynökcsoporthoz, az 1949–50-ben működő, hattagú külső csoportnak, az 1955-ben létrehozott, öt, majd három emberből álló akciócsoportnak, illetve néhány tagjának története semmiképpen nem nevezhető szokványosnak. Az operatív csoportok tagjai között nem volt hivatásos alkalmazott, „csak” hálózati személy, s őket önálló egységként működtetve képezték ki és alkalmazták.

Jelen esetben sem rendelkezünk minden vonatkozó iratgyűjtéssel: van olyan csoporttag, akinek van B- és M-dossziéja is, van, akinek csak az egyik, vagy az sem, csupán a csoport vezetőjére vonatkozó iratokban olvashatjuk a nevét. Itt érdemes megjegyezni, hogy a csoportok tevékenységére vonatkozó iratokat jelen ismereteink szerint nem gyűjtötték egy dossziéba, az egyes tagok saját, az irattározáskor Bt, illetve Mt jelzettel ellátott dossziéiban³ helyezték el külön-külön azokat.

Míg a külső csoportot a kémelhárítással foglalkozó osztály, illetve főosztály hozta létre, az akciócsoportot a BM II. Osztálya, azaz a hírszerzés. A külső csoport megszüntetésében és az akciócsoport létrehozásában és feladataik meghatározásában szovjet tanácsadók is részt vettek.⁴ A külső csoport vezetőjének mindig volt ugyan kijelölt tartótisztje, de közvetlen kapcsolatban állt a kémelhárítás legfelsőbb vezetésével is. Ez sokszor kaotikussá tette az irányítást, ugyanakkor a csoportvezető ki is tudta használni a helyzet előnyeit: kapcsolattartója megkerülésével informálhatta a vezetést. A külső csoport a kémelhárítás több vonalának is dolgozott, több helyről is kaptak utasítást, s így ismerték a szervezet összes alosztályát, azok vezetőit, munkatársaikat és feladataikat is. Az Akciócsoport munkáját alapvetően a BM II. Osztályának, majd Főosztályának Speciális alosztálya (BM II/7.), illetve a BM II/3., azaz az Emigrációs alosztály irányította.

Feladataik sokrétűek voltak: a külső csoport koncepciók perек előkészítéseként alkalmazott külső figyeléseket, környezettanulmányokat készített, s emellett ügynöki beszervezéseket is végrehajtott. Az akciócsoportot alapvetően emigráns magyar vezetők, többek között Ábrányi Aurél és Zákó András erőszakos hazahozatalára képezték ki.

Ennek ismeretében érthető, hogy a Külső-, illetve az akciócsoport tagjai a „mezei” ügynökökhöz képest kiváltságos helyzetben voltak, munkájukért rendes havi fizetést kaptak, amely az átlagnál magasabb volt. Ehhez járult még hozzá a meglehetősen szabadon kezelt B-ellátmányuk⁵ is. Ennek ellenére némelyikük állandóan anyagi követelésekkel állt elő, s igazi életművészként igyekezett kihasználni az államvédelmi szerveket – sokszor sikerrel.

A csoportok működése persze elképzelhetetlen lett volna a különböző feladatok végrehajtására egyaránt alkalmas és vállalkozó, megbízható vezető nélkül, aki kvázi rezidensként⁶ irányította beosztottai munkáját. Az ő, valamint két, hasonló kvalitású társa kalandos, a szervekkel egybefonódó életpályája sokat elárul e csoportok korabeli működéséről.

Mindkét társaságot ugyanaz a személy irányította. Ő és a csoportok már említett, meghatározó tagjai régi, kipróbált emberek voltak, ügynöki múltjuk egészen 1945–47-ig nyúlt vissza. A vezető és több csoporttag bűnözői múlttal, sőt bűnözői „jelennel” is rendelkezett, ezáltal könnyen kézben lehetett őket tartani. Szinte mindnyájuk alacsony sorból származott, akiknek komoly felemelkedést jelentett a politikai rendőrség kötelékébe lépés 1945 után. Jellemzéseik szerint bár némileg híján voltak az általános műveltségnek, simulékony modoruk, jó alkalmazkodóképességük révén bármilyen közegben megállták a helyüket, s az évek során operatív tapasztalatokra is szert tudtak tenni. Nem utolsósorban többen is sportolói múlttal, nagy testi erővel is rendelkeztek.

Írásom első részében a külső csoport kerül terítékre. A csoport bemutatásához, az állambiztonsági szervben belüli viszonyok megértéséhez megkerülhetetlen a korabeli állambiztonsági szervek – természetesen elsősorban a kémelhárítás s kisebb mértékben a környezettanulmányozás és külső figyelés – megalakulásának, szervezeti keretei kialakításának, változásainak, illetve általában a hálózati munka kezdeteinek rövid ismertetése.⁷

A második világháború pusztítását követően felállított politikai rendőrség megalakulásától kezdve foglalkozott Magyarországon élő vagy ide beutazó külföldi, illetve innen kiutazni szándékozó magyar állampolgárok ellenőrzésével is. Az 1946 októberében központosított állambiztonsági szervben belül – ekkor szüntették meg a Tömpe András vezette Vidéki Főkapitányságot, és hozták létre Péter Gábor irányításával a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályát (ÁVO) – a kémelhárítás feladatait a II. Alosztály (2-es vonal) látta el. Tevékenységi körük fokozatosan bővült: 1947-ben a külföldi hírszerzés, a magyar emigráció

megfigyelése is idetartozott, bár ezen a területen az 1945-ben felállított Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztálya (Katpol) jóval több erőforrással rendelkezett.

Az elkövetkező években a kémelhárítás és az attól fokozatosan elkülönülő hírszerzés jelentősége az „imperialisták” ellen hirdetett harccal párhuzamosan radikálisan növekedett. Az ÁVO, majd az ÁVH a „mindenki gyanús, aki nem gyanús” elve alapján valóban mindenkit potenciális kémnek tekintett, és ellenőrzött, aki csak betette az országba a lábát, vagy magyar állampolgárként kapcsolatot tartott külföldiekkel, esetleg csak bement valamelyik nyugati állam nagykövetségére.

1948-tól a Belügyminisztérium szervezetén belül létrehozott Államvédelmi Hatóság (BM ÁVH) úgynevezett B ügyosztálya foglalkozott kémelhárítási és hírszerzési feladatokkal, 1950-től a Belügyminisztériumtól függetlenített ÁVH-n az I. Főosztály, 1951-től az ÁVH VIII. Főosztály. 1953 nyarán, amikor a törvényesség helyreállítása jegyében az ÁVH „visszatért” a Belügyminisztériumba, a BM I. Osztálya a kémelhárítás, II. Osztálya a hírszerzés feladatait látta el. A következő nagyobb átalakítás 1955-ben történt a Belügyminisztériumon belül: ekkor részlegesen szétválasztották a belügyi és az államvédelmi funkciókat; a BM I. (államvédelmi) Főcsoportfőnökségének I. Főosztálya a kémelhárítást, II. Főosztálya a hírszerzést foglalta magában.

A külső csoport működése szempontjából figyelmet érdemel a figyelésekkel, környezettanulmányok (KT vagy „káté”) készítésével foglalkozó szervezet kiépülése. Már 1945 februárjában létrejött egy külön egységet képező figyelő csoport, amelynek létszáma a kezdeti 8-10 főről 1947-re 31 főre emelkedett, és amelyet vezetőjéről, Princz Gyuláról elnevezve Princz-csoportnak is hívtak. Ez azonban még mindig nagyon kevés volt, így a lefigyelésekben, környezettanulmányozásokban a nyomozó apparátus tagjai is részt vettek, de ügynököket is megbíztak ilyen feladatokkal – a külső csoport alapvetően ezen a területen dolgozott.

A külső figyelést nehezítette az eszközhiány: a politikai rendőrségnek nem állt rendelkezésére elegendő számú autó, és hiányoztak a telefonvonalak is. A kezdeti időszakban még nem konspiráltak annyira: a „kátézás”-t pl. úgy végezték, hogy a politikai rendőrség nyomozói nyíltan, igazolványuk felmutatásával a házmestereknél, házmegbízottaknál érdeklődtek a lefigyelt személyek adatai és tevékenysége után. Később finomodtak a módszerek: az operatív alkalmazottak fedőigazolvánnyal és valamilyen legendával **8** – pl. hogy újságírók, vagy lakáskiutalás ügyében jöttek – felszerelve tettek látogatást a megfigyelt személy lakóhelyén. Ugyanez elmondható a lefigyelésekre is: a politikai rendőrségre újonnan felvetteknek mind meg kellett tanulniuk a külső figyelés csínját-bínját. Később, a professzionalizálódó államvédelmi szervezetben konkrétan szabályozták a módszereket, és külön osztály foglalkozott ezekkel a feladatokkal. Az operatív technika (szoba- és telefonlehallgatás) alkalmazásának lehetőségei is bővültek.**9**

A hálózatépítés kezdetei

A megalakuló politikai rendőrségen a nyílt nyomozások melletti „bizalmi munka”, azaz – köznapi nyelven szólva – az ügynökök beszerzése, kiképzése és felhasználása egyes személyek ellenőrzésére csak lassan indult be. Bár tisztában voltak az ügynöki hálózat kiépítésének fontosságával,**10** az államvédelmi szervek jelentős káderhiánnyal küzdöttek, s a titkosszolgálati tevékenység presztízse sem volt túl nagy.**11**

Mindezek ellenére az ÁVO, majd ÁVH arra törekedett, hogy a lehető legtöbb területet ellenőrizhesse, azaz mindenütt rendelkezzen hálózattal: „...a hálózat kiépítés szempontjából ki kell indulni a legegyszerűbb alapgondolatból, ez pedig a következő: minden gyanús elem,

hírszerző, nyugatos hazatérő stb. valahol utazik, valahol eszik és alszik. Ebből kiindulva hálózatot kell kiépíteni [...] fontosabb vasútvonalak, ill. vasútállomásokon, a nagyobb városok és helyiségek szállodáiban, vendéglőkben...”¹²

Az akkoriban B- (bizalmas) egyénnek, B-embernek, B-nőnek, munkatársnak vagy külső munkatársnak nevezett hálózati személyeket általában komolyabb előtanulmányozás nélkül, gyorsan szervezték be, de ilyen módon nagy volt a lemorzsolódás is. A korabeli ügynökök általában rendelkeztek fedőigazolványokkal, a Hatóság épületeibe érvényes belépési engedéllyel és sokszor fegyverrel is.

Kaiser János életútja a külső csoport megalakulásáig

Az ügynökcsoporthoz vezetője, Kaiser János (fedőnevén „Kálmán János”, majd „Szirom” fedőnevű ügynök) állambiztonsági pályáján sok mindent megélt: 1946-tól felfelé ívelő karrierjét az ÁVH-t is elérő belső tisztogatások törtek meg 1950-ben, majd pár évvel később ismét fontos feladatokkal bízták meg. Az 1950-es évek végétől jóformán csak annyit tudunk róla, hogy továbbra is együttműködött a magyar elhárító szervekkel. S hogy meg is becsülték, azt mutatja, hogy 25 évi szolgálat után megkapta a „Haza Szolgálatáért Érdemérem” arany fokozatát is.¹³ Életútjáról visszaemlékezést is írt 1981-ben vagy az azt megelőző években – ez sajnos nincs a Levéltár kezelésében, csak egy állambiztonsági háttér tanulmány utal rá.¹⁴ A véletlennek köszönhetően maradt fenn Kaiser B-dossziéja,¹⁵ amit egy 1957-es feljegyzés szerint a BM központi épületének pincéjében, az elégetésre szánt anyagok között találtak meg akkor.¹⁶ Ebben számos önéletrajzán kívül szintén nem kevés tartótisztjének róla szóló – és a kor politikai változásait mindenkor pontosan tükröző – jellemzését, feladatainak vázlatos leírását, személyes, illetve az általa vezetett csoport problémáiról készített feljegyzéseit, beadványait olvashatjuk. Kaisertől magától származó jelentésekkel azonban alig találkozhatunk: Munka-dossziéit – egy kivételével, amely mindössze néhány, 1957-ből származó jelentést tartalmaz – megsemmisítették.¹⁷ Jelenleg mindössze egy olyan ügy iratait ismerhetjük meg, amiben saját jelentései alapján követhető nyomon tevékenysége.¹⁸

Az 1906-ban Esztergomban született Kaiser nehéz anyagi körülmények között nőtt fel négy testvérével. A reáliskola harmadik osztályából kimaradt, s tőzsdebizománysoknál lett kifutófiú, majd gépmunkás és lakatossegéd is volt. Édesapja – aki 100%-os hadirokkantként éjjeliőr volt az I. Honvéd Élelmiszerraktárban – 1924-ben meghalt, így, hogy az állással együtt járó lakás megmaradjon, Kaiser átvette apja munkakörét. 1927-ben Olaszországban is dolgozott, így valamennyire megtanult olaszul.

Később tisztviselő, pénzbeszedő is volt különböző cégeknél, de a gazdasági világválság idején nem talált állást. Áruházi zsebtolvajok társaságához csatlakozott, ő volt a „falazó”. Lebukásuk után őt mint „első bűntényest” szabadon bocsátották, majd Bécsbe utazott szerencsét próbálni, de – szakképesítés nélkül – nem járt sikerrel. Ott ismerkedett meg későbbi feleségével is, aki hamarosan követte őt Magyarországra. 1932-ben 9 havi börtönbüntetésre ítélték zsebtolvajlás miatt, amit az Igazságügyi Szanatóriumban orvos írnokként töltött le. Később már betöréseket is elkövetett: 1935-ben, kétéves börtönbüntetését leülve, a szegedi Csillag börtönből szabadult, 1937-ben ismét az Igazságügyi Szanatóriumból, 1938–39-ben pedig a X. kerületi Előljáráson dolgozott szabadságvesztése ideje alatt. Önéletrajzaiban visszatérő elem, hogy a rendőrök zaklatták – folyamatosan ellenőrizték magaviseletét munkahelyein –, és így kitérték összes állásából, mindenhol elbocsátották.

Kaiser végül 1940-ben a Magyar Vöröskeresztnél helyezkedett el, ahol annak ellenére alkalmazták, hogy bevallotta, büntetett előéletű. Így a katonai szolgálat alól is mentesült. 1945 áprilisában Németországba telepítették a Vöröskeresztet, Kaiser azonban családjával

együtt Ausztriában leszakadt és ott élő anyósánál húzta meg magát. A második világháború utáni zűrzavaros időszakban – írja első önéletrajzában, 1946 áprilisában – az amerikai hatóságok felügyelete alatt álló Atzbach körzetben volt rendfenntartó, majd a helyi Vöröskereszt alkalmazta gondnokként. Először – családját Ausztriában hagyva – 1945 szeptemberében tért vissza Magyarországra, és megkereste a Magyar Vöröskeresztet azzal, hogy rengeteg segítségre váró magyar kallódik Ausztriában. A Vöröskereszt, arra hivatkozva, hogy „nyugatos”, nem vette vissza állásába, bár ígéretet kapott arra, hogy ha a hazahozatal terén érdemeket szerez, újra alkalmazni fogják.¹⁹

Önéletrajzai szerint ekkor, 1945 őszén vették fel barátai ajánlására a Magyar Kommunista Párt II. kerületi szervezetébe, s azzal bízták meg, hogy Ausztriába visszatérve jól nyissa ki a szemét, és következő útjáról hazatérve számoljon be tapasztalatairól. Az ezt követő hónapokban Kaiser többször utazott Ausztriából haza, majd vissza.

Egyik magyarországi útja alkalmával, 1946 áprilisában azzal kereste fel az MKP II. kerületi irodáját, hogy Ausztriában számottevő nyilas szervezkedés folyik. Onnan egyenesen az Andrassy út 60-ba irányították, ahol meghallgatták, s ezután – büntetett előéletének tudatában – egyből felajánlották neki, hogy lépjen a hatóság szolgálatába. „A felajánlott munkakört örömmel elvállaltam” – emlékezett Kaiser, ²⁰ s aláírta a beszervezési nyilatkozatot. ²¹ Kaiser tehát munkának, munkakörnek tekintette az ÁVO-nál történő elhelyezkedését, s örült, hogy a Vöröskereszttől való elbocsátása után van állása.

Ő maga így emlékezett vissza az eseményekre: „A háború befejezése után 1945 májusában elhatároztam, hogy hazajövök előkészíteni családom hazatérését. Felkerestem itthon a II. kerületi pártszervezetet és beléptem a Kommunista Pártba. Itt elmondtam, hogy kint fasiszta szervezkedés folyik. Adtak egy levelet, ezzel elmentem az Andrassy út 60-ba és elmondtam a kinti eseményeket. A kérdésre, hogyan kerültem haza, megmondtam az igazat, hogy feketén. Meglepetésemre azt kérdezték, nincs-e kedvem a testület szolgálatába lépni? De itt nem ismer senki, hogy bízhatnának meg bennem. Én megbízom Önben – mondta a vezérőrnagy. Aki ide be mer jönni és őszinte, az a mi emberünk. Ezután behívott egy fiatalembert és utasította, hogy foglalkozzon velem úgy, mint egy új munkatárssal [...] A fiatalember (Beke nevű) átvitt a másik szobába, itt ő is kikérdezett, majd megkérdezte, vissza tudok-e menni Ausztriába feketén. Igennel feleltem. Ekkor eligazított, hogy családom egyelőre maradjon kint, én pedig 2-3 hét múlva jöjök vissza... Ausztriába visszatérve megállapítottam, hogy a nyilas szervezkedés alaposan fellendült; abban magas rangú katonatisztek is részt vesznek. Valami Bajtársi Szövetséget is létrehozta. Megállapítottam azt is, hogy az amerikaiak fiatal magyar tiszteket szerveznek be a CIC-be, főként Hunyadi páncélosokból [...] Kb. két heti kint tartózkodás után ismét hazajöttem, jelentettem fentieket és átadtam néhány levelet, amit hoztam. Egy hétig voltam itthon. Bekétől a következő útra utasítást kaptam: kíséreljem meg egy hálózat szervezését. Előttem érthetetlen volt az utasítás. Még azt is mondta Beke, hogy köthetek üzleteket is, csak ő tudjon róla. Vihetek ki cigarettát, zsírt, stb., s hozhatok aranyat értük. Meg kell mondjam, ez a javaslat igen meglepett.”²²

Kaiser 1945–46-os tevékenységével kapcsolatban sok a bizonytalanság, hiszen nem áll más információ rendelkezésünkre, csupán amit önéletrajzaiból, illetve a csak egy állambiztonsági tanulmány által idézett visszaemlékezéseiből nyerhetünk. Azt mondhatjuk, hogy Kaiser így emlékezett vissza életének erre az időszakra, s lehet, hogy pontatlanul emlékezett, elhallgatott bizonyos dolgokat, vagy szándékosan torzított. Többször tetten érhető bennük írójának az a természetesnek mondható szándéka is, hogy magáról minél pozitívabb képet fessen.

A már idézett visszaemlékezések szerint például ausztriai útjai során a legkülönbébb feladatokat hajtotta végre: négy-öt megbízható embert beszervezett, az államadósság fejében

lefoglalt magyar hajókat hozatott haza, és megállapította, hogy a Salzburgban és Linzben működő „Magyar Komité” tagjai közül kiket szervezett be az Egyesült Államok titkosszolgálati szerve, a CIC (Counter Intelligence Corps). 1954-ben írott önéletrajzában is megemlíti: „*elég jó hálózatom volt Felsőausztriában*”.²³

Nem kevésbé elhanyagolható szempont, hogy éppen kinek és miért írt az életéről: nyilvánvalóan másképp fogalmazott, amikor a szerveknek adott be önéletrajzot, hogy alkalmasnak találtsa a hálózati munkára, másképp, amikor valamit (pl. priusztörlését) szeretne volna elérni, vagy mondjuk csoportja feloszlását akarta elkerülni. És teljesen másként, amikor nem a Hatóságnak írt, hanem munkát akart vállalni, hiszen rögtön kihagyta nemcsak államvédelmi múltját, hanem korábbi büntetéseit is.

Ugyanilyen lényeges írásainak datálása, hiszen teljesen érthető, hogy Kaiser önéletrajzaiban, beadványaiban (attól függően, hogy mikor íródtak) hol megemlítette, hol pedig elhallgatta azt, hogy ebben az időszakban, 1945–46-ban a CIC – az sem derül ki, hogy egyszer vagy kétszer – letartóztatta, ez ugyanis az 1950-es évek elején komoly retorziókkal járt.

1946 áprilisában írott beszervezési nyilatkozatában Kaiser János leírta, hogy a CIC 1946 januárjában letartóztatta, de februárban szabadon is bocsátotta. Következő, dátum nélküli, de – miután a külső csoport vezetőjének jelöli meg magát – 1949-ben vagy 1950-ben írt önéletrajzában 1946 júniusára teszi letartóztatását, azzal a megjegyzéssel, hogy lelki stressz alkalmazása ellenére sem sikerült rábizonyítani, hogy a Politikai Rendészet ügynöke, s kéthavi fogság után kiszabadult. ²⁴ Ekkor úgy emlékezett, hogy már 1945 decemberében a hatósághoz került.

Kaiser tehát nem tagadhatta le „CIC-es múltját”, hiszen az szerepelt beszervezési nyilatkozatában is, de igyekezett az ellene ekkoriban felmerült gyanút eloszlatni, hogy már beszervezett CIC-ügynökként csatlakozott a politikai rendőrséghez. 1954-ben írott önéletrajzában viszont részletekbe menően emlékezett meg ugyanerről. Eszerint 1946 júniusában – 2 hónappal azután, hogy a politikai rendőrség munkatársa lett – tartóztatta le a CIC, s egy vöcklabrucki fogházban töltötte büntetését CIC-ügynök fogolytársak és osztrák csendőrök között, akiről ő persze tudta, kifélék, mifélék, s ennek megfelelően viselkedett. „*Elmondtam, hogy a Vöröskereszt anyagait gyűjtöm össze [...] Olyan törvény pedig nincs, hogy engem be lehessen csukatni, amiért a Vöröskeresztnek dolgozom.*”²⁵ Valószínű tehát, s erre később is vannak utalások, hogy Kaiser vöröskeresztes fedéssel dolgozott.

Kaiser önéletrajza további szövegében már szinte meseszerű elemekkel gazdagítja egykori tevékenységének bemutatását. Eszerint határozott fellépésének volt köszönhető, hogy nem verték meg amerikai kihallgatói akkor sem, amikor bilincsből volt, s sokat köszönhetett hipnotizéri képességeinek is, ami ámulatba ejtette mind az osztrák csendőröket, mind az amerikai hatóságok képviselőit... Mint írta, pontosan hét hónap fogság után szabadult azzal, hogy a pettighofeni lágert el nem hagyhatja, Magyarországra nem mehet, kikötötte, hogy bizonyos személyeknek nem eshet bántódása, naponta jelentkeznie kell az osztrák csendőrségnek, s hetente a CIC-nél, s hogy nem szabad hipnotizálnia sem...²⁶

Annak, hogy Kaiser ennyire részletesen (16 oldalas önéletrajzában nagyjából felében ezt taglalja) – és sok szereplő nevének leírásával hitelesítve – beszélt erről, vélhetően az az oka, hogy 1954-ben ő is tisztában volt azzal, hogy az 1946-os letartóztatása(i) már nem nyomnak sokat a latban, nem tekintik őt emiatt megbízhatatlannak. Ezt erősíti egy róla szóló 1954-es jelentésre firkantott feljegyzés Márkus Sándor áv. százados tollából: „... az 1946-os CIC kihallgatást mi most tisztázni nem tudjuk. Megbízhatóságát gyakorlati munkája során elért eredmények bizonyítják.”²⁷

Kaiser önéletrajzaiban egyébként általában sokat használta az „én megcsináltam, én elintéztem, én megoldottam” jellegű, saját magát rendkívül aktív, sikeres szereplőként bemutató kifejezéseket. Saját szerepének hangsúlyozásával kapcsolatban egyes tartótisztjei róla szóló jellemzéseikben később megjegyezték, hogy múltbeli büntetései miatt Kaiser tele van gátlásokkal, s ennek ellensúlyozására „hajlamos az önteltségre”, „elbizakodottságából fakadóan túl önálló”.²⁸

A Kaiser által írt szövegekben az is szembetűnő, hogy általában rendkívül részletesen, leírását nevekkel gazdagítva számolt be az 1930-as években elkövetett bűncselekményeiről, s – a korabeli szokásoknak megfelelően – részben az elmúlt rendszer társadalmi berendezkedését, viszonyait okolta tettei elkövetéséért. Aprólékos leírásának oka az lehet, hogy priusza sokáig nyomasztotta, jellemzéseiben rendre megjelenik, hogy emiatt kisebbségi érzéssel küzdött.²⁹ Másrészt félhetett büntetett előélete elhallgatásának következményeitől is: tapasztalata a '30-as évekből az volt, hogy ha priuszát elhallgatva helyezkedik el, és a rendőrség ellenőrzi, fény derül múltjára, s rögtön elbocsátják. Ez lehetett az oka annak is, hogy a Vöröskeresztnél töltött évekről is részletesen írt, ez volt az első munkahelye, ahol bevallotta korábbi büntetéseit, mégis alkalmazták, s így tudott megkapaszkodni. Feltűnő viszont szövegeiben, hogy az MKP-ba való belépése nem kap hangsúlyos szerepet, pedig ezt a korabeli önéletrajzok sokszor mitikus elemként mutatták be. Ennek oka valószínűleg az, hogy 1949-ben, a tagrevízió során kizárták a pártból, s párttagságának ügye jó néhány évig problémát okozott számára.

Noha fogságban töltött idejéről az 1946 júniusától kezdődő hét hónapot határozta meg, Kaiser minden egyes feljegyzése megegyezik abban, hogy 1946 novemberében – tehát hat hónap elteltével – feleségével és öt gyermekével együtt véglegesen visszatelepült Magyarországra, s rögtön a hatóság szolgálatába állt. Ettől kezdve 1950-ig államvédelmi karrierje töretlen volt. Lássuk, ebben az időszakban milyen ÁVH-s vezetőkkel állt kapcsolatban!

Kaiser tartótisztjei

Hogy kik voltak Kaiser tartói és egyéb államvédelmi kapcsolatai 1946 és 1949 között, jórészt csak későbbi, 1950 utáni feljegyzésekből tudhatjuk meg. A töredékes információk alapján leszűrhető, hogy életútjának ebben a szakaszában meghatározó volt a kémelhárítás és hírszerzés korabeli vezetőjének, Dékán Istvánnak ³⁰ a szerepe. Dékán már Kaiser beszerzésében is közreműködött: idézett visszaemlékezéseiben Kaiser azt írja, hogy a „vezérőrnagy úr”³¹ bizalmát elnyerve kérdezte ki Beke László hadnagy.³² Dékán döntött arról is, hogy Kaiser Ausztriából hozza a híreket. ³³ Kaiser állambiztonsági pályafutása párhuzamosságot mutat Dékánéval: utóbbi ÁVH-tól való elbocsátásával egy időben távolították el őt is a szervezettől, s Dékán „visszatérése” után, 1954-től alkalmazták újra őt is hivatalosan. Beke László után Szalkai János áv. százados³⁴ irányította Kaiser feladatait, majd az a Balácsi Béla volt tartótisztje, aki – Dékánhoz hasonlóan – fontos szerepet töltött be az államvédelmi szervek totális hatalmának kiépítésében.³⁵

Rajtuk kívül bizonyíthatóan dolgozott még Kovács Rezső áv. főhadnagynak,³⁶ az „olasz vonal” vezetőjének, és a következő években életében jelentős szerepet játszó Szabó Mihály áv. főhadnagynak, az angol, majd amerikai vonal vezetőjének, de Szabó alosztályvezetőjének, Szikla Péter áv. hadnagynak is.³⁷

Kovács Rezső ezt írta Kaiserről 1950-ben: „...ismerte nemcsak az osztály valamennyi beosztottját név szerint, de nyugodtan megállapíthatjuk, hogy munkamódszerünket, az osztály sok ügynökét, az osztály feladatait is nagy mértékben ismerte.”³⁸

A személyes viszonyok, informális kapcsolatok, mint később látni fogjuk, még az ÁVH-nál, ennél a nagyon hierarchikus szervezetnél is, úgy tűnik, sokat számítottak, amit Kaiser és bizonyára mások is kihasználtak.

Kaiser feladatai

„...hazaérkezve azonnal jelentkeztem a Hatóságnál. Itt egy ideig figyelő, környezettanulmány munkát végeztem, majd a nyugati elhárítás vonalán dolgoztam. Később kaptam egy pár beszervezést, amit másoknak nem sikerült megoldani. Nekem sikerült. Most már főképpen ezzel foglalkoztam. Dolgoztam francia, angol, amerikai vonalon...” – írta Kaiser 1954-ben.³⁹ E megjegyzése jól mutatja azt, hogy az államvédelmi szervek felállítása idején még valóban nem alakult ki specializáció. Mindenki végzett mindenféle munkát: ha arra volt szükség, „kátézott”, vagy figyelt, (titkos) házkutatást tartott, kihallgatott, kulcsnyomatot készített stb. Arról, hogy kiket figyelt, illetve kikről készített környezettanulmányt, nem sokat tudunk. A „nyugati elhárítás” vonalán végzett tevékenységéről és beszerzéseiről vannak információink.

Az általa vagy az ő közreműködésével beszervezettek jelzik a szervek azon szándékát, hogy a hálózatot kiszélesítsék, „tömegesítsék”, s lehetőség szerint mindenkit beszervezzenek, akit csak tudnak. Így pl. a kémelhárítás arra törekedett, hogy minden ellenségesnek minősített állam követségén háztartási alkalmazottakat állítson a hatóság szolgálatába. Tőlük általában nem vártak olyan értékes információkat, mint mondjuk egy beszervezett követségi diplomatától, ám általuk a kémelhárítás máris „házon belülről” került: olyan alapinformációkhoz juthattak, mint pl. hogy a megfigyelt diplomaták mikor, kit fogadnak, mikor hagyják el otthonukat stb. Esetenként így juthattak egy követség vagy egy diplomata lakásának alaprajzához, kulcsokhoz, dokumentumokhoz.

Kaiser a feljegyzések szerint különösen sikeresnek bizonyult háztartási alkalmazottak, titkárnők „kompromittálásában”. Nem véletlenül, hiszen ezek a beszervezések sokszor provokációs jellegűek voltak.⁴⁰ Marcel Latour francia diplomatának, a budapesti francia nagykövetség attaséjának szobalányát 1948 elején pl. úgy kényszerítették együttműködésre, hogy Kaiser „udvarolt” és ékszereket ajándékozott neki, a nőt pedig ezért őrizetbe vették és beszervezték.⁴¹

James Peter Kopcsák, a budapesti amerikai nagykövetség helyettes katonai attaséjának ügyére így emlékezett vissza Kaiser: *„Kopcsák amerikai alezredes sok borsot tört az orrunk alá. Autóján szovjet egységekhez hatolt be, járta az országot, fényképezett. Az lett a feladatom, hogy szervezzem be a szobalányát. Megszemléltem a terepet, majd egy délelőtt, amikor Kopcsák nem volt otthon, felmentem villájába.”*⁴² Itt először az öreg házvezetőnővel ismerkedtem meg, majd rajta keresztül a szobalánnyal. Az öreg nővel jóbarátságba [sic!] keveredtem, a szobalánnyal is. De Kopcsák nem volt tapasztalatlan: a szobalányait kéthavonta lecserélte... Az öreg nő maradt az alanyom. Csúnya, kövér lányát is bemutatta. Ennek udvaroltam. A végén olyan jóba lettünk, hogy a mamát simán beszerveztem. Ekkor utasítást kaptam, hogy szerezzek egészen közel a villához lakást, a technika elhelyezésére. A szomszéd villában szereztem egy szeparált szobát azzal, hogy diáktársaim zavartalanul tanulhassanak ott. A technikát Kopcsákhöz beszereltük, s a szobából az elvtársak lehallgattak mindent. Ennek eredményeként Kopcsáknak kb. 50 ügynökét sikerült letartóztatni... Ezt a munkámat, mint a beépülés minta esetét tanították az akkori nyomozó iskolán”⁴³

De Kaiser működött közre Georges Lannurien, a francia követség katonai attaséja alkalmazottjának és Paul Dutko, az 1947 és 1950 között Magyarországon szolgálatot teljesítő amerikai diplomata, konzul szobalányának beszervezésében. Részt vett Hilbert Muenther amerikai légügyi attasé szobalányának és Harry Le Bowit, mezőgazdasági ügyekkel foglalkozó

amerikai diplomata titkárnőjének együttműködésre kényszerítésében. „Udvarolt” Tryon Ruth amerikai követségi beosztott szobalányának is.

Az említett diplomatákat kémkedés vádjával kivétel nélkül kiutasították az országból. A követségi tisztviselők ellenőrzésére az államvédelmi szervek klasszikus „mézcsapdát”⁴⁴ is alkalmaztak: beszervezték a körükben mozgolódó nőket, vagy beszervezett nőket állítottak rájuk.

Az államvédelmi beosztottak és megbízható embereik azonban nemcsak diplomaták tevékenységének felderítésére használtak „B-nőket”, hanem – méltóságon aluli helyzetbe hozva őket – „saját” célokra is. *„Az 1948–49 években a követségi elhárításnál, bár nem volt rendszer, vagy megengedett módszer, azonban előfordult, hogy maguk az operatív munkások »szolgálati érdekből« viszonyt folytattak nőekkel.”*⁴⁵ Egy ilyen esetről tudunk biztosan, amely Kaisert érintette. Árulkodó viszont a későbbi, róla szóló jellemzésekben megfogalmazott „dicséret”: *„Attól függetlenül, hogy akkori munkája megkövetelte különböző nőekkel való szexuális kapcsolat létrehozását, ezt el tudta választani családi életétől.”*⁴⁶

Az egyetlen irategyüttes, amelyben Kaiser ügynöki tevékenységét saját jelentései alapján követhetjük nyomon, Alessandro Nunnari (az iratokban sokszor Nunári, vagy Nunári Sándor) olasz kereskedőhöz kapcsolódik.⁴⁷ Az 1937 óta Magyarországon élő, a budapesti olasz követséggel jó kapcsolatokat ápoló Nunnari mindenfélével kereskedett, leginkább „vippla-fogakat” (műfogakat) vitt ki Magyarországról, melyekért mazsolát, citromot hozott be. De egyéb „különleges áruval” is foglalkozott, mégpedig a KEOKH-on (Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság) keresztül olasz beutazási vízumok szerzésével. Nunnarit 1948 nyara óta tartották megfigyelés alatt, s Kovács Rezső áv. alhadnagy, az olasz vonal irányítója hamarosan ráállította az olaszul beszélő Kaisert is, aki „Dr. Kőszeghy” néven, mint a KEOKH jó kapcsolatokkal rendelkező, korrupt tisztségviselője, 2-3 naponta találkozott Nunnarival az Oroszy-cukrászdában.⁴⁸

Kaiser részletesen beszámolt Nunnarival folytatott „üzleti tárgyalásairól”, aki előtt valóban úgy tűnhetett, hogy „Dr. Kőszeghy” pénzért, kisebb-nagyobb ajándékokért – nejlonharisnya, óra stb. – intézi a kiutazási engedélyeket. Kaiser közben megjegyzéseiben utasítást kért, hogy egy-egy engedély ügyében mit ígérhet meg Nunnarinak.

Kaiser feladata tehát látszólag a közvetítés volt Nunnari és a ki- és beutazási vízumokat, útlevelet engedélyező hatóság között. A szervek távlati célja azonban rajta keresztül Nunnari beszerzése volt, amely 1949 júniusában meg is történt: *„... a kapott utasítás szerint megpróbáltam őt simán beszervezni. Közöltem vele, hogy egy állami információs iroda szívesen venné, ha szolgálatába állana. Felhívtam figyelmét arra, hogy ez az alkalmaztatás reá nézve milyen előnyökkel járna”* – írta Kaiser.⁴⁹ Ezt követően meg is ismertette az „állami információs iroda” alkalmazottjával, vagyis átadta Nunnari – azaz ekkor már „Digó” fedőnevű ügynök – tartását Kovács Rezső alhadnagynak. Ennek ellenére többször találkozott vele ezután is. Később, miután Nunnari gyanút fogott, hogy készül ellene valami, és egy olaszországi utazásáról 1949 decemberében nem tért vissza Magyarországra, Kaiser utasításra az olasz kereskedő magyar barátnőjével kezdett el foglalkozni, hogy Nunnari neki írott leveleiből értesüljön az ÁVH, ha mégis visszatérne az országba. Nunnari maga is arra kérte volt barátnőjét, hogy bátran forduljon Kaiserhez, ha bármilyen problémája akad. Kaiser egyébként maga is váltott leveleket Nunnarival, melyekben biztatta, hogy jöjjön csak vissza nyugodtan, nem lesz bántódása. Nunnari azonban nem tért vissza. Kaiser egy 1953-as megjegyzése szerint azért félt, mert nem volt elég szilárd közte és a Hatóság között a kapcsolat, s az olasz kereskedő nem szimpatizált Kovács Rezsővel, ami pedig elengedhetetlen az ilyen beszervezésnél.⁵⁰

Kaiser és Nunnari korábbi barátnője – aki egyébként továbbra is jó kapcsolatban állt a budapesti olasz követség egyes tisztségviselőivel, és így maga is szolgáltatta a híreket a szerveknek – kapcsolata olyannyira elmélyült, hogy a volt barátnő esküvői tanúnak kérte fel őt. Kaiser igyekezett háztartási alkalmazotti állást találni neki az olasz vagy más követségen, és javasolta hivatalos beszervezését is az olasz vonalon új kapcsolattartójának, Izer Lajos av. őrmesternek. Ez meg is történt: a nőt „Szilágyi Erzsébet” fedőnéven tartotta immár hivatalosan Kaiser – egészen 1950 novemberéig, amikor „Záró-jelentés”-t írt az ügyben: *„Miután a Digó-ügyben k. b. 1 év óta sűrűn ismétlődő tanácskérő leveleimen kívül semmi érdemleges esemény nem történt, az a megállapításom, hogy nem szándékozik visszatérni [...] Ezzel kapcsolatban megszüntetem T. K.-val, mint az ügynek a közvetítőjével, az érintkezést.”*⁵¹

Nem valószínű, hogy Kaiser saját maga dönthette el, lezár-e egy ellenőrzést, vagy sem. Gépelt jelentéseinek nyoma sincs bármiféle utasításnak, amit tartótisztjától kapott volna, sem információi értékelésének. Minden bizonnyal, ha eleinte kapott utasítást, azt is csak szóban kapta. Kaiser a találkozókön elhangzottakból született szövegeiben a „Jelentés” címet már használta, és szerencsére általában dátumot is írt rá, de az egyéb, később megszokott formai elemek – mint pl. a jelentés tárgya, vagy hogy pontosan melyik osztálynak szól, a fedőneves aláírás – a legtöbbször nem szerepelnek. A szöveg alján általában a Kaiser János vagy János aláírás szerepel, a jelentések hátoldalára pedig a legtöbbször ráírta: *„Rekynek! Jánostól!”*⁵² Izer Lajosnak szánt beszámolóin már a hivatalosabb *„Izer bajtársnak!”* felirat szerepel.

A külső csoport

Gyopár Miklós av. főhadnagy, az I/3. osztály beosztottja 1949 áprilisában vagy májusában tett javaslatot Dékának és Balázsinak egy, a szállodai vonalon felállítandó „K”, azaz külső csoport létrehozására.⁵³ Megalakításának célja az volt, hogy összefogottan ellenőrizzék a budapesti szállodákban hosszabb-rövidebb ideig megszálló külföldiek mozgását, és – a hálózat kiszélesítése érdekében – környezettanulmányokat készítsenek róluk, előkészítendő a későbbi lehetséges beszervezést. A csoport a Britannia (később Béke) Szálló I/134-es szobájában kapott helyet, konspirálva a szálloda egyéb hivatali helyiségei között. A szoba ajtajára „Ellenőrzési iroda” táblát akasztottak, és városi telefontal szerelték föl.⁵⁴ A csoport tagjai fegyvert is tarthattak – erre amúgy Kaisernek korábban is volt engedélye Szabó Mihálytól.⁵⁵

A külső csoportról szóló első – aláírás nélküli, de valószínűleg Gyopár által írt – feljegyzés 1950. március 31-i keltezésű.⁵⁶ A datálás azért fontos, mert a Kémelhárító Osztályon ekkor már a csoport átszervezéséről, sőt esetleges megszüntetéséről is szó esett, s az operatív tisztek nyilvánvalóan egész másképp értékelték a csoport munkáját, tagjainak tulajdonságait akkor, amikor már kifelé állt a rúdjuk, s nem akartak a már ellenségesnek tekintett csoport ügyeibe belekeveredni.

A csoport vezetőjévé Kaiser Jánost nevezték ki („Kálmán János” fedőnéven). Tagjai hozzá hasonlóan „B-egyének” voltak, többen közülük B-listázott⁵⁷ rendőrként kerültek kapcsolatba az államvédelmi szervekkel.⁵⁸ Ilyen volt Dövényi Lóránt („Dénes Lóránt”), akit rendkívül jó képességekkel rendelkező munkatársként jellemeztek, ám megbízhatóságára árnyékot vetett polgári származása. Emiatt a tagrevízió során a pártból is kizárták. Ugyanez azonban előnyt jelentett a hálózati munkánál, hiszen, mint az aláírás nélküli, de valószínűleg Gyopár Miklós által írt jelentésben olvashatjuk, polgári műveltsége révén könnyen beépült hasonló környezetbe.

Kiss József („Károlyi József”) már 1945 előtt rendőr, később nyomozó volt, majd 1945 után a Budapesti Rendőr-főkapitányságról B-listázták. Szakmailag nem tartották nagyra, de kiemelték megbízhatóságát, fegyelmezettségét és azt, hogy szimpatizál a rendszerrel.

A 27 éves Fehér Gyulát („Faludy Gyula”) Kaiser ajánlotta be – szomszédok voltak –, korábban az angol vonalon dolgozott. Róla Gyopár nem éppen pozitívan nyilatkozott: szakmai munkája mit sem ér, politikailag teljesen képzetlen, sok benne a kispolgári vonás – mert hadirokkant apja jól keresett a kintornázással –, valótlan dolgokat ír jelentéseibe, „külvárosi jampec” típus, aki fizetését csak magára költi.⁵⁹

A csoporthoz később csatlakozott Karika János („Kárpáti János”). Vele minden tekintetben meg voltak elégedve: politikailag képzett, öntudatos, szakmailag kezdő, de jól használható munkatársként ismerték. „Hiba nála családi vonásban mutatkozik, felesége reakcióss beállítottságú” – jegyezte meg az értékelő.⁶⁰

Végül, de nem utolsósorban a gépírói feladatokat Kaiser lánya, Anna („Kassay Anna”) végezte, akit 17 éves kora ellenére komoly, szakmailag jól fejlődő és már egyes operatív részfeladatokat is elvégző munkatársként jellemeztek, „aki felfigyel a csoporton belül is ellenséges megnyilvánulásra”.⁶¹ Őt egyébként már egy hónappal korábban, 1949 márciusában vette fel Szabó Mihály, s apja mellett dolgozott titkárnőként, önéletrajza szerint az ÁVH egy külső, konspiratív irodájában, a Magyar Vöröskereszt központjában.⁶²

Noha Kaisert jól ismerték már a szervek, a csoport vezetőjeként rendszeresen értékelték őt is. Ezekkel azonban óvatossá kell lennünk. Tartótisztjei róla szóló jellemzéseit szép számmal találhatók dossziéjában, ám ezek jórészt később és mindig valamilyen felkérésre jöttek létre, valamilyen célt szolgáltak: 1950-ben, a külső csoport feloszlásakor pl. azt, hogy minél jobban befeketítsék Kaisert, 1954-ben pedig azt, hogy fátylat borítsanak köztörvényes bűncselekményekkel és CIC-cel terhelt múltjára, és egy, akár külföldi bevetésre is alkalmas személynek mutassák be őt. Egykori kapcsolattartói külön-külön írtak jellemzést róla, melyet nyilvánvalóan befolyásolt Kaiserhez fűződő személyes viszonyuk, illetve az a szándékuk, hogy őket ne érintsék negatívan Kaiser és csoportja ügyei. Ezeket a szövegeket aztán egybegyűrva terjesztették fel magasabb szintre, ekkor tovább módosulhatott az értékelés. Gyopár ekkor, 1950. március végén még abszolút megbízható, jó képességekkel rendelkező munkaerőnek írta le Kaisert. Kaiser rendszeres havi fizetése 1300 Ft volt, Dövényi, Kiss és Fehér 700 Ft-ot, Karika János 600 Ft-ot, Kaiser Anna 550-et keresett havonta.⁶³

A külső csoport fenntartási költségeit illetően csak néhány adatunk van: 1949 decemberében 9134,80 Ft, 1950 januárjában 6126,60 Ft, februárban 9596,50 Ft volt a bérekkel együtt. A külső csoportnak rövid működése alatt is legalább annyi tartótisztje volt, mint Kaisernek az előző években. A csoportot megalakító Gyopár Miklós átadta az irányítást a szállodai vonal vezetőjének, Gát Ernőnek, utána Tóth László következett,⁶⁴ majd Fodor Artur áv. alhadnagy.⁶⁵ 1950 elején Gyopár utasítást kapott, hogy ismét ő tartsa a csoporttal közvetlenül a kapcsolatot. Tóth Lászlóval elégedett lehetett Kaiser, legalábbis a csoport átszervezéséről tett javaslatában őt kérte volna vissza Gyopár helyett: „...az eddigi gyakorlat azt mutatta, hogy addig, amíg a kapcsolatot T. bajtárs tartotta, a csoport működése erősebb volt, problémáinkra gyors választ kaptunk” – jegyezte meg.⁶⁶

A külső csoportról és Kaiserről szóló minden egyes jellemzésben, értékelésben viszont azt találjuk, hogy a csoport valódi vezetője Szabó Mihály áv. százados, a kémelhárítás amerikai vonalának vezetője volt, akinek Kaiser korábban is és a csoport vezetése mellett is dolgozott követségi vonalon. Szabó Mihály áv. főhadnagy szintén 1945-től dolgozott a rendészeti szerveknél, egyházi, ifjúsági vonalon, majd az amerikai követség elhárításának vonalán. Dékán közvetlen irányítása alatt alosztályvezető lett, és előléptették századossá is.⁶⁷

A csoport elsősorban külső figyelési feladatokat látott el, kezdetben „Sz”, azaz szállodai vonalon, majd 1950 elejétől az egész kémelhárító osztály számára is. A legnagyobb ügy, amiben dolgoztak, a Standard-perhez kapcsolódott. Kaiser és az őt irányító operatív tisztek feljegyzései szerint Edgar Sanders és Robert Vogeler, a Standard-per kulcsszereplőinek megfigyelését – kapcsolataikkal együtt – szinte teljes egészében a külső csoport végezte.⁶⁸ Az ÁVH Ipari Alosztálya által már régóta előkészítés alatt álló perbe valószínűsíthetően 1949 októberében kapcsolódott be a Kémelhárító Alosztály, s innentől kezdve vált igazán intenzívvé a Standard elleni operatív munka. Dékán megjegyezte: szállodai hálózatukon keresztül kaptak információt arról, hogy az 1949. szeptember 30-án Budapestre érkezett – és az Astoriában megszálló Robert Vogeller (sic!) – gyanúsán viselkedik, láthatóan konspirál, így megfigyelés alá vették.⁶⁹ A Standard-per hatalmas terjedelmű iratanyagában több „Sz-vonalon” beérkezett, aláírás nélküli jelentéssel találkozhatunk, amelyek Vogeler („Vaddisznó” fedőnevű célszemély), Sanders és kapcsolatainak megfigyeléséről szólnak.⁷⁰ Kaiser feljegyzése szerint „az akkor közismert, nagy ügy” befejezésével, 1949 novemberében ő és a csoport tagjai egyhavi jutalomfizetést kaptak.⁷¹

Emellett Kaiser folytatta követségi vonalon végzett feladatait, a beépüléseket, beszervezéseket is. A csoport tagjai közül Dövényi Lóránt is dolgozott többek között angol és amerikai vonalon. Így pl. Paul Dutko amerikai konzul háztartási alkalmazottját szervezte be és tartotta. Kiss Józsefnek is adtak a figyeléseken és kátézáson kívül más megbízatásokat. Ő 1950 tavaszán éppen egy jugoszláv ügyben tartott informátort.

A csoportok tagjainak több száz oldalas dossziéit olvasva azonban elsősorban nem feladataik tűntek fel, hanem az a problémahalmaz, amely tartótisztjeikhez és általában az állambiztonsági szervekhez fűződő felemás viszonyukból következett, másodsorban személyes – és ügynöki tevékenységükről cseppet sem leválasztható – gondjaik tömkelege; attól kedve, hogy Kaiser és csoportja tagjai miért nem kerülhetnek hivatásos állományba, egészen addig, hogy a Belügyminisztérium igazolja egyikük munkaviszonyát a nyugdíj jogosultsághoz. Kaiser állományba kerülésének kérdése komoly konfliktust okozott közte és a szervek között. Kaiser sok feladatot kapott, amit általában nem bíztak ügynökökre, csak a szervek alkalmazottjai végezhettek. Nem is volt más állása, és – noha többször kapott ígéretet rá Dékántól, Balázstól és Szabó Mihálytól is – soha nem került hivatásos állományba. Ennek legfőbb akadálya büntetett előlétele volt. Kaiser számtalan kérvényt nyújtott be priusza eltörlése ügyében Ries István igazságügy-miniszternek, éppen aktuális tartótisztjének vagy éppen Dékánnak:

„Alezredes bajtárs! Tudom, hogy a múlt rendszerben elkövetett bűnöm nem emeli értékemet. Azonban az akkori szociális viszonyok okozták azt, hogy a bűnt elkövettem, s az akkori társadalmi rendszer, melynek fő célja az volt, hogy minél több jogfosztott proletár legyen [...] Ha a múlt társadalmi rendszerben munkásszarmazásom miatt másodrendű ember voltam, az az akkori viszonyok mellett érthető volt. A szocialista társadalmi rendszerben még a most elkövetett bűnöket is megbocsájtják, mint erre számos példa van, így érthetetlen előttem, hogy az én régi bűnömet, mely nem teljesen csak a magam bűne, a szocialista társadalmi rendszer, melyet szívvel-lélekkel, ha kell az életemmel is szolgállok, nem akarja vagy nem tudja megbocsájtani...” – fogalmazott Kaiser igazán szívhez szólóan.⁷² Hasonló tartalmú beadvánnyal fordult Balácsi Bélához, Gyopár Miklóshoz is, kérelme teljesítésére azonban csak hivatalos úton, az 1953-as amnesztiarendelet nyomán került sor.

Büntetett előlételenek fontos következménye volt az is, hogy a tagrevízió során, 1949 tavaszán kizárták a pártból. Kaiser önéletrajza szerint kizárása bizalmas jellegű volt, így megfellebbezni se tudta.⁷³ Annak pedig, hogy sem ő, sem a csoport többi tagja nem kerülhetett hivatásos állományba, volt egy olyan aspektusa, amelyre elsőként talán nem is gondolnánk: miután nem

volt hivatalos állásuk, nem voltak tagjai szakszervezeteknek, tömegszervezetnek, így nem volt társadalombiztosításuk (OTI-tagságuk), és nem részesültek bizonyos szociális juttatásokban sem. Kaiser többször fordult tartóíhoz panaszával. 1950 márciusában Gyopár Miklós részvételével csoportértekezletet tartottak, melyen a tagok előadhatták problémáikat, Kaiser későbbi beadványai szerint azonban semmi sem történt. Legégetőbb problémájuknak Kaiser a csoport tagjainak legalizálását, társadalombiztosítását és „*polgári ruhamegváltását*”⁷⁴ tartotta. Megemlítette azt is, hogy kimaradtak a Tüker tüzelőakciójából, a téli burgonya- és hagymaellátásból.⁷⁵ De nem kaptak utalványt az 1951 elején újra bevezetendő jegyrendszerhez sem: „*Az élelmiszerspekuláció megakadályozására e hó közepén minden dolgozó, valamint a nyugdíjasok bevásárlási utalványt kaptak, maguk és családtagjaik részére, melyre személyenkint egy kg. lisztet, 1 kg. cukrot, ½ kg. rizst, 2 dkg. paprikát és három tojást adott ki a Közért. Tekintettel arra, hogy ezek a fő élelmiszercikkek szabadforgalomban most vagy nem, vagy csak igen kis mennyiségben és nehezen szerezhetők be, azzal a kéréssel fordultam Miklós bajtárshoz, hogy ilyen utalványokat szerezzen be részünkre. Miután ennek technikai akadálya van, az utalványokat nem bírtuk megkapni. Így előállott az a helyzet, hogy akkor, amikor mi annyi lisztet sem tudunk beszerezni, hogy egy főzeléket berántsunk, a fasiszta nyugatos nyugdíjasok utalványaikra bőségesen el vannak fentiekkel látva [...] Miklós bajtárstól egy teljes napot kaptunk arra, hogy a városban járva fenti élelmiszereket beszerezzük, ez azonban eredménytelen maradt. Mindenütt az utalványokat kérték.*”⁷⁶

Mindezt családjuk sem nézte jó szemmel: „*míg az én feleségem... csak annyi megjegyzést tett, hogy úgy látszik, ennyi becsületed sincs a hatóság nál [...] az egyik bajtársnak a felesége azt mondta a férjének, hogy nem igaz az, hogy dolgozik, mert akkor megkapná ezeket [...] egy másik bajtárs felesége férjének azt dobta a szemére, hogy nem is lehet nyomozó, hanem valami »rendőrspicli.«*”⁷⁷

Kaiser életkörülményei a korabeli viszonyokhoz képest sem tűnnek túl fényesnek: a luxuskörnyéknek nem nevezhető Aszódi úton (Külső-Ferencváros) lévő szoba-konyhás házukban heten éltek együtt. Hogy Kaiser nem került hivatalos állományba, a csoportja irányításában is gondot okozott számára, Gyopár Miklós feljegyzése szerint legalábbis a csoport fegyelmi kérdéseinek tárgyalásánál Kaiser gyakran hivatkozott arra, hogy nincs állományban, így nincs büntető eszköz a kezében, s nem tud mit tenni.⁷⁸ Kaiser feljegyzéseiből úgy tűnik, nemcsak anyagilag és a csoport vezetésével kapcsolatos problémák miatt érintette hátrányosan, hogy nem tartozik hivatalosan az ÁVH szervezetéhez. Elejtett megjegyzéseiből látszik, hogy ezt méltánytalannak, személye alábecsülésének érezte: pl. a csoport átalakításáról szóló javaslatában Tóth Lászlóval, a csoport egyik tartójával kapcsolatban megjegyezte, hogy amíg ő volt a főnök, „*mindenekfelett éreztük, hogy a Hatóság szerves része vagyunk*”. Kaiser ekkor figyelmeztetett arra is, hogy ha a csoporttagokat átveszik az alosztályok, „*a velük való érintkezési módnak ne legyen »B-ember« jellege*”.⁷⁹ Később Szabó Mihály ellene fordulásának tulajdonította azt, hogy néhány ember éreztetni kezdte velük, ők nem nyomozók, „*hanem valami csökkentett értékű »B-ember« féle valakik, akiket bár felhasználnak, de nem becsülnék*”. Ugyanekkor jegyezte meg azt is, hogy „*Dékán ales. távozása után már csak »ezek« voltunk*”⁸⁰

1950. január 1-jével az ÁVH kivált a Belügyminisztériumból, és közvetlenül a Minisztertanács felügyelete alá helyezték. A függetlenített, teljhatalmú ÁVH-n a kémelhárítás, azaz az I. Főosztály vezetésével Dékánt bízták meg, aki maga is vezetett vizsgálatokat, kihallgatásokat a koncepciós perek során. Szabó Mihályt az I/3-a alosztály vezetőjévé nevezték ki. Ekkor azonban már nemcsak a korábban a rendszer ellenségévé nyilvánítottak ellen folytak koncepciós perek, bőven zajlottak a szerveken belüli tisztogatások előkészületei, természetesen szigorúan titkosan.

A külső csoport és Kaiser „leáldozásának” első jelei már 1950 tavaszától tetten érhetők. Innentől fokról fokra követhető, miként váltak (majdnem) ellenséggé. Ekkor merült fel ugyanis először a csoport átszervezése, esetleges megszüntetése oly módon, hogy a csoport tagjait áthelyezik a kémelhárítás bizonyos osztályaira. Legalábbis ez szűrhető le abból a beadványból, amit Kaiser a csoport átalakításáról szóló kihallgatása után két nappal, 1950. május 28-án írt Dékának.⁸¹ Kaiser finoman tiltakozott a csoport feloszlata ellen. Többek között arra hivatkozott, hogy a csoport tagjai közül Fehér és Kiss – akiknek leváltását ő már korábban kérte – használhatatlanok, Karika pedig még csak négy hónapja dolgozik. Így csak ő maga és Dövényi Lóránt megfelelő munkaerő, vagyis a csoport feloszlataival az alosztályok nem jutnának megfelelő segítséghez. Kaiser javasolta, hogy a csoport maradjon meg, mint keret, a megfelelő munkatársakat pedig adják át a kémelhárítás alosztályainak. A külső csoport tehát káderutánpótlás-nevelő intézményként működött volna tovább.⁸² Kapcsolattartójául a már említett Tóth Lászlót javasolta, vagy ha ez nem megoldható, ő maga is alkalmazható lenne – írta, annál is inkább, mert komoly gyakorlata van. Mindehhez természetesen szükségesnek tartotta állományba vételét. A munkatársak alosztályoknak való átadásával kapcsolatban külön figyelmeztette Dékánt, hogy a velük való érintkezési módnak „ne legyen »B-ember«-jellege”, valóban bajtársakként kezeljék őket, és emelkedjen fizetésük is, hogy érezzék, felemelkedést jelent az alosztályokhoz kerülniük.

Kaiser javaslataiban nemigen látszik, hogy ekkor már kezdett a csoport körül megfagyni a levegő, pedig egy hónapon belül, 1950 júniusában leváltották, illetve áthelyezték főnökeit, Dékánt és helyettesét, Balácsi Bélát.⁸³ Ezzel pedig Szabó Mihály pozíciója is megrendült. Kaiser szerint Szabó ekkor kezdte el őt fúrni, mert túl sokat tudott róla. „Állítása szerint Szabó most »igen nagy fiú« lett és kellemetlenné vált számára a vele való barátság és az, amit a barátságuk alatt róla megtudott..” – írta Gyopár.⁸⁴ 1954-ben írt önéletrajzában⁸⁵ is említi Kaiser, hogy Szabó ekkor egyszer fölkereste őket, és azt mondta, hogy nem jó, hogy annyi mindent tud a Főosztály munkájáról. Majd megfenyegette, hogy ne ugráljon a CIC-es múltjával, mert úgy jár, mint Kökövics, vagyis felakasztják.⁸⁶ Előkerült tehát Kaiserrel szemben a kémvád.

Kaiser, kihasználva, hogy Szabó elmenekült – vagy elküldték? – szabadságra, igyekezett magát menteni, „beelőzte” Szabót, és feljelentette Gyopár Miklósnál, aki ezt jelentésben továbbította a kémelhárítás új vezetőjének, Bradács György av. őrnagynak.⁸⁷ Szabó Mihályt az ÁVH Fegyelmi Osztálya 1950. július 8-án őrizetbe vette. Egy hónap múlva szabadult, erkölcsstelen magatartása – „B” és más nőekkel való viszonya – miatt a testületől elbocsátották, a pártból kizárták. El is helyezkedett: az ÁVH többszöri felszólítására vették fel a Csepeli Autógyárba. Akkor úgy tűnt, meg is ússza ennyivel. 1950 októberében azonban, a Szűcs-ügy kapcsán ismét őrizetbe vették, és hivatali titoksértés (többek között azért, mert Kaisernek „elfecsegte” Kökövics ügyét) és hűtlenség vádjával 1951 márciusában 10 év börtönbüntetésre ítélték.⁸⁸

Ezzel párhuzamosan megindultak a Kaiserrel és csoportjával szembeni lépések. A csoport tagjainak pisztolyait még Balácsi Béla utasítására vette el Gyopár. 1950. július 7-én – egy nappal Szabó Mihály letartóztatása előtt – operatív intézkedéseket javasoltak egy aláírás nélküli, csupán I/3. Osztály névvel fémjelzett jelentésben Kaiserékkal szemben.⁸⁹ Kezdeményezték a külső csoport Britannia-szállóbeli telefonvonalának és Kaiser illegális találkozási helyének lehallgatását, Kaiser és Fehér Gyula levelezésének ellenőrzését, Kaiser időszakos lefigyelését és azt, hogy környezettanulmányt készítenek róla. Karika Jánost jelölték ki arra a feladatra, hogy – megismerve a magasabb rendű szempontokat – jelentsen Kaiserről és a csoport többi tagjáról. Ezzel egyidejűleg javasolták, hogy a komolyabb feladatokat vegyék el tőlük, és olyanokkal bízzák meg őket, amelyek révén könnyen ellenőrizhetőek. Mindehhez szükséges volt, hogy a csoportot egyben tartsák. Arra is külön figyelmeztetett a javaslattevő,

hogy mindent a legnagyobb konspirációval kell végrehajtani, hiszen Kaiser öt éves gyakorlattal rendelkezik szakmájában, és félő, hogy észre fogja venni, ha pl. követik.

Kaiser – valószínűleg a Városház utcában lévő 90 – illegális találkozási helyének („illeglakásának”) lehallgatására a jelentés szerint valamiféle provokatív akció előkészítése céljából volt szükség, ezt azonban nem részletezték bővebben. Az pedig, hogy Karika Jánost jelölték ki csoporton belüli ügynöknek, annak volt köszönhető, hogy az alig négy hónapja velük dolgozó „külső munkatársat” ki akarták emelni és a hatóság állományába venni. 91 Megbízhatóságát, amellet hogy egyéb, a csoporttól független feladatokkal bízták meg, valószínűleg így akarták tesztelni. Mindebből az is leszűrhető, hogy a külső csoport tevékenységét nem ellenőrizték korábban olyan szigorúan, mint más ügynököket, megbízták abban, hogy Kaiser „rezidensként”, megfelelően irányítja a csoportot, és hiteles jelentéseket ad.

Bradács egy jelentés szélére írta fel, hogy Dövényit annak ellenére el kell távolítani, hogy kiváló és lelkes munkaerő, ám *„lelkességét nem hatja át a dolgozó társadalom iránti szeretet”*. 92 Kaiserről 10 nappal az operatív intézkedéseket javasoló jelentés után terjesztett fel környezettanulmányt Bradácsnak az ÁVH III/1-b alosztályának vezetője, Drucker Tamás. 93 Ebben aztán minden negatívumot összegyűjtöttek, amit csak lehetett, illetve amit csak ki tudtak találni, kezdve azzal, hogy Kaiser *„németeredetű kispolgári családból származik”,* s hogy nem is a Vöröskereszttel ment Nyugatra '44-ben – ráadásul a családjával, tehát nem is akart hazajönni –, hanem német katonákkal lókísérőként. Amúgy is németbarát volt, szomszédjainak a németek győzelmét bizonygatta. 1945 után belépett az MKP-ba, de párttagsága annyiban merült ki, hogy pártnapokon hangzatos beszédeket tartott. Felesége templomba jár, pártnapokra nem, klerikális jobboldali. 16 éves gyermekét *„kifejezetten reakciós”* minősítéssel illették, aki távol tartotta magát az úttörőmozgalomtól, és a játszótársainak dicsekedett, hogy Nyugaton milyen jó dolga volt. Kaisernek olyan barátai vannak, mint pl. Fehér Gyula, aki pedig jobboldali szocdem volt, s Kaiser ennek ellenére a csoportba ajánlotta. A környezettanulmányban az is szerepelt, hogy Kaiser ismerősei, szomszédai kezdettől tudták, hogy ő és a lánya kapcsolatban áll a rendőrséggel. Az biztos, hogy Kaiser és társai később sem igen törődtek a szigorú konspirációval.

A káté mellett a Kaiserrel kapcsolatban álló ÁVH-s tiszteknek véleményt kellett írniuk róla. Abban megegyeznek a már többször említett jellemzések, hogy Kaisert szakmai vonalon kiváló képességekkel rendelkező, fáradtságot nem ismerő munkatársnak tartották. Megjegyezték, hogy a beépülés a specialitása, de a figyelés, környezettanulmányozás terén van még mit tanulnia: *„Módszerei elég kezdetlegesek és a hatóság benti gyakorlatát figyelembe-véve messze elmaradt”* – írta róla Gyopár első jellemzésben, 1950. március 31-jén. 94

A külső csoport munkamódszereiről a később, 1954 őszén keletkezett jelentésekből is tájékozódhatunk. Szikla Péter, aki Szabó Mihályt követte az ÁVH I/3-a alosztályának élén, s ettől kezdve sokáig napi kapcsolatban állt Kaiserrel, *„provokációs csoport”-nak* nevezte a külső csoportot: *„Alapvető módszerként a provokációt használták és meg kell mondani, hogy ezen a területen rendkívüli »eredményeket« tudtak felmutatni. Pl. szinte felajánlásokat tettek, hogy egy-egy megjelölt, ismeretlen személyt 3 nap alatt provokálják és beszerzésre kész állapotba hozzák [...] Provokációnál nem számított náluk az eszköz, ez lehetett pénz, valuta, zsarolás, szerelmi kapcsolat, mindegy volt, csak célravezető legyen.”* 95 Szikla is nagyon jól képzett, bátor és leleményes operatív munkatársnak jellemezte Kaisert, aki teljes mértékben önállóan dolgozott, sőt, szerinte elbizakodottságából fakadóan időnként túl önállóan is: *„A megjelölt feladat elvégzésére általában nem kérte a módszerek megjelölését is – és ahogy ők szokták mondani, csak a megrendeléseket vették fel és a többi már az ő dolguk.”* 96 Ugyanezt Kaiser is megfogalmazta 1954-es önéletrajzában: *„Egy ízben felkeresett bennünket Szabó s arról beszélt, nem jó, hogy én túl sokat tudok a Főosztály munkájáról, többet, mint egy*

alosztályvezető. Mondottam, hogy ennek az az oka, hogy ha bármely alosztályon fennakadás van, akkor János és bandája teszi tisztába a dolgokat. Azért vagyunk.”⁹⁷ Kaiser önéletrajzaiban – érthető okokból – ennél bővebben nem tért ki saját módszereire. A provokálás, a „gyors beszerzés” (szigorúan csak elvileg) tehát 1954-ben már nem tartozott az általánosan elfogadott – bevallható – eljárások közé, de, mint láttuk, már ’50-ben „meghaladottnak” nyilvánították Kaiser módszereit az ÁVH-n belülihez képest. Hasonlóan jó munkaerőnek jellemezte Kaisert a korábban szintén vele dolgozó Budai András áv. százados (1954-ben a BM I/1 alosztály vezetője) és Balázsi Béla is, aki szerint „a társadalom minden rétegében lehetett őt használni úgy a diplomaták, mint a cseléd lányok, grófok vagy volt csendőrök között”.⁹⁸

Az első, 1950. márciusi jelentésben még nem találtak kivetnivalót Kaiser egyes vezetőkhez való viszonyában és legfőképpen megbízhatóságában. A Dékán és Balázsi távozása, Szabó Mihály letartóztatása után keletkezett jellemzések azonban már más hangot használtak. Az operatív tisztek nyilvánvalóan igyekeztek mindent az előbbieket nyakába varrni. Így pl. hosszan foglalkoztak azzal, hogy Kaiserrel megengedhetetlen módon baráti viszonyban volt mindenki, csak természetesen éppen ők nem: „*Találkozásaink alkalmával egyszer-kétszer felvetette, hogy az összes bajtársak közül én vagyok az egyetlen, akivel hivatalos tónusban beszél, a többiek mind »haverok«*” – írta a Nunnari-ügyben Kaisert foglalkoztató Kovács Rezső.⁹⁹ Ugyanez Gyopár Miklós szájából így hangzik: „*Egy alkalommal Keiser is elszólta magát előttem, mikor kijelentette, hogy »sokat panaszkodott rám a Rekinék«* [Kovács Rezsőnek]. *Panaszkodásainak oka az volt, hogy míg Balázsi és Szabó Mihály bts-ak szinte barátilag kezelték, úgy én a hivatalos formát betartottam vele szemben, ami neki nem igen tetszett.*”¹⁰⁰ Gyopár Miklós azt is említette, hogy mikor ő került sorra a referatúrán Dékánál és Balázsinál, már láthatóan tudtak Kaisertől mindent, jelentései így csak formálisak voltak.

A leginkább természetesen Kaiser Szabó Mihály immáron volt áv. századossal tartott baráti kapcsolatát kifogásolták. A Kaiser, a csoport és Szabó Mihály közötti, megengedhetetlen haveri viszony részeként legendák keringtek bulizásaikról: „*...Szabó bts. együtt mulatott egy éjjel a csoport tagjaival, és ekkor azok elővették fegyvereiket. Kaiser is beszélt erről a mulatásról és elmondta, hogy olyan jó volt a hangulat, hogy Szabó bts Dövényi Lorántot haway [sic!] táncosnőnek öltöztette fel (illetve vetköztette le) és úgy táncoltatta.*”¹⁰¹ Külső figyelésekkel egybekötött szórakozásaikról Szabó Mihály is említést tett, ahol „B”-nőkkel, vagy az ÁVH női beosztottaival megjelenve „*megjátászás céljából úgy tettek, mintha természetes szórakozópartnerek lennének.*”¹⁰²

Mind Kovács Rezső, mind Gyopár Miklós igyekezett biztosítani magát azzal, hogy ők ezekről a visszás dolgokról jelentést is tettek Balázsinak és Dékának, akik azonban csak legyintettek erre, mondván, hogy elhárítási szempontból ez még jó is. Szabó Mihály felelősségét Kaiser később, 1954-ben is kiemelte, őt tette felelőssé a csoport 1950 tavaszától folyó „*mesterséges szétzüllesztéséért*”, „*megrohasztásáért*”.¹⁰³ A „*csoport megrohasztása*” kifejezést Szikla is használta, aki – bár Kaiserék tevékenységének szakmai színvonalát agyondicsérte – amúgy nem volt túl jó véleménnyel róluk. A csoport szellemét kifejezetten rossznak találta. Szerinte ahol csak lehetett, igyekeztek pénzt kicsikarni a hatóságtól, hamis elszámolásokat gyártottak, de magánéletükben is züllöttek voltak. A helyzetért ő is elsősorban Szabó Mihályt tartotta felelősnek.¹⁰⁴

A kémvád előkerülésével Kaiser egész hatóságához fűződő viszonya más fénybe került Kovács Rezső jellemzésében, amit a szóhasználat is mutat: Kaiser már Szalkai „*bizalmába beférkőzött*”, „*behízelegte magát*”, őt csak „*főnököm*”-nek szólította. Szabó felügyelete alatt „*kiöltözötték*”, az ÁVH-n „*mindenki haverja volt*”, holott csak „*egy közönséges bűnöző, kasszafúró*” volt, aki többször beszélt CIC-fogságáról is. Kovács Rezső mindössze ennyit jegyzett meg Kaiser CIC-es múltjáról, nem hangsúlyozta azt.¹⁰⁵

Gyopár Miklós külön kitért jelentése végén Kaiser CIC-fogságára, de – ekkor még – nem vádolta kémkedéssel: Kaiser „*munkához való viszonya jó. Mindez, amikor felvetődik az, hogy nem-e [sic!] az ellenség ügynöke, csak azt bizonyítja, hogy akkor az ellenségnek is kiváló ügynöke [...] A munkával kapcsolatban ellenséges megnyilvánulást nem tapasztaltam. Nem tapasztaltam olyan körülményt sem ami szavahihetőségét kétségbe vonná [...] Úgy nagyvonalakban a körülmények azt mutatják, hogy ki van szolgáltatva nekünk. Semmire sem vihetné, ha mi nem támogatjuk.*”¹⁰⁶

Úgy tűnik, a Kaiserrel szembeni kémkedési vádról ekkor, 1950 nyarán még nem döntöttek, vagy még nem készítették elő a koncepciót. Az 1950 nyara és decembere közötti időszakról semmiféle irat nem áll rendelkezésünkre Kaiser és a csoport ügyében. S bár Szikla Péter azt írta, hogy Gyopár tisztázta Kaiser CIC-es ügyét és így ő és a csoport nyugodtan dolgozott tovább, inkább az a valószínű, hogy a csoportot egyben tartva az ellenük folyó bizalmas nyomozást készítették elő. A csoport kapcsolattartója továbbra is Gyopár Miklós volt, míg Kaiser külön tartótisztje Vári Józsefné áv. főhadnagy.

Kaiser 1950. december 15-én kérte elbocsátását az ÁVH-tól, jelezve, hogy személyesen szeretné Gyopárnak távozása indokait elmondani. Az őrnagy azonban nem fogadta, így írásban foglalta össze problémáit: a csoport dezorganizálását és a már idézett szociális problémákat. Gyopár ezt azzal kiegészítve terjesztette fel Bradácsnak – sürgős döntést várva –, hogy Kaiser az osztály egyik munkatársának elmondta, attól tart, hogy internálni fogják, hiszen már öt éve áll a hatóság szolgálatában, nem fogják csak úgy elengedni.¹⁰⁷

A döntés meg is született, a külső csoportot hivatalosan 1950. december 30-án oszlatták fel, mégpedig a szovjet tanácsadók javaslatára.¹⁰⁸ Kaiser és a csoport tagjai egyaránt 1000 forintot kaptak búcsúzóul. Ezt Kaiser nehezményezte is később, nem tartotta igazságosnak, hogy a négy hónapja dolgozó Karika János ugyanannyit kapott, mint ő. Ezenkívül állásba helyezésükről is határoztak, már csak a bevezetendő operatív ellenőrzés miatt is. Kaiser ötéves nyomozó múltjával szeretett volna a Főkapitányság bűnügyi osztályára kerülni, és kérte, ha bármilyen állásba kerül, segítsék őt abban, hogy a hiányzó öt év miatt, amit az államvédelmi szerveknél töltött, s így nem tud igazolni, valamint büntetett előélete miatt ne kerüljön bajba. Az állásba helyezés – amit az ÁVH először hivatalos úton, a Munkaerőtartalékok Hivatalán keresztül próbált elintézni – nem is ment olyan könnyen. Egyrészt sehol nem fogadtak szívesen volt ávosokat, másrészt Kaiser beadványaiból látszik, több olyan állást ajánlottak neki, amit ő az alacsony fizetés miatt nem fogadott el.

Ennek pedig az volt a következménye, hogy a csoport operatív ellenőrzése is még váratott magára, holott Gyopár pár nappal a feloszlítás után, 1951. január 6-án „logikailag” bebizonyította, miért CIC-ügynök Kaiser.¹⁰⁹ Ennek első pontja szerint Kaiser eleve nem őszinte, mert magát proletár származásúnak állította be, holott környezettanulmánya szerint ő bizony kispolgári származású. Ráadásul ezt a valótlan állítást, hogy ő a munkásosztály tagja, felhasználja egyes cselekedeteinek indoklásánál. Majd jön a dialektikus magyarázat: „...*ha hamis a kiindulási pont, hamisnak kell lenni a következtetésnek is.*” Magyarul, Kaiser nem hivatkozhat '30-as években elkövetett bűncselekményeivel kapcsolatban szegény munkás voltára, mert nem is munkás volt, hanem kispolgár. Gyopár leírta indoklásában Kaiser környezettanulmányának negatív elemeit is és azt, amiről már volt szó, hogy önéletrajzából elhallgatta CIC-fogságát, ami pedig az 1946-os beszervezési nyilatkozatban szerepel. Gyopár nem tartotta hihetőnek, hogy Kaiserre ne tudták volna rábizonyítani, hogy a politikai rendszet ügynöke, mert ugye, eleve nem volt őszinte, ráadásul szerinte Kaiser nem rendelkezik azzal a jellembeli szilárdsággal, politikai meggyőződéssel, amellyel ki tudta volna állni az amerikaiak vallatását. Sőt, Gyopár inkább azt nevezte valószínűnek, hogy Kaiser már mint beszervezett CIC-ügynök, MKP-tagságát felhasználva, került be a politikai rendőrséghez, ahol később a

„politikai öntudat nélküli, jellemgyenge” Szabó Mihállyal való barátságán keresztül sok olyan információhoz jutott, amivel zsarolhatta Szabót, és ezt meg is tette, amikor őt feljelentette. Szabón keresztül pedig sok adatot tudott meg a kémelhárítás amerikai vonaláról, amit bizonyára továbbított is az amerikaiaknak.

Gyopár következő, 1951. február 17-i jelentésében ismét javaslatot tett a külső csoport feldolgozására. Megjegyezte, hogy a tagokkal körülbelül kéthetente találkozókat tartanak, hogy tájékozódjanak hangulatukról, amely persze nem volt túl rózsás. A tagok – munka híján – Kiss József kivételével amúgy is naponta összejártak valamelyikük lakásán. Kaiser pedig jelentett saját volt beosztottairól, pl. Dövényi Lórántról, hogy ellenséges kijelentéseket tesz...**110**

A külső csoport tagjai és az ÁVH így valójában egymás foglyaivá váltak: a tagok azt várták, hogy mikor tartóztatják le őket, az ÁVH pedig gyanakvásuk miatt nem tudta operatív ellenőrzésüket megkezdeni, hiszen, mint Gyopár írta, el kellett volna helyezni őket ahhoz, hogy azt munkahelyükön, melléjük beépülve, „veszély nélkül, jogos alátámasztással” végezzék. Gyopár ezért sürgette is állásba helyezésüket, most már az ÁVH Ipari Alosztálya segítségével, valamint a Kaiser és a többiek mellé való mielőbbi ügynöki beépülést lakókörnyezetükben, különös tekintettel Dövényi Lórántra. A javaslattal Bradács osztályvezető egyetértett.

Az már csak az 1954-ben, Kaiser újbóli ügynöki alkalmazásának idejéből származó jelentésekből derül ki, hogy a Kaiser és társai ellenőrzésére „Mackós” fedőnéven ugyan nyitottak csoport-dossziét, de a bizalmas nyomozást mégsem vezették be.**111** Hogy miért nem, arról csak feltételezéseink lehetnek. Lehetséges, hogy Kaiser valamilyen ÁVH-s kapcsolata segítségével úszták meg a megtorló intézkedéseket, de ezt nyilvánvalóan nem vetették papírra.

A csoport tagjai egyébként továbbra is kapták fizetésüket az ÁVH-tól „munkanélküliségük” idejére. Kaiser maga is megpróbált állás után nézni, szeretett volna pl. kocsikísérőként elhelyezkedni a Teherfuvarozó Vállalatnál, s Gyopárnak írt levelében anyagi segítséget kért ahhoz, hogy jogosítványt szerezhessen. Egyúttal kérte „Miklós elvtársat”, nézzen utána rehabilitálási ügyének is, ugyanis, mint írta, amikor a hatóságtól eljött, engedélyt kapott arra, hogy önéletrajzába azt írhasssa, ez már megtörtént.**112**

A csoport tagjait végül valamikor 1951 első felében a MÉH (Melléktermék- és Hulladékhasznosító Vállalat) különböző telephelyein helyezték el. Kaiser egy fémtelepre került, amelynek vezetője közölte vele, előző nap értesítette a MÉH munkaügyi osztálya, hogy ávós spicli megy hozzá, vigyázzon. A csoport többi tagjával is ez történt. Kaiser pedig ezt kötelességszerűen jelentette is az elhelyezkedésüket intéző Déri Józsefnek.**113**

„Később néhány kártevőt lecsuktak a MÉH-nél, s ezt (nem ok nélkül) a mi számlánkra írták. Szóval utáltak minket, amire [sic!] nem is lehetett csodálkozni, mert a MÉH gyűjtőhelye volt a régi gyárosoknak és nagykereskedőknek.”**114**

Kaiser tehát kizárt és elbocsátott ügynökként sem feledkezett meg az államvédelemről, s nagyon szeretett volna visszakerülni oda. Ezért kereste is a kapcsolatot volt főnökeivel, s szórványosan találkozott is velük. Saját és a volt csoporttagok ügyes-bajos dolgairól levélben számolt be Gyopárnak. Ezekben közvetlen hangon írt arról is, kivel mi történt: őt kinevezték egy fémtelep vezetőjévé és elégedett állásával, Kiss József az egyik helyettese, Dövényi és Karika pedig szintén telepvezetők, Fehér Gyula a Láng Gépgyár munkatársaként dolgozik.**115** „A Hatóság nem vallott szégyent velem. A többiekkel sem” – jegyezte meg Kaiser befejezésül.**116**

Nem tudjuk, hogy Gyopár reagált-e a levelekre, Kaiser elejtett megjegyzéséből arra következtethetünk, hogy nem: „Egyéb érdekeset nem tudok közölni. Lehet ugyan, hogy Neked ez sem érdekes.”¹¹⁷

Szikla Péter egy 1951. szeptemberi jelentésében megjegyezte, hogy szóbeli utasításra felvette a kapcsolatot a külső csoport „Kálmán János” fedőnevű vezetőjével. Kaiser ugyanis jelentett egy munkatársáról, hogy állandóan környékezi őt, érdeklődik, miért került ki az ÁVH-tól, ráadásul az illető tele van pénzzel, és üzletel az amerikai nagykövetség munkatársaival. Kaiser utasítást kért Sziklától, foglalkozzon-e az üggyel. Szikla pedig felvázolta a lehetőségeket, hogy Kaiser miért jelentkezhetett a Hatóságnál: vagy tényleg igazat mondott, és kötelességének érezte a bejelentést, vagy mert – mint Kaiser el is mondta neki – nagyon szerette ezt a munkát (Szikla megjegyzése szerint „a munkánál náluk megszokott könnyű anyagi lehetőségek miatt”). Szikla azt is lehetségesnek tartotta, hogy Kaiser azt feltételezi, az illető munkatársat ráállították, vagy pedig Kaiser tényleg dolgozik az amerikaiaknak, akik így akarják visszajuttatni a szervekhez. Szikla javasolta, hogy az osztály vezetése hozzon elvi döntés Kaiser alkalmazásáról. ¹¹⁸ Szikla 1954-ben is említette: Kaiser kért tőle találkozót, amelyeken könyörgött, hogy vegyék vissza az ÁVH-hoz, becsületesen akar dolgozni, s ami adatot lehetett, eddig is önszorgalomból gyűjtötte össze, és jelentett. ¹¹⁹

Budai András is megjegyezte 1954-ben, hogy Kaiserrel párszor összefutott a külső csoport megszűnése után, s hogy ugyan megállta helyét a gazdasági életben is, mindig hangsúlyozta, hogy vissza szeretne térni az operatív munkához. Ez csak évekkel később, 1954-ben valósult meg. De nem is a kémelhárításra, hanem a hírszerzésre került. Ekkor jóval nagyobb volumenű feladatok végrehajtására szerették volna Kaisert igénybe venni. Az akciócsoport története azonban már egy következő írás témája lesz.

A MKP II. kerületi szervezetének átirata a Politikai Rendészeti Osztálynak, 1946. április 5.

MAGYAR KOMMUNISTA PÁRT
II. KERÜLETI SZERVEZETE

BUDAPEST, FILLÉR-U. 32.
TELEFON

Budapest, 1946. 6. április 5.-én

Politikai Osztály Panaszfelvevő Csoport,
Radványi Ferenc elvtársnak,

Jelen sorok vivője K a i s e r J á n o s elvtárs most jött
vissza Ausztriából. Igen komoly és fontos adatokat tud az
Ausztriában élő nyilasokról, kérjük, hallgassátok meg az elvtársat és bejelentéseit vegyétek figyelembe!

Szabadság !

ÁBTL - 3.2.1. - Bt - 613

Kaiser János beszervezési nyilatkozata, 1946. április 6.

110

Kaiser János, Esztergom 1906 június 23, anyja: Klotz Anna, VK. raktárnek.
katonája nem volt, jelenlegi lakhelye: II. ker. Keleti Károly u. 25. f. 6

4 reálisk. elvégzése után 1920-ban Budapestre került. Az I. h.év. ÉLO-
ham polgári alkalmazottként került; 1928-ig dolgozott itt, majd 1929
májusáig a "SWEIZ-i ékszerbehozatal"-nál volt tisztviselő. Innén a
Niesner-autókarosszéria-üzemhez került, mint tisztviselő 1932-ig.
Ekkor rossz társaságba keveredett és egy zsebtelvajbanda tagja lett,
mint "palazó". Később betörőbandába került és ezekkel "dolgozott".
Az elkövetett vagyonellenes bűncselekmények miatt Három esetben
fogták le és került bíróság elé. Első esetben 9 hónap, másodszor 2 év
és 7 hónap és harmadszor egy évi börtönbüntetést kapott. 1939 ele-
jén szabadult, ekkor a X. ker. Előljáróságra került, mint szellemi
szükségmunkás. Egy évi elfoglaltság után 1940-ben a Magyar Vöröskeresz-
teszthez került, mint raktári altiszt, majd raktárnek lett tisztviselői
státuszban. 1945 márciusában a kitelepülő VK-tel Ausztriába ke-
rült, lement a VK-től. Az USA csapatok szabadították fel május 3-
án. Ekkor, mivel nagyobb német fegyveres alakulatot fegyverzett le
bajtársaival együtt a megszállás idején, az amerikai hatóságok ki-
nevezték Itzbach körzet rendőrinspektorának. Ebben a minőségben két
és fél hónapig tevékenykedett, sabereivel a közbiztonságot tartotta
fenn, a fegyveres embereket leszerelte. Az esztrák rendőrség felállí-
tásakor a helyi VK-höz nyert beosztást, mint gondnok. A központ Atter-
see-ben volt, vezetője Kátai Zoltán volt. Látna az ottani politikai
szabálytlanosságokat/nyilatkozat rejtgettek, a munkatársak is nyilá-
sek voltak/jelentéstételre utazott Passaubá az ottani VK-höz. Onnan
egy sebes létszállító vonattal kísérőként hazajött és a II. ker. MKP
tagja lett. Október 2-án. Öt nap múlva visszatért állomáshelyére,
ott kijelöltette, hogy az USA tag, ekkor dr. Nagy János - aki Mátyástól
kapta megbízását, mint az USA-zóna megbízottja és a VK anyagok össze-
gyűjtője - párttagsága miatt kizárta a VK-ből. Innén a petickheffeni
táborba került, ahol az amerikaiaknál dolgozott, mint mk. szerelő.
Januárban egy VK transzporttal ismét hazajött, négy napig volt itt-
hen, jelentkezett a II. ker. pártban. Visszatérte után Papp Várjú Ottó
feljelentésére az amerikai CIC letartóztatta, mint USSR kémét és
agitátort. Innén kiszabadulva, egy nap után, elbecsájtették az ameri-
kai munkahelyéről. Február közepén becásájtették el. Ezután, mivel
hallettám kollegáimtól, hogy Gellért Ander salzburgi főkonzul egy
autókaravánt irányít haza, jelentkeztem a konzulnál és fel is vet-
tek a csomaghoz. Itt ismertem meg Hehs Ákos őrnagyot, aki a karaván
vezetője lett. A karaván csak Bécsig tudott jönni, mert beutazási en-
gedélyük nem volt. Hehs azzal jött haza, hogy elhozza Budapestre a
beutazási engedélyeket. Egy heti várakozás után egy magyar fuvaros
/Mészáros, valahol Újpesten lakik/hazahozott.
Fenti adatok pontosan és az igazságnak megfelelően lettek előadva.
Mindezek előadása után az alábbi nyilatkozatot teszem:
Felajánlom szolgálataimat a Magyar Államrendőrség Buda-
pesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának az alábbi
feltételeket és követelményekete tarva szem előtt:

A kapott utasításokat a legegyszerűbben, leggyorsabban haj-
tom végre. Jelentéseim az igazságnak megfelelően lesznek előadva.
Az általam megtudott tényeket és a kiadott utasításokat a legszi-
gerubb diszkréció mellett kezeltem, azokat senkinek el nem mondom.
Az Osztály megbízottjának adom csak egyedül elő azeket a delgeket,
amelyekre megbízatásom szól. Szolgálataimért kapott díjazásokat
mindenkor a velem kapcsolatban álló hivatalos személy szabja meg.
Budapest 1946 Április 6.

Kaiser János

ÁBTL - 3.2.1. - Bt - 613

Kaiser János fotója, d. n.

ÁBTL - 3.2.1. - Bt - 613

Kaiser János fotója, d. n.

¹ Írásomban az egyszerűség kedvéért a „hálózati személyek” elnevezését használom.

² A teljesség igénye nélkül: Rainer, 2008; Horváth (szerk.), 2014; Farkas, 2006; Takács, 2013; 2012; Nagy-Csere, 2010; 2011.

³ A BM III/I. Csoportfőnökség és jogelődei által kezelt Beszervezési- és Munka-dossziékról van szó.

⁴ A szovjet tanácsadók magyarországi szerepéről lásd többek között: Baráth, 2012: 49–67.

⁵ Operatív költségek megtérítésére a szervek által biztosított pénzüsszeg.

⁶ Rezidens: helytartó, ügyvivő. A hozzá kapcsolt hálózati személyek (3–6 fő) operatív feladatainak végrehajtását irányítja, nevelését végzi az operatív tiszt útmutatása szerint. ÁBTL 4.1. A-3036.

⁷ Lásd a témáról bővebben Müller, 2012.

⁸ Legenda: hihető és ellenőrizhető magyarázat egy operatív intézkedés vagy kombináció legalizálására. A valóság elemeire épült, és szükség szerint dokumentálható volt. ÁBTL 4.1. A-3036. 120.

⁹ ÁBTL 4.1. A-1363/I.-IV.

¹⁰ „Már a kezdeti időkből felismertük, hogy a Politikai Rendőrségnek van egy fontosabb feladata, és ez a hálózaton keresztül folytatott munka, a bizalmi munka, a b. emberek beszerzése” – mondta Péter Gábor az Operatív csoportvezetők 1947. április 11-én tartott értekezletén. ÁBTL 2.1. XI/1. 1947. évi operatív csoportvezetői értekezletek jegyzőkönyvei.

¹¹ Ugyanezen az értekezleten többször elhangzott, hogy vidéki szervezeteknél ellentétek feszülnek a rendőrfőkapitány és az operatív vezetők között. Uo.

¹² ÁBTL 2.1. XI/1. 76. Dékán István, a II. alosztály vezetőjének előadása.

¹³ ÁBTL 4.1. A-1363/4. 5–6.

¹⁴ Az ÁBTL 4.1. A-1363/4. számú dossziében utalnak rá OKETO 45-148-17/1981. számon. Az OKETO a BM III. Főcsoportfőnökség Operatív Koordináló, Ellenőrző és Titkársági Osztálya. Utódja 1983 második felétől az Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság (ÁBMHT) volt.

¹⁵ ÁBTL 3.2.1. Bt-613.

¹⁶ Uo. 168.

¹⁷ ÁBTL 3.2.3. Mt-488/2. A dosszié első kötetét 1956 októberében Fenyvesi Sándor rny. főhadnagy égette el. Megsemmisítették az 1963-ban lezárt „Négus” (M-20054), az 1964-ben lezárt „János” és az 1977-ben lezárt „Kálmán” (M-37219, M-37219/1) című dossziékat is.

¹⁸ ÁBTL 3.2.4. K-351.

¹⁹ ÁBTL Bt-613. 32.

²⁰ Uo. 26.

²¹ Lásd az említett dokumentumokat és Kaiser János fotóit a tanulmány végén!

²² ÁBTL A-1363/4. 3–4. A kötet szerzői éppen Kaiser példájára hivatkoznak annak bizonyosságául, hogy a kezdeti időszakban milyen szakszerűtlenül történtek a beszervezések, és hogy pontos eligazítás nélkül adtak ki feladatokat ügynököknek.

²³ ÁBTL Bt-613. 120/1.

²⁴ Uo. 26.

²⁵ Uo. 117–124.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo. 103.

²⁸ Gyopár Miklós áv. főhadnagy feljegyzése, uo. 63–67., Szikla Péter áv. százados feljegyzése, uo. 112–113.

²⁹ Uo.

³⁰ Dékán 1945 februárjában nyomozóként csatlakozott előbb a debreceni, majd a Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályához, ahol kezdetől fogva a kémelhárítás (és hírszerzés) vezetője volt – egészen 1950-ig, amikor a belső tisztogatások következményeképpen eltávolították az ÁVH-tól. A Belkereskedelmi Minisztérium Szálloda és Élelmiszer Kereskedelmi Központ ellenőrzési osztályvezetője, majd a fegyvergyártásban fontos szerepet játszó Középgépipari Minisztérium személyzeti előadója volt 1953 májusáig, amikor Rákosi utasítására rehabilitálták, és immáron ezredesi rangban visszakerült az ÁVH-hoz, s kinevezték belügyminiszter-helyettesnek. 1955 decemberétől 1956. október 30-ig a belügyminiszter I., államvédelmi helyettese volt. A forradalom alatt Munkácsra, majd Moszkvába menekült. 1957 tavaszán tért haza, s előbb fordítóként dolgozott az Európa Könyvkiadónál, majd 1960-ban a Nemzeti Szálló és a Vendéglátó-ipari Technikum igazgatóhelyettese volt. Később az ügynökképzéseknek és titkos nemzetközi megbeszéléseknek is helyt adó visegrádi Hotel Silvanus igazgatójaként dolgozott. Felesége, Kardos Éva Rákosi unokahúga volt. Dékán 1975-ben halt meg. Életrajzát lásd Gyarmati–Palasik (szerk.), 2013: 180–181.

³¹ Dékán legmagasabb katonai rangja volt (1947-ben még őrnagyként szólalt fel az operatív csoportvezetők értekezletén). Kaiser visszaemlékezéseit 1981-ben vagy az azt megelőző években vetette papírra.

³² Beke Lászlóról sajnos egyebet nem tudunk.

³³ Szabó Mihály kihallgatása ÁBTL 3.1.9. V-36035. 78–83.

³⁴ Szalkai szintén 1945-ben kezdte pályafutását a PRO-n, ahol őrizetbe vételéig, 1950 augusztusáig politikai nyomozóként dolgozott. 1950 októberében azzal a váddal internálták Kistarcsára, hogy jugoszláv kémekkel – a Rajk-perben elítélt Baxant Olgával – élt közös háztartásban. 1953-ban szabadult, 1956-ban rehabilitálták; az állambiztonsági szervekhez nem tért vissza. ÁBTL 2.1. I/117 (V-142804) Szalkai János.

³⁵ Balázi szintén 1945 elején kezdte pályafutását a budapesti Politikai Rendészeti Osztályon: először a Princz Gyula vezette figyelőknél szolgált, majd 1947-től Dékán mellett, annak bizalmas munkatársaként a kémelhárító alosztályon, illetve osztályon lépett egyre feljebb a ranglétrán. Ebben az időszakban századosi rangfokozatban volt csoportvezető. Dékán leváltásakor áthelyezték az ÁVH Vizsgálói Osztályára csoportvezetőnek, majd osztályvezető-helyettes lett. 1953-tól – amikor Dékán újra a Hatóság szolgálatában állt – a VI/3. (Kémelhárító Vizsgálói) Főosztály vezetőjévé nevezték ki, majd 1953-tól 1955-ig egy még fontosabb területet felügyelt: a BM ÁVH Vizsgálói Főosztályát vezette. 1955-től a Kémelhárító Osztály, majd Főosztály vezetője volt. 1956 nyarán felfüggesztették pozíciójából, és egyéves pártiskolára vezényelték. 1957-ben elbocsátották az ÁVH kötelékéből. ÁBTL 2.8.1. – 0211 Balázi Béla.

³⁶ A bori munkaszolgálatot, majd a barti koncentrációs tábort is megjárt Kovács 1945 decemberétől szolgált a kémelhárításon. 1949-től helyettes vezetője volt az ÁVH I/3-e alosztályának, amely a budapesti olasz nagykövetséget is ellenőrizte. ÁBTL 2.8.2.2. – III/II szt. tisztek személyi gyűjtő – 110. Kovács Rezső, ÁBTL 2.8.2.2. – illetmény ügyek – „D-52” Kovács Rezső.

³⁷ Eredeti neve Szolnok Péter, illetve Plesz Péter. 1950-től 1953-ig az ÁVH I/3-a alosztályának (amerikai vonal) vezetője volt. ÁBTL 2.8.2.1.-III/I. szt. tisztek személyi gyűjtő – 209. Szolnok Péter, ÁBTL 2.8.2.1.-III/I. szt. tisztek illetmény ügyek – 973/94-800 Szolnok Péter.

³⁸ ÁBTL Bt-613. 62/a.

³⁹ Uo. 121/a.

⁴⁰ Vagyis „beugratták” őket: olyan bűncselekmény elkövetésére készítették az áldozatot, mely által jogilag is felelősségre vonhatóak voltak, s aztán ezzel fenyegetve szervezték be őket. „Provokáció (lat): kihívás, bujtotgatás, ingerlés, előidézés. A kapitalista országok rendőrsége és titkosszolgálati ügynökségének ún. beugrató cselfogása. Alkalmazása az állambiztonsági munkában szigorúan tilos!” – szól az 1980-ban megjelent *Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár* meghatározása. A BM 3-1471/54. számú parancsa tiltotta meg a provokációt a beszerzés során. (Az államvédelmi szervek ügynöki munkájának alapelvei. 1955. január 1.)

⁴¹ ÁBTL 2.1. VII/6. Szabó Mihály, 57.

⁴² Budapest, II. kerület, Herman Ottó út 29.

-
- ⁴³ ÁBTL 4.1. A-1363/4. 30. Kaiser érezhetően büszke volt teljesítményére.
- ⁴⁴ Mézcsapda, amikor a szexualitást használják fel kompromittálásra, információszerzésre. Bővebben: Pető, 2014: 355–377.
- ⁴⁵ ÁBTL 2.1. VII/6. Szabó Mihály.
- ⁴⁶ Például: ÁBTL Bt-613. 113. Budai András év. szds. 1954. október 9.
- ⁴⁷ ÁBTL K-351.
- ⁴⁸ Teréz körút – Szófia utca sarok.
- ⁴⁹ ÁBTL K-351. 33. Jelentés, 1949. június 22.
- ⁵⁰ Uo. 157–164.
- ⁵¹ Uo. 124. 1953-ban újra felmelegítették a Nunnari-ügyet. „Szilágyi Erzsébet” meghallgatásán azt mondta, hogy továbbra is tartják a kapcsolatot Kaiserrel, s ő vagy a lánya gyakran felkeresi.
- ⁵² Reky minden bizonnyal Kovács Rezső volt.
- ⁵³ Gyopár 1956-ban az IBUSZ „SZT” állományú igazgatóhelyetteseként disszidált. ÁBTL 3.1.5. O-15833/6-II/92.
- ⁵⁴ Ugyanakkor megjegyezték, hogy a szállodán belül dekonspiráció történt, vagyis a hotel alkalmazottai megtudták, hogy ávosok ülnek az „Ellenőrzési irodában”. A dekonspirálókat nem csak a Britannia Szállóból, a szakmából is eltávolították. Kaisernek egyébként korábban is volt konspirált irodája, a Magyar Vöröskereszt központjában. Bt-613. 35.
- ⁵⁵ Uo. 53.
- ⁵⁶ Uo. 35–42.
- ⁵⁷ Azoknak a közalkalmazottnak, állami hivatalnokoknak a listája, akiket politikailag megbízhatatlannak nyilvánítottak és elbocsátottak állásukból.
- ⁵⁸ A csoporttagoknak nincs a Történeti Levéltár kezelésében külön dossziéjük, így róluk alig tudhatunk meg valamit.
- ⁵⁹ ÁBTL Bt-613. 35–42.
- ⁶⁰ Uo.
- ⁶¹ Uo.
- ⁶² Uo. 27.
- ⁶³ Uo. 36. Az átlagfizetés 1950-ben 652 Ft volt.
- ⁶⁴ Róluk egyéb információt nem találtam.
- ⁶⁵ Fodor Csömör község előljárásgáról került 1949-ben az ÁVH-hoz. 1950-ben szakmai képzettség hiányában leszerelték, pártfunkcionáriusként dolgozott, majd 1957-től újra a szerveknél szolgált.
- ⁶⁶ Uo. 48.
- ⁶⁷ ÁBTL 3.1.9. V-36035. 78. Szabó Mihály önéletrajza.
- ⁶⁸ Gyopár Miklós év. fhdgy. feljegyzése, 1950. március 31. Uo. 35–42., Baji László év. fhdgy. jelentése, 1954. november 17. Uo. 103–105. Kaiser János önéletrajza, 1954. november 11. Uo. 117–124.
- ⁶⁹ BFL VII. 5. e. 1789/1950. V-600/5a. 284–286. A Standard-perrel kapcsolatban lásd Szörényi, 2012: 110–131. Dékán hamarosan rájött, hogy a Standard-üggyel kapcsolatban általuk szerzett, újdonságnak tekintett adatokkal már régen rendelkezik az Ipari Alosztály, csak az információk korántsem cserélődtek megfelelően az osztályok között.
- ⁷⁰ BFL VII. 5. e. 1789/1950. V-600/1., V-600/5a., V-600/17b.
- ⁷¹ ÁBTL Bt-613. 121/a. Uo. 74.
- ⁷² Dátum nélkül. 1949 végén, 1950 elején írhatta. Uo. 44.
- ⁷³ Uo. 26.
- ⁷⁴ Kaiser Bradácsnak szóló feljegyzésében (1950. december 20.) említette, hogy amíg egyedül dolgozott, kapott szolgálatban elhasználandó ruhái pótlására pénzt: 1948-ban 1500, 1949-ben 1000 forintot, amióta viszont csoportvezető, nem kap egy fillért sem. Uo. 69–72.
- ⁷⁵ Az 1946. augusztus 1-jén bevezetett jegyrendszert 1949. augusztus 31-én szüntették meg, az alapvető élelmiszerek árát pedig a jegyár, illetve a feketepiaci ár között határozták meg.
- ⁷⁶ ÁBTL Bt-613. 70.
- ⁷⁷ Uo. 70.
- ⁷⁸ Uo. 64.
- ⁷⁹ Uo. 45–49.
- ⁸⁰ Uo. 122.
- ⁸¹ Uo. 45–49.
- ⁸² Kaiser 1954-es önéletrajza szerint ez egy esetben meg is valósult, majd Dékán távozása után feledésbe merült.
- ⁸³ Dékánt az ÁVH-tól is eltávolították. Lásd a 31. lánjegyzetet. Leváltásának lehetséges okairól lásd Huszár, 2009. Balácsi Bélát viszont áthelyezték az ÁVH Vizsgálati Osztályára, ahol csoportvezetőként, majd

osztályvezető-helyettesként komoly szerepe volt a koncepciós perek lebonyolításában. 1953 januárjától a VI/3. (Kémelhárító Vizsgálati) Főosztály vezetője; 1953 és 1955 között az egyik legfontosabb osztályt, a Vizsgálati Főosztályt vezette.

⁸⁴ ÁBTL Bt-613. 66.

⁸⁵ Uo. 117–124.

⁸⁶ Kökövics Károly áv. főhadnagyot, a Kémelhárító Főosztály francia vonalának beosztottját ugyan nem akasztották fel, de valóban letartóztatták, és kémkedés vádjával 1950 márciusában Kistarcsára internálták, ahonnan 1953-ban szabadult. 1954-ben rehabilitálták, 1956-tól újra a BM-ben dolgozott. ÁBTL 2.8.1. – 3139.

⁸⁷ A dachauai és barthi koncentrációs táborokat is megjárta Bradács szintén 1945-től volt a politikai rendőrségnél. Az ipari, majd az egyházi alosztálynál dolgozott, mígnem 1950 elején a Kémelhárító Osztályra került. ÁBTL 2.8.1. – 0717.

⁸⁸ Elítéltként pedig fogdaügynöknek használták fel Péter Gábor és más ügyében is. Feladatát évek óta „*lekiismeretesen*” végezte a Péter-ügyben vizsgálatot irányító szovjet tanácsadó elvtársak szerint, ezért 1954-ben javasolták ügye felülvizsgálatát. A Vizsgálati Osztály különleges ügyek vizsgálatával megbízott I-es csoportjának vezetője, egykori főnöke, Balácsi Béla vezetésével meg is állapították, hogy hűtlenséget nem követett el, így az Elnöki Tanácstól kegyelemben részesült. Lásd az ÁBTL 2.1. VII/6. (V-142801) és (V-142801/1) sz. dossziékat.

⁸⁹ ÁBTL Bt-613. 55–56.

⁹⁰ Nunnari oda küldte a leveleket Dr. Kőszeghy Jánosnak. T. K. 1953-as tanúkihallgatása során azt vallotta, hogy „Dr. Kőszegi János” a Vármegyeház utcában lakott. ÁBTL K-351. 170.

⁹¹ ÁBTL Bt-613. 52.

⁹² Uo.

⁹³ Uo. 57–61.

⁹⁴ Uo. 37–42.

⁹⁵ Uo. 111.

⁹⁶ Uo. 111/a.

⁹⁷ Uo. 122.

⁹⁸ Uo. 113–114. és 109. Jellemző, hogy a többi tiszt többoldalas jelentésével szemben Balácsi csak néhány dicsérő sort írt róla, hiszen ő ekkor már a nagyhatalmú Vizsgálati Főosztály vezetője volt.

⁹⁹ Uo. 62–62/a.

¹⁰⁰ Uo. 63–67.

¹⁰¹ ÁBTL Bt-613. 66.

¹⁰² ÁBTL 2.1. VII/6. (V-142801) 83.

¹⁰³ ÁBTL Bt-613. 117–124.

¹⁰⁴ Uo. 111–112.

¹⁰⁵ Uo. 62–62/a.

¹⁰⁶ Uo. 67.

¹⁰⁷ Uo. 69–73.

¹⁰⁸ Uo. 103–112.

¹⁰⁹ Uo. 77–83.

¹¹⁰ Uo. 84–86.

¹¹¹ Uo. 104.

¹¹² Uo. 91–93.

¹¹³ Uo. 117–123.

¹¹⁴ És a volt ávosoknak. Egyébként valóban sok volt földbirtokos, gyáros stb. volt kénytelen a MÉH-nél elhelyezkedni.

¹¹⁵ Dövényi későbbi életéről annyit tudhatunk, hogy 1956-ban még mindig ezen a területen dolgozott: a Haszonvas Előkészítő Vállalat gyártásvezetőjeként a munkástanács tagja volt. Lásd ÁBTL 3.1.5. O-16658. Karika János is ebben a szakmában maradt, 1956-ban egy közelebről meg nem nevezett, Váci úti vastelep igazgatója volt. Lásd ÁBTL 3.1.9. V-141310/1.

¹¹⁶ Uo. 92.

¹¹⁷ Uo. 93.

¹¹⁸ Uo. 87–88.

¹¹⁹ Uo. 111–112.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.5. Egyesített Belügyminisztérium államvédelmi szerveinek iratai

3-1471/54. sz. BM parancs

Az államvédelmi
szervek ügynöki
munkájának alapelvei

2.1. A volt Zárt irattár levéltári anyaga

I/117 (V-142804)

Szalkai János

VII/6 (V-142801)

Szabó Mihály

VII/6-a (V-142801/1.)

Szabó Mihály

XI/1 (V-150339)

Az 1947. évi operatív
csoportvezetői
értekezletek
jegyzőkönyvei

2.8.1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai

0211

Balázsi Béla

0717

Bradács György

3139

Kökövcics Károly

2.8.2.1. BM III/I. Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak iratai

III/I. szt. tiszték személyi gyűjtő

209 Szolnok Péter

III/I. szt. tiszték illetményügyek

973/94-800

2.8.2.2. BM III/II. Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak iratai

III/II. szt. tiszték személyi gyűjtő

110 Kovács Rezső

III/II. szt. tiszték illetményügyek

„D-52” Kovács Rezső

3.1.5.	Operatív dossziék	
	O-15833/6. (II/92.)	Gyopár Miklós
	O-16658	Budapest XX. Kerület politikailag kompromittált személyek
3.1.9.	Vizsgálati dossziék	
	V-36035	Arató Éva
	V-141310/1.	Fodor László és társai
3.2.1.	Bt-dossziék	
	Bt-613	„Szirom”
3.2.3.	Mt-dossziék	
	Mt-488/2.	„Szirom”
3.2.4.	Kutató dossziék	
	K-351	Alessandro Nunnari és Czipott Béláné
4.1.	Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok	
	A-3036	<i>Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár.</i> Budapest, BM Könyvkiadó, 1980. Összeállította Gergely Attila r. ezredes.
	A-1363/I-IV.	<i>Az állam biztonsága ellen kifejtett ellenséges tevékenység és az ellene folytatott harc.</i> Írták: Dr. Bondár József, Csécsi Kálmán, Csillag György, Dr. Gidáli Gábor, Havasi László, Juhász László, Komornik Vilmos, Kucsera László, Márkus Sándor, Ollé Ferenc,

Dr. Pálfi József, Dr. Selmecsi György, Szegedi V. Tibor, Szép László, Dr. Takács István, Dr. Tihanyi Sándor, Tóth László, Dr. Zinner Tibor. Budapest, BM Könyvkiadó, 1981.

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

VII.5.e-1789/1950. V-600/1. Standard

VII.5.e-1789/1950. V-600/5a. Standard

VII.5.e-1789/1950. V-600/17b. Standard

Hivatkozott irodalom

Baráth, 2012

Baráth Magdolna: Szovjet tanácsadók a magyar állambiztonsági szerveknél. In *A Nagy Testvér szatócsboltja. Tanulmányok a magyar titkosszolgálatok 1945 utáni történetéből*. Szerkesztette: Gyarmati György és Palasik Mária. Budapest, ÁBTL–L'Harmattan, 49–67.

Farkas, 2006

Farkas Gyöngyi: Ügynökjelentések, kihallgatási jegyzőkönyvek, kérvények. A társadalomtörténet-írás lehetséges forrásai. *Aetas*, 4. sz. 146–171.

Gyarmati–Palasik (szerk.), 2013

Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956. Szerkesztette: Gyarmati György és Palasik Mária. Budapest, ÁBTL–L'Harmattan.

Horváth (szerk.), 2014

Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés. Szerkesztette: Horváth Sándor. Budapest, Libri Kiadó.

Huszár, 2009

Huszár Tibor: *A pokol malmai. Szűcs Ernő ÁVH-s ezredes ügye és elágazásai 1946–1955*. Budapest, Corvina Kiadó.

Müller, 2012

Müller Rolf: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*. Budapest, Jaffa Kiadó.

Nagy-Csere, 2010

Nagy-Csere Áron: Az ügynöki hálózat emlékezete, *Betekintő*, 4. sz.
http://www.betekinto.hu/2010_4_nagy_csere

Nagy-Csere, 2011

Nagy-Csere Áron: Ha Demszkyről 150 jelentést nem írtam, akkor egyet se...
Életútinterjú Miklós Györggyel. *Betekintő*, 1. sz.
http://www.betekinto.hu/2011_1_nagy_csere

Pető, 2014

Pető Andrea: „Mézcsapda”. Az információ megszerzésének neme. In *Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés*. Szerkesztette: Horváth Sándor. Budapest, Libri Kiadó, 355–377.

Rainer, 2008

Rainer M. János: *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei 1957–1989*. Budapest, 1956-os Intézet.

Szörényi, 2012

Szörényi Attila: *A Standard-per előzményei és előkészítése 1948–50*. Doktori értekezés, PPKE BTK Történettudományi Doktori Iskola, 110–131.

Takács, 2012

Takács Tibor: Az ávós mint szöveg. Harangozó Szilveszter. In *A Nagy Testvér szatócsboltja. Tanulmányok a magyar titkosszolgálatok 1945 utáni történetéből*. Szerkesztette: Gyarmati György és Palasik Mária. Budapest, ÁBTL–L’Harmattan, 195–211.

Takács, 2013

Takács Tibor: *Besúgók a besúgásról. Ügynök-visszaemlékezések a Kádár-korszakból*. Budapest, L’Harmattan.

Az Államvédelmi Hatóság Határőrség felderítő osztályának megszervezése és tevékenysége 1950 és 1956 között

I. rész

Bevezetés

A második világháború végén, az 1945. január 20-án megkötött moszkvai fegyverszüneti egyezménynek a későbbi határőrizet szempontjából az volt az egyik legfontosabb rendelkezése, hogy Magyarországnak vissza kellett vonulnia az 1937. december 31-én érvényes határai mögé.¹ A szovjet katonai megszállás miatt az ország erősen korlátozott állami szuverenitással rendelkezett, a magyar kötelezettségek teljesítését a Szövetséges Ellenőrző Bizottság ellenőrizte.²

Hamarosan megkezdődött a magyar hadsereg és azon belül a határőrség újjászervezése. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány Honvédelmi Minisztériumának 1945. február 23-i intézkedésével kezdődött meg a háború előtti határokon a határszolgálat ellátása.³ 1945. április 25-én a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) ötezer főben szabta meg a határőrizetre igénybe vehető katonák létszámát.⁴ Az új határőrség a honvédelmi miniszter 20.183/Eln.I-1945. számú rendelete alapján jött létre, a minisztérium által készített határőrizeti tervet az 1945. május 14-én tartott tanácskozáson a SZEB képviselői is jóváhagyták, ezért ezt a napot tekintették a határőrség „születésnapjának”.⁵ A korábbi szerkezetet követve hét honvéd kerületi parancsnokságot és hét kiegészítő parancsnokságot hoztak létre. A határőr csapatok felállítására a honvéd kerületi parancsnokságok szervezetén belül került sor.⁶

Az akkori elnevezéssel határportyázó századoknak hívott egységek felállítása fokozatosan történt. A hadműveletek nyugatabbra tolódásával lépcsőzetesen jöttek létre az alakulatok, előbb keleten, majd az ország nyugati részén is. A századok működési területe megfelelt a vármegyék területére eső határszakasz hosszának. Ahol az őrzendő határszakasz meghaladta az ötven kilométert, abban a vármegyében két századot szerveztek.⁷ Az így létrejövő hét katonai kerület alárendeltségében álló úgynevezett határvasárnap portyázó századokat szerveztek, amelyek többnyire egy megye határszakaszát őrizték.⁸ A határportyázó századok a katonai kerületi parancsnokságok alárendeltségébe tartoztak, ezért 1946 márciusáig az operatív feladatokat, vagyis a felderítést és az elhárítást a kerületi parancsnokságok mellett működő úgynevezett „D” Oszályok végezték.⁹

A háború befejeződése után az újjáépítés, a konszolidáció és a politikai hatalomért folytatott harc jellemezte a magyar belpolitikát. A hatalmi vetélkedés egyik célja a fegyveres testületek irányításának megszerzése volt, köztük a hadsereg feletti politikai befolyás és ellenőrzés kiépítése, ami szovjet segítséggel végül a Magyar Kommunista Pártnak sikerült is. Az ország nehéz gazdasági helyzete miatt és a SZEB nyomására a kormány a hadsereg létszámának csökkentését határozta el, amit jelentős mértékű átszervezéssel kötött össze.¹⁰ 1946. március 25-én került sor a határőrizet és a határőrség háború utáni első átszervezésére, ekkor a határvasárnap portyázó századokat kivonták az adott katonai kerület parancsnokságainak alárendeltségéből, és egy új központi szervezet, a Honvéd Határőrség Országos Parancsnokság irányítása alá helyezték. Egyidejűleg a határőrség létszámát ötezerrel tízezer főre növelték, valamint szovjet mintára létrehozták a politikai nevelőtiszti szolgálatot is. A Honvéd Határőrség

Országos Parancsnokság vezetője Pálffy György lett.¹¹ A Ludovika Akadémiát végzett, de kommunista meggyőződésű Pálffy György országos parancsnoknak és a hasonló beállítottságú Németh Dezső törzsparancsnoknak való kinevezése biztosította az MKP számára a döntő befolyást a Honvéd Határőrség központi irányításában.¹²

Az átszervezés után a határőrség a Magyar Kommunista Párt fegyveres csapata lett. Az elhárító szolgálat működtetése a Határőr Parancsnokságon megalakult I/b. Osztály feladata volt. Az osztály a szakmai irányítás és vezetés szempontjából közvetlenül a Katonapolitikai Osztály alá tartozott.¹³ Az osztály defenzív alosztályra és bűnügyi alosztályra tagolódott. A határ vadász zászlóalj parancsnokságán egy „D” tiszt és egy „D” tiszthelyettes végezte az elhárítói feladatokat, és a századoknál is szolgálatot teljesített egy „D” tiszthelyettes. Hasonló volt a nyomozó szolgálat felépítése is. A zászlóalj-parancsnokságokon volt egy nyomozó tiszt, két nyomozó tiszthelyettes és egy nyomozó tiszt. A századoknál és az őrsőkön pedig egy nyomozó tiszthelyettesi státusz volt rendszeresítve. A zászlóalj „D” tisztje ellenőrzést gyakorolt a határ vadász nyomozók operatív munkája felett. Az I/b. Osztály volt tehát a határőrség elhárító osztálya, amelyet később „D” Osztálynak, azaz Defenzív Osztálynak, majd Elhárító Osztálynak neveztek el. Felsőbb parancsra hamarosan kivált a Nyomozó Alosztály a „D” Osztály alárendeltségéből, és Felderítő Osztállyá szerveződött. Az operatív állomány elméleti felkészítése érdekében az I/b. Osztály 1946 és 1948 között határ vadász nyomozói tanfolyamokat szervezett.¹⁴

Az ÁVH HÖR felderítő osztályának megalakulása

A szovjet nagyhatalmi érdekek erőszakos érvényesítése miatt 1948-ban a Szovjetunió szembekerült Jugoszláviával. A Tájékoztató Iroda 1948. június 19-e és 23-a között tartott bukaresti értekezlete határozatban ítélte el a Jugoszláv Kommunista Pártot. A magyar kommunista párt vezetőségének a szovjet orientációt kellett követnie, annak minden kül- és belpolitikai következményével együtt.¹⁵ A Jugoszláviával megromlott viszony volt az egyik fő oka a határőrség sürgős fejlesztésének, ezzel párhuzamosan pedig az Államvédelmi Hatóságba való integrálásának. 1950. január 1-jétől az ÁVH vette át a határvédelmet. A honvédség teljes egészében az addigi szervezésben, létszámmal, anyaggal adta át a határőrséget, és ezzel létrejött a „zöld ávó”.¹⁶ Tagozódása szerint az ÁVH alá tartozott február 1-je után a politikai rendészet mellett a határőrség és a határrendészet, a katonai kémelhárítás, a belső karhatalom, a folyam- és légi rendészet, a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság és az Útlevelesztály is.

Az Államvédelmi Hatóság kötelékébe tartozó Határőrség Parancsnokság Felderítő Osztálya 1950 januárjában alakult meg, miután az ÁVH átvette a határőrséget.¹⁷ A felderítő osztály a határőrség úgynevezett operatív szerve volt, amely közvetlenül a határőrség parancsnokának volt alárendelve. A felderítő osztály kötelékébe kerülő operatív tiszteket a megszűnő határrendészeti kapitányságok állományából vették át, ahol nagyobbik részük korábban vezetői beosztásban volt, a tiszthelyettesek pedig őrszemélyzeti feladatokat láttak el. A függetlenített kapitánysági vezetők közül lettek a határőr zászlóalj felderítő parancsnokai, ugyanis a határrendészeti kapitányságokon korábban általában csak a vezető foglalkozott operatív ügyekkel. A tiszthelyettesek viszont nem rendelkeztek felderítői tapasztalatokkal.¹⁸ Az ÁVH szombathelyi osztályának hatósági területén például a határrendészeti kapitányságok ügyeinek vitelét egy határrendészeti részleg végezte, ezen belül pedig egy operatív vonal is működött. Az átszervezés után az operatív munkát közvetlenül a határőrség főparancsnoksága alá tartozó központi felderítő osztály irányította, ezért a szombathelyi osztály állományából a nyolc operatív beosztottat áthelyezték a határrendészeti kapitányság állományába.¹⁹ A határrendészeti kapitányságoknál folyó átszervezés során kezdetben meghagyták a korábbi állomáshelyükön a felderítőket, és az illetményüket is az addigi módon kapták, de az ÁVH Határőrség Főparancsnokság Felderítő Osztályának az alárendeltjei lettek, mégpedig függetlenített státuszban. Az átvettekéről készített kimutatás összesen

kilencvenhat személyt sorolt fel, nyugati viszonylatban harminc, déli viszonylatban harminckilenc, keleti viszonylatban kilenc, északi viszonylatban pedig tizennyolc főt.²⁰

A zászlóaljknál a felderítő csoportok 1950. május 1-jétől kezdték meg a munkát. A határrendészeti kapitányságoktól érkező függetlenített tisztek a zászlóaljokhoz és a századokhoz lettek beosztva. Kiválasztásukat nyugati viszonylatban Bárdos Endre államvédelmi százados, déli viszonylatban pedig Szalkai János államvédelmi százados végezte. A kiválasztást a felderítő osztály vezetője, Bolgár Pál államvédelmi őrnagy hagyta jóvá, azonban a későbbi politikai értékelések szerint nem ellenőrizte megfelelően a folyamatot, így több olyan személyt is átvettek, akiket aztán politikai okok miatt a hatóság kötelékéből hamarosan eltávolítottak. A központi felderítő osztály létszáma kezdetben tizenhét fő volt, de hét főt rövidesen eltávolítottak 1950 folyamán, így az év végén mindössze tíz fő maradt a központi osztályon. A létszámot természetesen hamarosan újra feltöltötték.²¹ Az átvételt követő politikai tisztogatás tehát ezt a szervezeti egységet sem kerülte el, ugyanis a határőrség bekebelezése után elbocsátották a politikailag megbízhatatlannak tartott tiszteket, a felderítő apparátust pedig fiatal, politikailag megbízhatónak vélt káderekkel töltötték fel. A személyi állomány kilencven százaléka mindössze rövidebb-hosszabb idejű operatív iskolát végzett, és 1951 márciusáig semmilyen katonai vagy szakmai továbbképzésben nem részesült.²²

A határőrség átszervezése során 1950 végén kilenc határőr kerületet állítottak fel. Ezután a felderítő osztály szervezete a három központi alosztályból, kilenc kerületi alosztályból és harmincegy zászlóaljcsoporthoz állt. A kerületi felderítő alosztályok ezután is a központi felderítő osztálytól kapták az elvi irányítást. A kerületi felderítő alosztályok irányították és ellenőrizték az alájuk rendelt zászlóalj felderítő csoportokat. A határőr kerületeknél a felderítő alosztályok a kerületi parancsnokoknak, míg a zászlóaljknál rendszeresített felderítő csoportok a zászlóalj-parancsnokoknak voltak alárendelve.²³

A felderítő osztály feladata és szervezete

A határőrség felderítő munkáját külső vonalra, vagyis határon túli felderítésre és belső vonalra, vagyis az úgynevezett „hazai ellenség” elleni munkára osztották fel. A határőrség felderítő szervei szerezték be az adatokat az ügynöki és az informátori hálózaton keresztül a kifelé vagy éppen a befelé irányuló határsértésekről és azok kísérleteiről vagy előkészületeiről. A felderítők azonnal értesítették a határőr csapatok törzseit a tudomásukra jutott adatokról, és a lehető leggyorsabban intézkedtek a határsértés megakadályozására. Felderítették és szükség esetén felszámolták a határövezetben lakó vagy ott dolgozó ügynökök tevékenységét, az ember- és az árucsempészeket, a határsértéseket és lehetőség szerint az elkövetők kapcsolatait is. A jugoszláv és az osztrák határ mentén létesített 15 kilométeres határövezetben az úgynevezett „ellenséges hírszerzőszervek” tevékenységét is igyekeztek megakadályozni olyan módon, hogy az ellenséges ügynökök átdobására vonatkozó adatokat megszerezték és átadták a csapatok törzsének az érintett határszakasz lezárása és biztosítása érdekében. A felderítés szerezte be a határ túloldalán, szintén 15 kilométeres mélységben jugoszláv és osztrák területen zajló politikai és gazdasági események, katonai intézkedések adatait, illetve derítette fel a határőrizet módszereit. A határőrség felderítő szervének az volt tehát az alapvető feladata, hogy időben adatokat szerezzen a készülő határsértésekről. Ennek érdekében igyekeztek úgynevezett megelőző ügynöki intézkedéseket tenni a jugoszláv és az osztrák határ felderítésére. A korabeli felfogás szerint a délen és nyugaton telepített ügynökök a határőrzés, határvédelem előőrseit képezték. A csehszlovák, a szovjet és a román határon viszont nem végzett a határőrség határon túli felderítést.²⁴

Szervezeti felépítése szerint három alosztályra és a nyilvántartó csoportra tagolódott a felderítő osztály. Az I. alosztály a hírszerzéssel foglalkozott, a II. alosztály az elhárítást végezte, a III. alosztály pedig Budapesten dolgozott elhárítási vonalon. A felderítő osztály

I. alosztálya végezte a határon túli munkát. A tényleges operatív tevékenységet 1950 júniusában kezdte meg az alosztály jugoszláv és osztrák viszonylatban a 15 kilométeres határövezetben. Ekkor huszonnégy bizalmi ember dolgozott ezen a vonalon, közülük három főt telepítettek a túloldalra. 1950 novemberéig negyvenhat átdobást hajtottak végre az alosztály munkatársai, ebből huszonhatot jugoszláv, húszat pedig osztrák területre. Mindössze négy ember bukott le az átdobott ügynökök közül, őket viszont odaát alaposan megverték, ezután beszervezték, vagyis „visszafordították” a túloldali szervek, majd öt-hat nap múlva többségüket visszaküldték magyar területre. Az eredményesebb hírszerző munka érdekében a határon túl dolgozó hálózat létszámát százötven-kétszáz főre akarták felemelni a felderítő osztály vezetői.²⁵

A II. alosztály irányította a tizenhárom határőr zászlóalj felderítő csoportjainak az elhárító munkáját. Kiértékelte a beérkező jelentéseket, az osztályvezető jóváhagyásával engedélyezte a beszerzéseket, irányította a hálózat építését és működtetését, illetve az operatív ügyek vitelét. Az alosztály egy-egy tagja hetente ellenőrizte valamelyik zászlóalj felderítő csoportjának a tevékenységét, és személyesen irányította a helyi munkát.

A III. alosztály munkaköre kezdetben meglehetősen kialakulatlan volt, ugyanis ekkor még csak egy főből állt a budapesti elhárítást végző alosztály. A zászlóaljak felderítő csoportjaitól beérkező azon ügyek, amelyek budapesti intézkedést igényeltek, a III. alosztályhoz kerültek. Az alosztály az ekkor már elavultnak ítélt ügynevezett provokációs munkamódszerrel dolgozott, ezért a korábbi B-egyéneket teljes egészében szélnek eresztették, és új, minőségi hálózatot akartak kialakítani az átszervezés után. 1950 végéig azonban mindössze hat főt szerveztek be, további öt beszerzés pedig folyamatban volt. Két alkalmi informátorral is rendelkezett az alosztály. Ekkor tizenkét folyamatos ügyük volt, amelyeket hamarosan fel akartak göngyölni.

A szokásos ügymenet szerint az alosztályok vezetői naponta referáltak az osztályvezetőnek, aki minden ügy vonatkozásában engedélyezési jogkörrel bírt, a beérkező aktákat és ügyeket is az osztályvezető adta ki az alosztályoknak. A különböző ügyek iratait az ÁVH-nál megszokott módon dossziékban tárolták, és egy-egy ügy lezárulása után a nyilvántartóba kerültek ezek az iratgyűjtők. A nyilvántartás kezelte a B-jelentéseket is, vagyis az ügynökök jelentéseit, illetve végezte a B- és M-dossziék kiállítását.²⁶

A terepen, vagyis a déli és a nyugati határ mentén elhelyezett határőr zászlóaljak közül a szegedi határőr zászlóaljnál 1950 novemberében összesen két tiszti és hét tiszthelyettesi rangban lévő felderítő volt. Tizenkét B-egyént és harminchárom informátort foglalkoztattak. A többi zászlóaljnál is hasonló volt a helyzet. A kiskunhalasi egységénél összesen három tiszt és hét tiszthelyettes felderítő állt szolgálatban. Huszonegy B-egyént és hatvanöt informátort tartottak. Hírszerzéssel itt is egy tiszt foglalkozott. A pécsi zászlóaljnál három tiszt és hat tiszthelyettes felderítő volt rendszeresítve. Összesen hat B-egyéntől és tizenkét informátortól szereztek be az adatokat. A nagyatádi zászlóaljnál két tiszt és nyolc tiszthelyettes felderítő működött. Itt harminc B-egyén és negyvenöt informátor alkotta a hálózatot. A zalaegerszegi zászlóaljnál három tiszt és nyolc tiszthelyettes felderítő foglalkoztatta az ötven B-egyént, informátor ekkor még nem volt ennél az egységénél. A kőszegi zászlóaljnál összesen hat tiszt és kilenc tiszthelyettes dolgozott, akik ötvenöt B-egyént és nyolcvanöt informátort tartottak, itt volt tehát a legnépesebb a hálózat. A csornai zászlóaljnál összesen öt tiszt és tizenegy tiszthelyettes felderítő volt. Hetvenöt B-egyént és negyvenkét informátort irányítottak. A győri zászlóaljnál három tiszt és négy tiszthelyettes felderítő működtette a tizenkilenc B-egyénből és tizenhat informátorból álló ügynöki hálózatot. Minden nyugati és déli zászlóaljnál volt egy-egy hírszerző feladatokkal megbízott operatív tiszt is.²⁷

Összehasonlításként érdemes megnézni az ügynevezett baráti viszonylatú egységeknél is a helyzetet. A balassagyarmati zászlóaljnál összesen öt tiszt és négy tiszthelyettes felderítő volt, ők tizenöt B-egyént és négy informátort alkalmaztak. A miskolci

zászlóaljnál négy tiszt és öt tiszthelyettes felderítő foglalkozott a harminchárom B-egyénnel és a negyvenhat informátorral. A nyírbátori zászlóaljnál egy tiszt és három tiszthelyettes felderítő volt, akik nyolc B-egyént és egy informátort használtak fel a feladataik ellátásához. A berettyóújfalui zászlóaljnál két tiszt és két tiszthelyettes felderítő volt. Hat B-egyént foglalkoztattak, de informátoruk nem volt. Az orosházai zászlóaljnál egy tiszt és két tiszthelyettes felderítő volt. Tizennégy B-egyént dolgoztattak, és informátoruk nekik sem volt. Az úgynevezett „baráti viszonylatú” zászlóaljaknál, vagyis a csehszlovák, a szovjet és a román határon sokkal kevesebb operatív tiszt dolgozott, és a hálózat is sokkal kisebb létszámú volt, illetve ezeknél a zászlóaljaknál nem volt hírszerző tiszt rendszeresítve.

A számokat összesítve kiderül, hogy 1950 novemberében 116 operatív beosztott volt a határőrség felderítő apparátusában, 40 tiszt és 76 tiszthelyettes. Ők 693 hálózati tagot, ebből 344 pressziós alapon beszervezett B-egyént, és 349 „hazafias alapon” beszervezett informátort dolgoztattak. A déli és a nyugati területeken elhelyezett zászlóaljaknál dolgozott összesen 88 felderítő, közülük 27 volt tiszti és 61 tiszthelyettesi rangban. Ők összesen 566 hálózati tagot tartottak, közülük 268 volt a B-egyén és 298 fő az informátor. A kimutatásból az is látszik, hogy „baráti viszonylatban” gyakorlatilag nem volt sem felderítés, sem hírszerzés.²⁸

A felderítő osztály személyi állományának szakmai felkészültsége, fegyelmi helyzete és erkölcsi állapota sok kívánnivalót hagyott maga után a kezdeti időszakban. A felderítők később tervszerű politikai, szakmai és katonai továbbképzésben részesültek, ezért fokozatosan javult a helyzet a testület megalakulása óta eltelt néhány évben. A rendszeres továbbképzések mellett az osztály állományából százhetvennyolc fő végzett rövidebb vagy hosszabb operatív iskolát, ötvennyolc fő pedig pártiskolát. Még 1949-ben elvégezte a hat hónapos Dzerzsinszkij Iskolát tizenhét fő. 1950-ben egyéves operatív iskolára járt a Szovjetunióban egy fő. A szakmai képzések ugyan többnyire csak hathetes vagy három hónapos operatív iskolát jelentettek, de 1952-ben és 1953-ban már az egyéves iskolát végzetek száma is növekedett, tízről tizenkét főre. Ekkor már összesen 178 fő részesült egyébként valamilyen szakmai képzésben, és az 1953 októberében induló kétéves operatív iskolára is huszonegy főt javasoltak a felderítő osztálytól.²⁹

A felderítő apparátus létszáma 1953-ban

1953-ban a felderítő osztály operatív állományának szervezetszerű létszáma 225 fő volt, de csak 194 hely volt betöltve, 31 fő hiányzott az állományból.³⁰ A korabeli származási kategóriák szerint a százkilencvennégy fő szociális szempontból az alábbiak szerint oszlott meg: munkásszármazású hatvannyolc, paraszti származású száztizenhét, kispolgár kettő, alkalmazott hét fő. Pártállás szerint: száznolcvanhat fő MDP-tag, hat fő tagjelölt, egy katona pártonkívüli volt, egy embert pedig kizártak a pártból.

1953 második felében az általános létszámcsökkentés miatt a felderítő szervek is kevesebb beosztottal dolgoztak. 1953 novemberében készült az a javaslat a határőrség elhárító szervei létszámára, amely összesen 123 főt sorolt fel. A déli és a nyugati határ területére eső hat kerület 93 operatív tisztet foglalkoztatott a kimutatás szerint.³¹

1953-ban tehát már a leépítés volt terítéken a felderítő szerveknél is. Kovács Dénes államvédelmi alezredes, a határőrség felderítő osztályának vezetője 1953. július 18-án jelentést készített Piros László államvédelmi vezérőrnagynak az osztály létszámhelyzetéről. Ha a tervezett leépítést végrehajtották volna, akkor száznegyven fő lett volna a felderítő osztály káderhiánya.³² A felderítő osztály saját erőből ötvennégy főt tudott pótolni azokból, akik a jelentés készítésének időpontjában egyéves és három hónapos operatív iskolán voltak. A káderhiány megszüntetéséhez a felderítő osztályra további egy osztályvezető-helyettes, egy külső alosztályvezető, két külső alosztály-előadó és tizenhat belső alosztály-előadó kellett volna, ami összesen húsz főt tett ki.

Ezenkívül a kerületi alosztályokhoz öt kerületi alosztályvezető, tizennyolc zászlóalj-csoportvezető, öt külső csoportvezető, a külső vonalra tizenöt operatív munkás, a belső vonalra további tizenöt operatív munkás, a kerületekhez pedig nyolc vizsgáló, összesen 66 fő kellett volna.³³

Szemenyei Pál államvédelmi őrnagy, alosztályvezető jelentése szerint a magyar felderítő szervek létszáma 1954 szeptemberében száznyolcvanhárom fő volt, az ország területén 2839 fős hálózattal rendelkeztek, és az ország határain kívül további huszonkilenc ügynököt tartottak. A kinti hálózat létszáma kevés volt, minősége nem volt kielégítő, és hírszerző lehetősége is alig volt. A fontosabb objektumokban nem rendelkeztek határon túli ügynökséggel. A felderítő apparátus szakértelme továbbra is hiányos volt, ezért az ellenségesnek ítélt csoportokba nehezen tudtak beépülni, tevékenységük felderítése sok esetben külső figyellel vagy informátorok felhasználásával zajlott. A hálózat az ország területén minőségi szempontból sem felelt meg az elvárásoknak, kevés volt az erdész, a halász, a vasúti alkalmazott, az úttörő, vagyis az olyan személy, aki alapos helyismerettel rendelkezett a saját területén. A kiszökött személyek hozzátartozóinak hálózati ellenőrzése is hiányos volt.³⁴

A felderítő osztály munkakörülményei

Kezdetben meglehetősen mostoha körülmények között dolgoztak a felderítő tisztek. A költségeik fedezése érdekében a zászlóaljak felderítő csoportjai havonta igényeltek B-ellátmányt a központi osztálytól, és havonta számoltak el az elköltött összeggel. Ebből fizették a konspirált lakások bérét és a hálózati kapcsolatok részére a találkozóknál felmerülő kiadásokat. A felderítő csoportoknál szolgáló felderítők polgári ruhát is kaptak a feladataik ellátásához; a központi osztály száz öltönnyel rendelkezett a megalakulásakor, amit hamarosan ki is osztottak az operatív tiszteknek. Szükség lett volna azonban további kiutalásra is, mert a felderítő tisztek nagyon sok civil ruhát használtak el a terepen végzett hosszú kerékpározás miatt, ugyanis kevés volt a rendelkezésre álló gépkocsi, ami akadályozta az osztály munkáját. Különösen az őszi és a téli hónapokban volt körülményes a szolgálat ellátása kerékpárral, ezért járművekre is szükségük lett volna. Az egyik jelentés szerint: *„Több bajtárs a hosszú kerékpárút következtében kórházi ápolás alatt áll.”*³⁵ Az anyagi fedezetet meg tudták volna teremteni, ugyanis a felderítő csoportoknak le kellett adniuk a központi felderítő osztálynak a csempészek leleplezéséből származó összeget, amely továbbította a pénzt a hadtápnak. Jóllehet egy-egy sikeres elfogás után gyakran nagyobb összegeket fizettek ki a B-egyéneknek, és úgy tartották őket, mint a fizetett alkalmazottakat, de még ezután is maradt volna pénz a fejlesztésekre, ha nem vonták volna el a „bevételeket” a zászlóaljaktól. 1950 folyamán az ilyen lebuktatásokból több száz ezer forint lefoglalt készpénzt, valamint nagyobb értékű anyagot juttattak el a zászlóaljak felderítői a központnak. Ennek ellenére kevés volt a jó motorkerékpár, ami akadályozta a hatékony munkát.³⁶

Bolgár Pál államvédelmi őrnagy volt a felderítő osztály első vezetője, akit hamarosan azonban leváltottak a politikai tisztogatások során, és a helyére Murányi Vilmos államvédelmi alezredest, a helyettesét nevezték ki.³⁷ A határőrség átszervezésének keretében 1950 végén javában zajlott az erősítés átcsoportosítása a déli és a nyugati határra a csehszlovák és más határterületekről. Ennek során a volt osztályvezető és a helyettese között ellentét alakult ki, mert Murányi szerint nem eléggé erősítették meg a jugoszláv és az osztrák határon a felderítést. Az volt a másik vád Bolgár Pál ellen, hogy akadályozta a felderítő csoportok munkáját és a hálózat átszervezését. Bolgár túlzottan támaszkodott a pressziós alapon foglalkoztatott B-egyénekre, és a baloldali informátori hálózat kiépítését nem szorgalmazta eléggé.³⁸

A határőrség felderítőinek hálózattartó tevékenysége

A felderítő osztály a megalakulásakor nem vett át hálózatot a határőrségtől, mert a határőrség nyomozó szervei állítólag nem is rendelkeztek ilyennel. Így a munkát a határrendészeti kapitányságok által szervezett hálózattal kezdték meg. Ez a hálózat azonban teljesen hasznavehetetlen volt a későbbi értékelés szerint, mert a B-egyéneket nem válogatták meg kellőképpen. A határ-, folyam- és légi rendészetnél működő operatív csoport útmutatása alapján szinte csak pressziós alapon beszervezett egyénekre támaszkodtak. Főleg korábbi csendőrök, volt nyilasok és lebukott csempészek alkották a hálózatot. A határsávban lakó csendőrök túlnyomó többségét beszervezték, akár volt lehetősége információszerzésre, akár nem. Ráadásul a helytelen tartás következtében jelentős részük dekonspirálódott.³⁹

Mint már szóba került, az osztály munkáját elsősorban az elavultnak tartott provokációs módszer és a mennyiségi szemlélet jellemezte. A provokációs munka alapja az anyagi érdekeltség volt, az úgynevezett buktatást végrehajtó személyek igen magas összeget kaptak a csempészekről lefoglalt pénzből. A személyi állományt egyébként sem politikai, sem erkölcsi szempontból nem tartották ekkor megbízhatónak. A korszakban megszokott magyarázat szerint a vezetés nagyobb része „osztályidegen és ellenséges elemek kezébe került”.⁴⁰ Az ellenőrizhetetlen pénzügyi manőverek miatt burjánzott a korrupció és a pazarlás. A már említett Bárdos Endre és Szalkai János államvédelmi századost is eltávolították a testülettől, mégpedig azzal a váddal, hogy akadályozták az erős határvédelem kialakítását. A baloldali informátori hálózat kiépítése és a rezidentúrák megszervezése szükségessé tette, hogy a zászlóaljok konspiratív lakással is rendelkezzenek. Ez a folyamat ekkor még éppen csak elkezdődött, de néhány zászlóalj már kapott ilyen találkozóhelyet. Az adminisztrációs munka növekedése miatt szükség lett volna zászlóaljként egy gépirónő felvételére is a felderítő csoportokhoz.⁴¹

Az új hálózat kiépítése természetesen hosszadalmas folyamat volt. A nem megfelelőnek tartott pressziós módszer helyett tehát a meggyőződéses alapon dolgozó hálózat szervezésére igyekeztek áttérni. A hálózat építését megpróbálták rendszerbe foglalni, a 15 kilométeres határövezetet pedig három vonalra, vagyis három mélységi területre osztották fel. Az első vonalat sűrűn hálózattá be ügynökökkel, az utána következő két vonalat pedig ritkábban. Ettől azt várták, hogy a kapcsolatok azonnal jelenteni tudják, ha a határsértő bekerül a 15 kilométeres övezetbe. A módszer állítólag működött, már a kiépítés alatt álló informátorhálózattal is jelentős eredményeket értek el, ugyanis a déli határon több ügynököt is elfogtak.

A felderítő osztály által tartott hálózat létszáma az átvétel után 693 fő volt. 1950-ben még 344 pressziós alapon beszervezett B-egyént foglalkoztattak, míg a meggyőződés alapján dolgozó informátorok létszáma 349 főre rúgott. A kiépítés alatt álló baloldali informátorhálózat létszámát a tizenhárom zászlóalj területén mintegy 4000-4500 főre tervezték növelni, ezt a létszámot 1951. május 1-jére akarták elérni. Az ugrásszerű mennyiségi növekedéstől a hálózati munka javulását várták: „A meglévő B-hálózat rövid időn belül minőségi színvonalra fog emelkedni.”⁴² A hatékony kapcsolattartás érdekében már kezdetben is alkalmaztak rezidenseket, mert a nagyszámú informátorral másképpen nem lehetett volna tartani a kapcsolatot. A hálózat állandó és legfontosabb feladata a határövezetben megforduló idegen személyek azonnali jelentése volt.⁴³ A hálózat erőltetett mennyiségi növelése ellenére a határőrség felderítő munkája, főként az operatív hálózati munka, még 1952-ben is elmaradt a kívánalmaktól és a követelményektől, délen és nyugaton pedig a határon túli felderítő munka is nagyon kezdetleges volt.⁴⁴

1950 januárja és októbere között egyébként 3362 határsértőt fogtak el a határőrizeti szervek, ebből hálózati és nyomozati úton 835 főt kerítették kézre. Az operatív tisztek a hálózat tartása és a nyomozás mellett az elfogott határsértők és ügynökök kihallgatását is végezték, utána pedig átadták őket az illetékes államvédelmi osztályoknak. A két nyugati zászlóalj területén inkább az országot elhagyni igyekvők voltak többségben, a déli határszakaszon pedig a kémtevékenység volt a jellemző.⁴⁵

A belső hálózat területi eloszlása feltűnően aránytalan volt, amit jól jellemzett az a tény, hogy 1952-ben a határőrség csornai kerületében, Mosonmagyaróváron például egyáltalán nem volt hálózata a felderítőknak, pedig ez a település a határsértők egyik kiindulási pontjának számított. Tőzeggyár-pusztán viszont sok beszervezett ügynök volt, azonban itt évek óta nem történt határsértés. A csornai kerület felderítő osztályának huszonhat operatív munkása 1952 első felében mindössze tizenkilenc beszervezést hajtott végre. Ugyanebben az időszakban a 2. kerület szombathelyi zászlóaljának felderítő csoportja százket hálózati személyt tartott nyilván mintegy hetven községben. Szombathelyen viszont a felderítők nem rendelkeztek elegendő találkozási lakással, és állítólag nem volt egyetlen tagja sem a határőrség hálózatának, de kevés volt a rezidentúra is. Ilyen operatív egység a győri önálló zászlóalj felderítő osztályánál is mindössze csak négy volt. A felderítés és az elhárítás természetesen a két legfontosabb viszonylatra koncentrált. A déli és a nyugati határ átkelőin a vasúti alkalmazottak között is minőségi hálózatot akartak létesíteni az operatív ellenőrzés céljából. Ennek feltételeként a megbízhatatlanokat eltávolították az állományból, helyükre munkáskadereket állítottak. A határ menti kirendeltségeket szorosan együttműködésre kötelezték a határőrség felderítő szerveivel.⁴⁶

1953-ban a hálózat hatékonyabb irányítása érdekében kísérleti jelleggel az őrsparancsnokokat is bevonták a hálózati munkába. 1953. szeptember 16-a és szeptember 26-a között a jóváhagyott tíz őrsparancsnokhoz összesen huszonegy informátort kapcsoltak. Előtte az őrsparancsnokokat kétnapos operatív oktatásban részesítették a kerület, illetve a zászlóalj székhelyén.⁴⁷

A kerületi alosztályok irányítása és ellenőrzése

A központi osztály munkatársai több alkalommal is ellenőrizték a kerületi alosztályok munkáját. Évente egy-két esetben úgynevezett segítő ellenőrzést hajtottak végre a kerületeknél, amelyek akár kéthetes vagy egy hónapos időtartamúak is lehetek. A hibák és a hiányosságok kijavítására a helyszínen intézkedtek, illetve parancsot vagy utasítást adtak ki a szükséges feladatokról. Rendszeresen felrótták a területi szerveknek, hogy nagy volt a lemaradás a külső felderítésben, mert kevés volt a telepített ügynök. A felderítők nem használták ki kellően a jugoszláv és az osztrák területen adódó lehetőségeket, illetve a határon túli felderítés tervezése és irányítása nem volt eléggé átgondolt. A határon túl foglalkoztatott ügynökök száma ugyan növekedett, de még mindig kevés volt, és a minőségük is gyenge. Nevelésüket, irányításukat és eligazításukat hiánynak találták.

1953-ban, a határőrség országos értekezletén Rákosi Mátyás kihangsúlyozta, hogy a határövezetben élő, Tito-ellenes, becsületes dolgozókra kell építeni a felderítés munkáját. Ugyanakkor a belső elhárítás területén, a határövezetben élő „*kompromittált*” és „*ellenséges külföldi kapcsolatokkal rendelkező személyek*” között is elégtelennek találták a hálózati munkát, mert a határőrség nem tudta felderíteni az államellenes tevékenységüket. Az informátorok nem voltak elég hatékonyak, ezért ügynököket akartak bevezetni az ellenségesnek gondolt csoportokba.⁴⁸

Számos határ menti községben egyébként egyáltalán nem rendelkeztek hálózattal a felderítő szervek, és sok helyen a határ túloldalára átszökött lakosok családtagjainak a megfigyelésére sem jutott elegendő ügynök. A főirányokban és a felderített behatolási csatornák területén sem rendelkeztek ütőképes hálózattal a határőrizeti szervek, a minőségi ügynökség terve nem valósulhatott meg ilyen gyorsan. Nem volt elég alapos a hálózati személyek kiválasztása, tanulmányozása és ellenőrzése sem, ezért a beszervezések felületesek voltak, a beszervezett személyek pedig sokszor alkalmatlannak bizonyultak a gyakorlati munkára, vagy éppen ellenségesen viselkedtek. A kapcsolattartás sem volt elég rendszeres és tervszerű, ezért sok dekonspiráció fordult

elő. A kerületi felderítő osztályok felkészületlensége miatt sokszor nem tudták elfogni a befelé igyekvő határsértőket. Kevés volt a találkozási lakás a kerületeknél, 1953-ban mindössze huszonnyolc ilyen szerveztek. Kevés volt a rezidentúra is, és a rezidensek irányítását is felszínesnek találták az ellenőrzések során. A kerületi felderítő alosztályok vezetése és ellenőrzése szervezetlen és gyenge volt ebben az időszakban, és a munkakapcsolat is gyakran rossz volt a felderítő osztály és a többi operatív osztály között.⁴⁹

A hibák kijavítása érdekében azt a feladatot adták a felderítő osztály, a kerületi felderítő alosztályok és a zászlóalj felderítő csoportok részére, hogy 1953–1954-ben hálózati úton épüljenek be a jugoszláv titkosszolgálatba, az UDB-be, illetve az „imperialista” szervekbe, ezek kiképző helyeire, például a szállodákba és a konspiratív lakásokba. Hasonlóan akartak eljárni az olyan jugoszláv határőrőrsök, vagyis karolák esetében is, ahonnan az UDB-ügynökök átdobását végezték, valamint azon menekülttáborok esetében, ahol az UDB-ügynököket kiválasztották. Be akartak épülni azokba a magyar emigráns szervekbe, amelyek a fegyveres csoportok Magyarországra átdobását szervezték Jugoszláviában, illetve azokba a külföldi embercsempész csoportokba és úgynevezett határkapukba is, amelyek – korabeli szóhasználatnál élve – az „imperialista ügynökök” és az embercsempészek határon való átjuttatását segítették. Feldolgozták a Jugoszláviába és Ausztriába szökött személyek hazai kapcsolatait, operatív feldolgozás alá vonták azokat, akikről kiderült, hogy ki akartak szökni az országból, vagy ember- és árucsempészzel foglalkoztak. Kihangsúlyozták a határőrség vezetői azt is, hogy az operatív tiszteknek fel kell deríteniük a határövezetben lakó és külföldi személyekkel illegális kapcsolatot tartó embereket, valamint az „imperialista és UDB-ügynököket”, és operatív feldolgozás alá kell őket vonni.⁵⁰

A jugoszláv módszerek

Jugoszláv viszonylatban a határt a jugoszláv határőrség, a rendőrség, a polgárőrség és a tűzőrség segítségével őrizték. A Duna–Tisza közén a Jugoszláv Néphadsereg óbecssei ezredének két zászlóalja, hat százada és ötvenhét karolája, vagyis őrső őrizte a magyar határt. A dunántúli részt a podravka-szlainai ezred három zászlóalja, tizenkét százada és százegy karolája őrizte. Egy-egy karola létszáma tizenhat és huszonkét fő között mozgott.

A karola fegyverzetéről azt tudjuk, hogy a létszám harmincöt százaléka Thompson géppisztollyal, hatvanöt százaléka pedig Mauser puskával volt ellátva. Minden karolában volt két golyószóró, fejenként két kézigránát, valamint kézi páncélelhárító rakéta. A jugoszláv határőrök ruházata kezdetben rossz volt, de 1953 tele óta sokat javult. Fegyelmi helyzetük gyenge, élelmezésük rossz volt. Lovas járőröket is alkalmaztak, ezzel erősítették a mélységi járőrözést, de fegyveres polgárőrséget is szerveztek a községek bejáratának őrzésére, valamint szolgálati kutyát is használtak. A műszaki berendezéseik hiányosak voltak. Árokrendszer, géppuska- és golyószóró-állások, fa- és földerdők, légvédelmi tüzelőállások képezték az erődítéseket.⁵¹

A lélektani hadviselés és a propaganda eszközeit is felhasználták a szemben álló felek. A magyar felderítő szervek 1952-ben és 1953-ban összesen huszonegy mázsa, mintegy százezer darab brosúrát és újságot juttattak ügynökök segítségével Jugoszlávia területére.⁵²

Természetesen a másik oldal sem maradt tétlen. Az UDB is nagyon hasonló módszereket alkalmazott a Magyarország elleni tevékenysége során.⁵³ A határőrség felderítő osztálya az 1951-es évben számos elfogott UDB-ügynököt hallgatott ki. A megszerzett adatok szerint az UDB fokozta az ellenséges kémtevékenységet, ami jellemzően ügynökök beküldését és propagandaanyag terjesztését jelentette. A magyar propaganda szerint az UDB döntő részben „a legnagyobb nyomorban élő munkások és nincstelen

szegényparasztok soraiból választotta ki” az ügynökeit.⁵⁴ 1951. január 1-je és december 10-e között déli viszonylatban hatvanhat ügynököt fogtak el a határőrség szervei. Közülük huszonnyolc volt munkás, húsz szegényparaszti és hat értelmiségi származású, a többiek az iparos és egyéb kategóriába tartoztak. Nemzetiségi megoszlásuk szerint negyven fő volt magyar, egy német és a többiek délszláv származásúak. Az átdobott ügynökök kilencven százalékanak volt rokoni vagy baráti kapcsolata Magyarországon.

A jugoszláv szervek által Magyarországra juttatott propagandatermékeket a leggyakrabban az átküldött ügynökök terjesztették, de volt olyan eset is, hogy üvegbe helyezve vagy tekercsbe göngyölve és súlyra erősítve dobták át a műszaki záron. Előfordult, hogy hajón küldték be az országba a röplapokat, vagy a Dráván, a víz sodrását kihasználva, fadarabra erősítve juttatták magyar területre azokat. A röplapok többnyire a Szovjetuniót becsmérelték, a népi demokráciákat bírálták, illetve diverziós, szabatázs- és terrorcselekmények elkövetésére buzdították az olvasóikat. A nem túl hatékony röpcédulázás mellett a modernebb eszközök és módszerek felhasználását jelentette, hogy a hírszerzés érdekében a jugoszláv szervek állítólag ráépültek a műszaki zárhoz közel lévő Felsőbédai Állami Gazdaság távbeszélő hálózatára is, és ezen keresztül igyekeztek információhoz jutni.⁵⁵

A szervezési módszerek is nagyon hasonlóak voltak a két ellenséges titkosszolgálatnál. „Az UDB az ügynökök szervezésénél döntően kihasználja a dolgozó nép nyomorát, a Titó-rendszer által kiszolgáltatott helyzetét. Az ügynöki szervezéseket legtöbbször [sic!] alaptalan kompromittáló adatok alapján végzik.”⁵⁶ Pressziós és kompromittáló adatnak számított a korábbi csempésztevékenység vagy a beszolgáltatás nem teljesítése. Ha rokoni kapcsolattal is rendelkezett az illető Magyarországon, és ezt a kapcsolatot felhasználhatónak ítélték, akkor az áldozatot kompromittáló adatok alapján szervezték ügynöknek. Attól sem riadtak vissza, hogy koholt, alaptalan vádakot használnak szervezési alapnak. Hasonlóan jártak el azok esetében is, akik Magyarországról szöktek át Jugoszláviába. Ha nem vállalták, hogy hírszerzés céljából visszamennek hazájukba, akkor megpróbálták rájuk ijeszteni azzal, hogy visszaadják őket Magyarországnak, de előtte a szökésükről értesítik a magyar hatóságokat, és Magyarországon a cselekményükért halálbüntetést fognak kapni. Ha viszont a megbízatást elvállalják, akkor Jugoszláviában biztos megélhetést nyújtanak nekik. Az átdobott ügynökök gyakran féltették a Jugoszláviában hagyott családtagjaikat, ezért nem merték felfedni magukat a magyar hatóságoknak. Az UDB megfenyegette őket, hogy bebörtönzik a hozzátartozóikat, ha elárulják a feladatukat. A szervezett ügynököket kezdetben kisebb feladatokkal bízták meg, például hangulatjelentést kellett írniuk, vagy Tito-ellenes személyeket kellett megfigyelniük. A hetenként tartott találkozókön az UDB-tisztek politikai oktatásban is részesítették őket. „Azt állítják az ügynöknek, hogy a Szovjetuniónak imperialista céljai vannak, Magyarországon keresztül meg akarja támadni Jugoszláviát.”⁵⁷

Az átdobás előtt az ügynököt kioktatták az útjával és a feladatával kapcsolatban, elfogása esetére pedig legendát dolgoztak ki a számára. Szükség esetén fegyverrel is felszerelték őket. A telepítés céljára kiszemelt ügynököket hosszabb ideig és részletesebben oktatták a hírszerzés és az adatgyűjtés módszereire, valamint a konspirációs szabályokra. Gyakran futárhálózatot építettek ki, és az ebbe bevont ügynököket megtanították a kapcsolattartás és a titkosírás mikéntjére is. A titkosíráshoz szükséges vegyszert az ügynök nemegyszer úgy hozta át a határon, hogy a ruháján lévő foltdarabba, a zsebkendőjébe vagy a zoknijába itatta be, majd a kiáztatás után használta fel. A felderített katonai adatokat aztán akár levelezőlapon is elküldhette a titkosírás segítségével a megbízójának, a következő módon: a levelezőlap jobb felső sarkába kellett írnia a település nevét és a dátumot. A megszólítást alá kellett húznia, ami azt jelentette, hogy az adott településen csak magyar katonaság tartózkodik. Ha nem húzta alá a megszólítást, akkor a helységben szovjet katonaság is volt. Az alakulat nagyságára és fajtájára vonatkozó utalásokat a szövegben kellett elrejtene az ügynöknek.

A határsértések módszerei

A határ tökéletes ismerete érdekében gyakorlási céllal nyomsávot és műszaki akadályt is felállítottak a jugoszlávok, ezen képezték ki a határsértőket az UDB tisztjei.⁵⁸ Az átdobásoknál többnyire két UDB-tiszt volt jelen, és bevonták a közeli jugoszláv határőrőrs, a karola beosztottait is a biztosításba. Az adott határszakaszon két-három napos figyelést tartottak, amit gyakran az UDB-tiszt végzett, aki katonai egyenruhába öltözött, és a magasfigyelőből tanulmányozta a magyar határt és a határőrizeti rendszert. Az ügynököt kocsival a határtól két-három kilométeres távolságra vitték, majd gyalog a karoláig kísérték. Sötétedés után néhány figyelő katona biztosítása mellett áttették a műszaki záron. Előfordult, hogy az átdobást irányító UDB-tiszt is átment a műszaki záron, majd visszatért Jugoszláviába. Az áttevés helyétől három-négy kilométerre gyakran szerveztek provokációt a jugoszláv szervek, rakétákat lőttek fel, lövöldöztek vagy éppen átkiabáltak, hogy a magyar határőrizeti szervek figyelmét eltereljék.

A műszaki zár részét képező aknamezőn aknakutató pálca segítségével mentek keresztül a határsértők. Az aknakutató pálca három összecsavarozható kisebb fémrúdból állt. Ilyenkor az ügynököt előzetesen kioktatták a pálca használatára, az aknák típusára, robbanóhatására és erejére. Előfordult azonban az is, hogy a jugoszláv katonák a déli határon felszedték az aknákat, és így dobták át az ügynököket. Az egyik ilyen alkalommal például a pécsi zászlóalj területén nyolcvan méter hosszán távolították el az aknákat. Az is gyakran előfordult, hogy egy megfelelő hosszúságú deszka segítségével jött át az ügynök a műszaki záron, és az átérése után a deszkát visszavitték. További eljárás volt, hogy kutyákat zavartak az aknamezőre, akik alatt az aknák felrobbantak, és így út nyílt a magyar terület felé. Olyan eset is volt, hogy tőköt dobáltak az aknamezőre, és az aknák ettől robbantak fel. Néha a határőrök lustasága vagy felelőtlenége is segítette a határsértőket. Gyakran előfordult, hogy a beszervezett informátorok jelentették a közelben tartózkodó járőröknek a gyanús személyek felbukkanását, a határőrök azonban nem vették komolyan a bejelentést. A dávidházi órs területén ezért öt fő tudott átszökni Jugoszláviába. Az is megtörtént néha, hogy a büntetlen határsértést nem jelentették a határőrök, hanem inkább elgereblyézték a nyomsávot. Egy ilyen esetre úgy derült fény a szegedi zászlóaljnál, az átokházi órs területén, hogy később mégis elfogták a határőrizeti szervek a határsértőt, aki bevallotta, hol jött be az ország területére.⁵⁹

Az ügynökök a nyomsávon is igyekeztek a magyar határőröket különböző módokon megteveszteni, így például hátrafelé mentek, vatta- vagy deszkapapucsot használtak, ronggyal tekerték be a cipőjüket, négykézláb vagy térden mentek, hason csúsztak, átgurultak a nyomsávon, elsimították a nyomokat, gumicipőt használtak, kispárnát erősítettek a cipőre, vagy szalmazsákokat tettek a lábuk alá minden lépésnél. Az ügynököket kioktatták a rakéta-jelzőkészülékek kikerülésére is. Ellátták olyan fedőtörténettel, úgynevezett legendával is őket, amelyet elfogásuk esetére dolgoztak ki a számukra. Azt kellett vallania például ilyen esetben az átküldött ügynöknek, hogy Jugoszláviában már nem bírta tovább a nyomort és a nélkülözést elviselni, ezért kénytelen volt átszökni Magyarországra. A gazdasági nehézségek miatt bűncselekményt követett el Jugoszláviában, és a felelősségre vonás elől szökött meg. Megbízhatatlanként tartották nyilván a jugoszláv hatóságok, mert nem tett eleget a beszolgáltatásnak, és az állandó hatósági zaklatás miatt szökött át. Katonai behívót kapott, a bevonulás elől menekült el. Több évre el volt ítélve, és fegyencként mezőgazdasági munkán dolgozott, ahonnan megszökött. Nem ért egyet Tito politikájával, az ellenséges magatartásáról az UDB is tudomást szerzett, ezért félelmében átszökött. Többnyire olyan ügynökök adták elő ezeket a legendákat, akik nem beszéltek magyarul. Olyan eset is előfordult, hogy a kapott utasítás szerint jelentkeznie kellett az ügynöknek a magyar oldalon a rendőrségen, ahol menedékjogot kért azzal az indokkal, hogy nem bírta már tovább az életet Jugoszláviában az üldözések miatt. Ilyenkor az esetleges büntetés letöltése után kezdte meg az adott személy az ügynöki tevékenységét.

Az átküldött ügynököket az eredeti lakhelyükön is igyekeztek leplezni, ezért a távollétüket valamilyen módon legalizálták a környezetük előtt. Katonai behívás, esetleg iskolára küldés, kórházi kezelés vagy egy rövidebb fogház is szolgálhatta ezt a célt. Ezeket a személyeket szükség esetén ellátták magyar iratokkal, például határsávigazolvánnyal és bejelentőlappal. A futárként átküldött ügynök a ruházatában elrejtve hozta az írásbeli utasítást és a feladatot a már korábban telepített másik ügynöknek. Gyakran kosár vagy háncsból készült szatyor fülébe befonva is hoztak üzenetet. A leggyakrabban azt a feladatot kapták, hogy derítsék fel a közeli magyar katonaság és a szovjet katonai egységek állomáshelyét, létszámát és fegyverzetét vagy éppen a tartalékosok mennyiségét és kiképzését. Kíváncsiak voltak a jugoszlávok a katonai repülőterek, raktárak és lőszerraktárak helyére, a katonai építkezések állására, de a határ közelében lévő gyárak felderítését is kérhették. Az MDP-pártszervek helye, a funkcionáriusok neve és a további személyi adataik is érdekelték a megbízóikat, valamint a politikai és gazdasági hangulat felmérése, a közellátási cikkek árának megállapítása vagy a hiánycikkek összeírása is a kémfeladatok közé tartozott. A határ mentén élő lakosság hangulata, Jugoszláviáról és Titóról alkotott elképzelése is érdekelte a jugoszláv titkosszolgálati szerveket. Feladatul adták a magyarországi rokonok beszervezését, az autóbusz-, hajó- és vasúti menetrendek, postai telefonkönyvek beszerzését. A magyar bélyegek és rendőrségi bejelentők beszerzése mellett az ügynököknek terjeszteniük kellett a jugoszláv brosúrákat, ennek érdekében gyakran távolabbi városokba is postázták a titóista propagandaanyagokat.⁶⁰

Behatolási csatornák

A jugoszláv ügynökök behatolási csatornáik között tartották számon a magyar felderítő szervek a kiskunhalasi kerületben a Kísszéksós és Röske közötti határszakaszt, amely a magyarkanizsai UDB-kirendeltséggel nézett szembe, a Kelebia és a Podmaniczky-major közötti határszakaszt, valamint a csikériai őrs határszakaszát, ahol a szabadkai UDB-központ volt aktív. A ludvári őrs területére legtöbbször a magyarkanizsai UDB-kirendeltség dobott át ügynököket. A katymári őrs határszakasza a bajmoki UDB-kirendeltséghez, a hercegszántói őrs területe pedig a zombori UDB-hez tartozott. A pécsi határőr kerület területén az ivándárdai őrs határszakaszán a pélmonostori UDB-kirendeltség végzett átdobásokat, a Beremend és Ilocska közötti határszakaszon pedig a pélmonostori és a valpói UDB-kirendeltség, az udvari és a drávaszerdahelyi őrs határszakaszán az eszéki UDB-kirendeltség tevékenykedett. A nagyatádi kerületben a bödeházi őrs határszakasza a muraszombati UDB-hez, a Lankóc-major és Berzence közötti határszakasz a kaproncai UDB-hez, a murakeresztúri őrs határszakasza pedig a csáktornyai UDB-hez tartozott. A zalaegerszegi kerületben az apátistvánfalvi őrs határszakaszán és a dávidházi őrs területén lévő határszakaszon próbálkoztak legtöbbször a jugoszlávok. A minőségi ügynököket és a fegyverrel felszerelt kémekeket leginkább a nagyatádi kerületben tették át, többnyire este nyolc és tíz óra között. A nyugati határra nem volt jellemző, hogy UDB-ügynök jött volna át Ausztriából.⁶¹

Az ÁVH által készített egyik összefoglaló szerint 1950-ben harmincegy titóista ügynököt vettek őrizetbe a magyar határőrizeti szervek. 1951-ben kémkedés miatt háromszázhuszonegy főt vettek őrizetbe az ország területén, és ebből százhat főt titóista kémkedés miatt tartóztattak le.⁶² Ezenfelül 1951. november 30-ig letartóztattak még háromszázkilencvenegy ügynökgyanús személyt. Az őrizetbe vett ügynökök között két UDB-beosztott is volt, akiknek rezidentúrát kellett volna irányítaniuk Magyarországon, továbbá kiszöktetést kellett volna végrehajtaniuk, és diverziós cselekményekkel is megbízták őket. A muraszombati, a szabadkai, az alsólendvai, az eszéki és a zombori UDB-kirendeltség volt ilyen szempontból a legaktívabb. A beküldött kémekek közül ötvennégy főnek katonai, tizenkilenc főnek politikai és huszonegy főnek gazdasági hírszerzés volt a feladata, de további tizennégy főnek főleg a hálózatépítést kellett volna végeznie. A déli határ teljes hosszában dobtak át ügynököket, de a legtöbb átdobás

Nagyatád térségében volt.⁶³ Az 1953. év határőrizeti kiértékelése során újfent megállapították a felderítő szervek vezetői, hogy déli viszonylatban fokozódott az UDB hírszerző tevékenysége hazánk ellen. A muraszombati és az újvidéki UDB volt ebből a szempontból a legaktívabb.⁶⁴

Fokozódó jugoszláv katonai tevékenység

1953 júliusában és augusztusában a magyar belpolitikai változások válaszként fokozott katonai tevékenységet tapasztaltak a magyar felderítők a jugoszláv oldalon. Ezért 1953. augusztus 5-én a határőrség vezetői utasítást adtak a felderítő- és a figyelőszolgálat fokozására. A speciálisan képzett figyelő járőrök, tiszti figyelők, magasfigyelők, rejtett figyelők bevonásával hatékonyabbá tették az ellenség megfigyelését a déli határon, mert a jugoszláv határőrizeti szervek szokatlan és fontos műveleteket hajtottak végre a túloldalon. Három-öt kilométer mélységben állandóan figyelték a magyar szervek az ellenséget: szemmel tartották a csapatmozgást, a járműveket, a műszaki munkálatokat, a repülőtevékenységet, a harci gyakorlatokat és a jugoszláv határőrök járőrözését is. Naponta kellett rejtjelezett jelentést tenni, egy esetleges rendkívüli esemény hírért pedig azonnal továbbítani kellett telexen Orbán Miklós államvédelmi alezredesnek, aki ekkor a Határőrség és Belső Karhatalom törzsparancsnoka volt.⁶⁵

Ugyanakkor 1953. augusztus 5-én utasítás készült a határon túli ügynökök útba indítási tervének elkészítésére is. A jugoszláv katonai haderők tevékenységével kapcsolatos adatokat kellett leellenőrizniük. Ki akarták deríteni a jugoszláv katonai behívások célját és a bevonulási központok székhelyeit. Ennek érdekében elkészítették az útba indítási terveket; ebben rögzítették, hogy kit, mikor és hova tudnak feladattal átküldeni.⁶⁶ Fel kellett deríteni, hogy történt-e változás a határsávban, a határőrizet túloldali rendszerében, milyen határmunkálatok folytak, emelkedett-e a határőrök létszáma, a határ menti községekben milyen katonai intézkedések történtek, érkeztek-e egységek, alakulatok a határövezetbe, milyen irányban folynak a szállítások, milyen korosztályt mozgósítottak, hol vannak a bevonulási központok, milyen a hadsereg felszerelése, fegyverzete, vannak-e amerikai tisztek az egységeknél, és mi a feladatuk.⁶⁷

1953. augusztus 13-án a Magyar Néphadsereg Vezérkara Hadműveleti Csoportfőnöksége is utasítást készített a jugoszláv katonai vezetés terveinek időbeni felfedése érdekében, mert a jugoszláv katonai körzetekben növekedett a katonai tevékenység. Fokozni kellett a határőrség felderítő tevékenységét az egész jugoszláv határszakaszon, de a fő figyelmet Letenye, Barcs és a Baranyai-háromszög területére fordították.⁶⁸

1953. szeptember 5-én Feksz László államvédelmi őrnagy, a 4. Határőr Kerület parancsnoka készített egy javaslatot a Jugoszláviában élő magyar emigránsok szervezetébe való ügynöki beépülésre is.⁶⁹ Az elfogott UDB-ügynökök vallomása szerint a Jugoszláviában lévő magyar emigráns szervezetek tagjaiból partizáncsoportokat szerveztek a jugoszlávok, hogy magyar határőröket vagy tiszteket raboljanak el, szervezzenek be, és esetleg őröket támadjanak meg. Ezeknek az emigráns csoportoknak a felszámolását célozta a javaslat. Feksz a jugoszláviai magyar emigráns szervezetekbe való beépülésre fel akarta használni azokat a volt elítélteket és internáltakat, akiket „imperialista vagy titóista ügynökök támogatása” miatt büntettek meg. Emellett megbízható határőröket is fel akart készíteni a túloldali telepítésre és beépülésre. Az átszökésük és hazaárulásuk körülményeit hihető legendával akarta az UDB előtt megalapozni. Az emigránsok közül is tanulmányozni akarta a beszerzésre alkalmasakat, sőt azt is javasolta, hogy Treiber Károly alsólendvai lakost rabolják el, és hozzák át Magyarországra. A Jugoszláviába szökött személyek hozzátartozóit, barátait és ismerőseit is fokozottan tanulmányozni akarták beszerzés céljából.⁷⁰

¹ Gáspár, 2012: 32.

² Zsiga, 1999: 16.

³ Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2001. A BM Kollégiumának 1953. november 10-i ülése. Jelentés a BM Határórség helyzetéről. 320–340. A honvédelmi miniszter 20.183 Eln. I-1945. számú intézkedése, 1945. február 23.; Gáspár, 2012: 32.

⁴ Uo. 32.

⁵ ÁBTL 1.11. 7-436/6/31. 23. d. A Honvéd Határórség elhárító-felderítő szolgálatának megszervezése és felépítése, 1945–1948. A forrásra Sz. Kovács Éva munkatársam hívta fel a figyelmemet, amiért hálás köszönettel tartozom.

⁶ Gáspár, 2012: 32.

⁷ Uo.

⁸ Zsiga, 1999: 16.

⁹ ÁBTL 1.11. 7-436/6/31. 23. d. A Honvéd Határórség elhárító-felderítő szolgálatának megszervezése és felépítése, 1945–1948.

¹⁰ Gáspár, 2012: 33.

¹¹ Zsiga, 1999: 16.

¹² Gáspár, 2012: 33.

¹³ A HM 11. 825/1946. és a 102.000-Eln-Katpol/1946. sz. rendelet szövege erről.

¹⁴ ÁBTL 1.11.7-436/6/31. 23. d. A Honvéd Határórség elhárító-felderítő szolgálatának megszervezése és felépítése, 1945–1948.

¹⁵ Ripp, 1998: 45.

¹⁶ Zsiga, 1999: 18.

¹⁷ MNLOL XIX-B-10-VII/1-25/1950. (1950/57. d.) Feljegyzés. Budapest, 1950. november 1. Átadás-átvételi jegyzék. ÁVH HÖR Felderítő Osztály jelentése a felderítő osztály megalakulásáról.

¹⁸ Uo.

¹⁹ MNLOL XIX-B-10-VII-1-17/1950 (1950/57. d.) ÁVH HÖR Főparancsnokság Káder Osztály. Feljegyzés. Budapest, 1950. március 17. Pető László államvédelmi őrnagy, az ÁVH HÖR Főparancsnokság Káder Osztálya vezetőjének az 1950. március 17-ei utasítása, amelyet a vidéki szervekhez intézett.

²⁰ Uo.

²¹ MNLOL XIX-B-10-VII/1-25/1950. (1950/57.d.) Feljegyzés. Budapest, 1950. november 1. Átadás-átvételi jegyzék. ÁVH HÖR Felderítő Osztály jelentése a felderítő osztály megalakulásáról.

²² Uo.

²³ MNLOL XIX-B-10-XV/1-1/1954. (1954/48.d.) /0052/Feld.Oszt-1954./ Budapest, 1954. január 8. Az 1953. év határőrizeti kiértékelése.

²⁴ A BM Kollégiumának 1953. november 10-ei ülése. Nyolcadik irategyűttes. E.1. Jelentés a BM Határórség helyzetéről. Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2001: 320–340.

²⁵ MNLOL XIX-B-10-VII/1-25/1950. (1950/57.d.) ÁVH HÖR Felderítő Osztály átadás-átvételi jegyzéke. 8.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo. Átadás-átvételi kimutatás. 1950 novembere.

²⁸ Uo.

²⁹ MNL OL XIX-B-10-XV/1-3/1953. 083/Pk/1953. 1953/36.d. Jelentés a felderítő osztály munkájáról. É. n.

³⁰ Uo.

³¹ ÁBTL 2.8.1. BMH állományparancsok-359/1953. (99-4842/1953.) Javaslat a Belügyminisztérium Határórség elhárító szervei személyi állományszervezésére. Budapest, 1953. november 3.

³² MNL OL XIX-B-10-XV/1-1/1953. (1953/36. d.) Jelentés. Budapest, 1953. július.18. Kovács Dénes államvédelmi alezredes, a HÖR felderítő osztály vezetőjének jelentése Piros László államvédelmi vezérőrnagynak.

³³ Uo.

³⁴ MNL OL XIX-B-10-XV/1-11/1954. (48. d.) (002169/Feld.O./1954.) Budapest, 1954. szeptember 7. Feljegyzés az ellenséges helyzetről.

³⁵ MNL OL XIX-B-10-VII/1-25/1950. (1950/57. d.) ÁVH HÖR Felderítő Osztály átadás-átvételi jegyzéke. 5.

³⁶ MNL OL XIX-B-10-VII/1-25/1950. (1950/57. d.) Feljegyzés. Budapest, 1950. november 1. Átadás-átvételi jegyzék. ÁVH HÖR Felderítő Osztály jelentése a felderítő osztály megalakulásáról.

³⁷ Uo. ÁVH HÖR Felderítő Osztály, Budapest. Átadás-átvételi kimutatás. 1950 novembere.

³⁸ Uo. Feljegyzés. Budapest, 1950. november 1. Átadás-átvételi jegyzék. ÁVH HÖR Felderítő Osztály jelentése a felderítő osztály megalakulásáról.

³⁹ Uo. Feljegyzés. Budapest, 1950. november 1. Átadás-átvételi jegyzék. ÁVH HÖR Felderítő Osztály jelentése a felderítő osztály megalakulásáról. Az indoklás nem teljesen életszerű, ugyanis a legtöbb hálózattal foglalkozó korabeli államvédelmi jelentésben pont azt róják fel az operatív szerveknek, hogy nagyon kevés az ellenséges

kontingensből származó hálózat, míg túlságosan sok a párthoz lojális személy, ezért kevés információt tudnak a belső ellenségről megszerezni. Itt éppen az ellenkezőjét említik hátrányként.

⁴⁰ MNL OL XIX-B-10-XV/1-3/1953. 083/Pk/1953. 1953/36. d. Jelentés a felderítő osztály munkájáról. É. n.

⁴¹ MNL OL XIX-B-10-VII/1-25/1950. (1950/57. d.) Feljegyzés. Budapest, 1950. november 1. Átadás-átvételi jegyzék. ÁVH HÖR Felderítő Osztály jelentése a felderítő osztály megalakulásáról.

⁴² Uo.

⁴³ Uo.

⁴⁴ MNL OL XIX-B-10-XV/1-7/1952-7. /1255/4-1952.Feld./ (30. d.) Értékelés a felderítő munkáról, a parancsnokok és felderítők értekezletén. É. n.

⁴⁵ MNL OL XIX-B-10-VII/1-25/1950. (1950/57. d.) Feljegyzés. Budapest, 1950. november 1. Átadás-átvételi jegyzék. ÁVH HÖR Felderítő Osztály jelentése a felderítő osztály megalakulásáról.

⁴⁶ ÁBTL 1.4. (3. d.) I. tétel. ÁVH kollégiumi ülések 1951–1953. 10-4178/1952. Kivonat az 1952. december 3-ai kollégiumi ülés határozataiból. Jelentés a fontosabb ipari és a határ menti kirendeltségek munkájáról.

⁴⁷ MNL OL XIX-B-10-XV/1-9/1953.00904/1953.Feld. (36. d.) Jelentés. Budapest, 1953. október 5. Őrparancsnokokhoz informátorok kapcsolása.

⁴⁸ MNL OL XIX-B-10-XV/1-3/1953. 083/Pk/1953. 1953/36.d. Jelentés a felderítő osztály munkájáról. É. n.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ MNL OL XIX-B-10-XV/1-3/1953. 083/Pk/1953. (36. d.)

⁵¹ MNL OL XIX-B-10-XV/1-11/1954. (48. d.) (002169/Feld.O./1954.) Budapest, 1954. szeptember 7. Feljegyzés az ellenséges helyzetről.

⁵² MNL OL XIX-B-10-XV/1-3/1953. 083/Pk/1953. 1953/36. d. Jelentés a felderítő osztály munkájáról. É. n.

⁵³ ÁBTL 4.1. A-2127/24. Hírszerzés-történeti kutatás. A jugoszláv titkosszolgálat, az UDB Magyarország elleni tevékenysége. Budapest, 1952. január 8. A titóista hírszerzőszervek (UDB) 1951. évben hazánk ellen folytatott kémtevékenységének módszerei.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ MNL OL XIX-B-10-IV-1-96/1956. 0330/1956. (1956/11. d.) Határsértők ravaszágai. Az ÁVH HÖR kiadványa.

⁵⁹ MNL OL XIX-B-10-VII/1-25/1950. (1950/57. d.) Feljegyzés. Budapest, 1950. november 1. Átadás-átvételi jegyzék. ÁVH HÖR Felderítő Osztály jelentése a felderítő osztály megalakulásáról.

⁶⁰ ÁBTL 4.1. A-2127/24. Hírszerzés-történeti kutatás. A jugoszláv titkosszolgálat, az UDB Magyarország elleni tevékenysége.

⁶¹ Uo.

⁶² ÁBTL 1.4. (3. d.) V. tétel. ÁVH-jelentések. 1951. évi összefoglaló az imperialista hírszerzés Magyarország elleni aknamunkájáról. ÁVH-jelentések. 1951. december 21. A jelentés szerint ugyanebben az időszakban 84 amerikai, 66 angol és 65 francia kém fogtak el.

⁶³ Uo.

⁶⁴ MNL OL XIX-B-10-XV/1-1/1954. (1954/48. d.) /0052/Feld.Oszt-1954./ Budapest, 1954. január 8. Az 1953. év határőrizeti kiértékelése.

⁶⁵ MNL OL XIX-B-10-XV/1-4/1953. /00117/Tpk./ (36. d.) Budapest, 1953. augusztus 5. Utasítás a felderítő- és a figyelőszolgálat fokozására.

⁶⁶ MNL OL XIX-B-10-XV/1-13/1953. 00533/Feld.O./1953. (36. d.) Budapest, 1953. augusztus 5. Utasítás a határon túli ügynökök útba indítási tervének elkészítésére.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ MNL OL XIX-B-10-XV/1-15/1953. 001026/MNVK Hadműveleti Csfség./1953. (36. d.) 1953. augusztus 13. A jugoszláv katonai vezetés terveinek időbeni felfedése.

⁶⁹ MNL OL XIX-B-10-XV/1-12/1953. (36. d.) Feljegyzés. Budapest, 1953. szeptember 5. Jugoszláviában élő magyar emigráns szervezetbe ügynökség útján való beépülés. (Javaslat.)

⁷⁰ Uo. A tanulmány befejező része a *Betekintő* következő számában fog megjelenni.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.11.7.

BM III/IV. Csoportfőnökség iratai

-
- 436/6/31. A Honvéd Határőrség elhárító-felderítő
szolgálatának megszervezése és felépítése,
1945–1948.
- 2.8.1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú
alkalmazottainak iratai
- 4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok
- A-2127/24. Hírszerzés-történeti kutatás. A jugoszláv
titkosszolgálat, az UDB Magyarország
elleni tevékenysége. Budapest, 1952.
január 8. A titóista hírszerzőszervek
(UDB) 1951. évben hazánk ellen folytatott
kémtevékenységének módszerei.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-B-10

Határőrség Országos Parancsnoksága, 1945–2005

Felhasznált irodalom

Gáspár László, 2012

Gáspár László: A második világháború utáni magyar határőrizet változásai.
Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis), XXII. évf.
25. sz.

Zsiga Tibor, 1999

Zsiga Tibor: *A vasfüggöny és kora*. Budapest, Hans Seidel Alapítvány.

Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2001

A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956. I. kötet.
Összeállította: Kajári Erzsébet. Szerkesztette: Gyarmati György és S. Varga
Katalin. Budapest, Történeti Hivatal.

Ripp Zoltán, 1998

Ripp Zoltán: Barátból ellenség. In *A fordulat évei*. Szerkesztette: Ständeisky
Éva – Kozák Gyula – Pataki Gábor – Rainer M. János. Budapest, 1956-os
Intézet.

„Mozart” és „Fekete” Egy hírszerzési dosszié különös története II. rész

Együttműködés és az első kételyek, 1962. november – 1963. június

„Mozart” együttműködése a magyar hírszerző szervekkel az első vatikáni zsinat lezárása és XXIII. János pápa halála közötti időszakban érte el csúcspontját.¹ Találkozásai a „Fekete” fedőnevű tiszttel egyfajta barátsággá alakultak, melynek fejlődését pontosan lejegyezték: munka-ebédek és vacsorák, hivatalos fogadásokra szóló meghívások, ajándékok cseréje, de mindenekelőtt tekintélyes mennyiségű szóbeli és írásos információ. 1962. november 19-én „Mozart” arról értesítette beszélgetőtársát, hogy a Szentszék egyáltalán nem elégedett a magyar delegáció tevékenységével. A vatikáni hatóságok attól tartva, és nem minden ok nélkül, hogy a kommunista titkosszolgálatok beszivárognak, megszervezték a Rómába érkező delegációk szigorú ellenőrzését. Kikérdezték a zsinati atyákat és kísérőiket tevékenységükkel és általánosabban hazájuk katolikus egyházának helyzetével kapcsolatban. Válaszaik, melyek sokszor zavarosak és egymásnak ellentmondóak voltak, kedvezőtlen benyomást keltettek a pápai udvarban, mely meg volt győződve arról, hogy a Kádár-rendszer egyházpolitikáját túlságosan kedvező színben tüntették fel. „Mozart” még azt is hozzáfűzte, hogy a Vatikáni Államtitkárság egy másik funkcionáriusa a magyar püspököktől kapott egyik jelentés lapszélén azt a megjegyzést tette, hogy „a kapcsolat sok kívánnivalót hagy maga után”.² Két héttel később Kusen saját jószántából bemutatta első gépelt jelentését, egy cím nélküli, négyoldalas, olaszul írt szöveget, mely a vége felé járó zsinat első periódusának elemzését tartalmazta. A két különösen fontos pont az „újító csapat” tényleges ereje és XXIII. János pápa szerepe volt:

„Az »újítók« csoportja egyértelműen nem egységes és összetartó azok miatt a támadások miatt, amelyet a pápai udvar ellen indítottak. Jó néhány latin-amerikai püspök például kész szembenézni azzal a veszéllyel, hogy országában erősödik a felforgató tevékenység, amely ellen politikai-szociális téren keresik a megoldást, de negatívan reagál, amikor például arról van szó, hogy a Szentírás dogmatikus értelmezésén túl kellene lépni, elősegítve ezzel a tudományos kutatások fejlődését. Az angolszász világ püspökei nem tudják teljesen elfogadni a kellő »nagyvonalúságot«, amit sok más zsinati atya kér (nyílt ellenzékben a pápai udvarral), felismerve a történelmi és politikai valóságot és az ebből következő szükségszerűségeket, melyekre a keleti és a római egyház közeledése és végső egyesülése miatt van szükség, mert a vezető kapitalista országok főpapjai egyértelműen attól félnek, hogy az ortodox és a katolikus egyház egyesülése miatt ez utóbbinak politikai-ideológiai téren is kompromisszumokat kellene kötnie [...] A zsinati terem vitáira mindig a politikai félelem árnyéka vetült: a katolicizmus és a szocializmus együtt élése esetén a Szentszéknek meg kell hajolnia, ha a világban mindenütt jelentkező radikális változásokat túl akarja élni; vajon ez lesz, ami majd az egyház és a keresztény vallás végét fogja jelezni? Ez a félelem széles körben elterjedt az olasz katolikus hierarchiában és ezért jobbra az olasz püspökök azok, akik felsorakoztak Ottaviani bíboros dogmatikája mögé, aki – értsük meg jól – leginkább ellenzője a kereszténydemokrácia [sic!] részéről a szocializmussal történő bármiféle politikai megegyezésnek, és további szövetséget akar az úgynevezett »szabad«, azaz kapitalista világgal [...] A pápa ilyen »modern és liberális« magatartását ellenzők (nagyon sokan vannak a Szentszék államtitkárságán és azok között a jezsuita atyák között, akik a Vatikán propaganda- és hírszerző szolgálatát vezetik) állítják, hogy XXIII. János nem hajlana a szocialista világgal kötendő kompromisszum felé, ha a tőle elválaszthatatlan személyi titkára, Mons. Capovilla, akit »félleg marxistának« tartanak, nem lenne rá negatív hatással. Az mindenesetre tagadhatatlan, hogy a pápa elődjéhez, XII. Piuszhoz képest teljesen más politikai, lelki és morális elveket adott a zsinatnak. Halála előtt XII. Pius már tervezte a jelenlegi ökumenikus zsinat összehívását, de nem a megbékélés elterjesztése jegyében, hanem hogy egy keményvonalas bátya formájában erős dogmatikus gátat tudjon felállítani a szocializmussal

szemben, mert így remélte elérni a keresztény egyházak unióját [sic!], mely unió katonai jellegű és nem irgalmas és könyörületes, ahogy azt XXIII. János akarta.”³

A „Mozart” elemzését kísérő, Budapestnek szánt jelentésben az érintett tiszt meglepve konstataulta, hogy az idős újságíró, a külföldi munkára Budapesten toborzott „félszeg titkos ügynökökkel” ellentétben hihetetlen gyorsasággal és diszkrécióval adta át neki a gépelt iratokat tartalmazó aktacsomagot azon a fogadáson, amit a magyar legáció adott az olasz fővárosból távozni készülő zsinati atyák tiszteletére. Az elemzések értelmezésekor, írja a tiszt, „fontos megvizsgálni a klerikális emigráció irányultságát is”; utalás volt ez azokra az egyházi személyekre, akik 1945–48-ban távoztak az országból, és akik a Falconieri Palotában található Pápai Magyar Intézetet vezették teljesen szemben állva a kommunistahatalommal.⁴ „Tarnai” – azaz a római rezidentúrát vezető Földes György őrnagy – nem mulasztotta el annak fontosságát kiemelni, hogy „Mozart” személyét utólag is ellenőrizni kell.

December 15-én „Fekete” mérlegelte a helyzetet, miután hosszú beszélgetést folytatott „Mozart”-tal annak múltjáról, melyről jelentős új életrajzi elemek derültek ki: édesanyja angol (innen eredt a több világnyelv ismerete), a szocializmushoz való közeledése már a „középkolától” megkezdődött, és a Németországban megkezdett, majd 1924-től 1929-ig Olaszországban folytatott, de be nem fejezett egyetemi tanulmányok alatt, de mindenekelőtt 1931-ben a római német nagykövetség sajtóattaséjának történő kinevezése során és ezután a második világháborúban való részvétele alatt egyre csak fokozódott. 1934-ben a nemzetiszocialista hatóságok kizárták a diplomáciai testületből egy olasz nemesasszonnyal való kapcsolata, majd házasságkötése miatt. Berlinbe ment, hogy magyarázatot kérjen, ott azonban Joseph Goebbels parancsára letartóztatták, és rövid fogva tartás után csak a külügyminisztérium közbenjárására engedték szabadon. Az első találkozásokhoz képest „Mozart” sokkal részletesebben beszélt a Canaris szolgálatában betöltött szerepéről: a megszálló hatóságok biztosították arról, hogy katonai kémkedésért cserében visszakapja német állampolgárságát, és garantálják személyes biztonságát. Hozzátette, hogy az őt foglyul ejtő amerikai hatóságok hajlottak arra, hogy a náci katonai vezetőkkel való kapcsolata miatt halálra ítéljék, de hála a felesége és a családja angol kapcsolatainak, megmenekült. A nyomozást az angol hatóságok folytatták, melyek rávették arra, hogy működjön együtt velük Rómában, mint összekötő tiszt. Miután 1946-ban ott hagyta e megbízatást, „Mozart”-ot a Vatikáni Rádió⁵ alkalmazta. „Fekete” több ízben beszélgetett Loueslati Slaheddinnel is Gottfried Kusenről, aki szerint „Mozart” a bonni kormánynak is dolgozott, jelentéseket küldve az olasz politikai helyzetről. „Feketének” arra a kérdésére, hogy a nyugatnémet kormány miért fordult inkább egy szabadúszó újságíróhoz és nem a saját római követségéhez, Slaheddin egyszerűen azt válaszolta, hogy „»Mozart« a német diplomatákhoz képest sokkal tájékozottabb, és információi hitelt érdemlőbbek.”⁶

Még érdekesebbnek bizonyult forrásának kapcsolati hálójáról a „Fekete” által készített térkép. „Mozart” állandó kapcsolatban állt a Vatikáni Rádió és a jezsuita rend vezetőivel, ismert különböző vezetőket a Vatikáni Államtitkárságon (Agostino Casarolit még nem, őt magyar kérésre 1963 tavaszán környékezte meg), például Monsignor Capovillát, akivel kitűnő kapcsolatban állt, és rajtuk keresztül XXIII. János pápát is, akiről azt állította, hogy háromszor beszélt vele.⁷ Kiderült az is, hogy „Mozart” kapcsolatban állt sok olasz újságíróval és külföldi, elsősorban német és svájci tudósítóval. Ezenfelül barátságot ápolt olasz politikusokkal, legfőképpen az Olasz Szocialista Párt balszárnyához tartozó Lelio Bassóval és Paolo Vittorellivel, és nem utolsósorban számos nyugati (NSZK), szocialista (Szovjetunió, Magyarország, Románia, Lengyelország és Bulgária) és el nem kötelezett (Jugoszlávia, Tunézia, Algéria, Marokkó) diplomáciai képviselővel is jó viszonyban volt.

Annak ellenére, hogy „Fekete” igyekezett kapcsolatuk „baráti” jellegét biztosítani, világos volt, hogy ha a magyar hatóságok erőltetnék „Mozart” leleplezését, annak súlyos következményei lennének:

„Összegezve, sokat tudunk Mozartról, de mégis az a véleményem, hogy igen komplikált ügygel állunk szemben. Minél többet tudunk róla, annál több tisztázatlan pont merül fel. Személyét továbbra is tanulmányozzuk. Javaslatom az, hogy egyelőre ne kérjünk kifejezetten információkat tőle, de ha ad, azt elfogadjuk tőle az általa hangoztatott barátság alapján.”⁸

1963. január 9-én Fóti osztályvezető még világosabban fejezte ki magát; attól a pillanattól kezdve, hogy egyértelművé vált, „Mozart” „önzetlen” segítségével jelen van néhány nyugati szolgálat, arra figyelmeztették a római rezidentúrát, hogy tartsák meg a kapcsolatot, de ne fogadjanak el tőle semmilyen írásos anyagot, és folytassák tovább életrajzának „sötétebb korszakára”, az 1934–1944 közötti időszakra vonatkozó kutatásokat.⁹

Eltekintve a „Mozart” őszinteségét illető gyanakvás jogosságától, az operatív központ bizalmatlansága az 1956 utáni Magyarországon dolgozó állambiztonsági tisztek jellemző ideológiai előítéletéből táplálkozott, ami azonban összeegyeztethetetlen volt a hírszerzési játszmák bonyolult dinamikájával. Lényegében nemcsak azt kérték egy „idegen jelölttől” – aki a harmincas években kényszerűségből hontalan, majd a háború után nyugatnémet állampolgár lett –, hogy hitelt érdemlő és maximálisan diszkrét információkkal szolgáljon, hanem hogy ideológiailag megbízható legyen, és garantálja feddhetetlen múltját is. A magyar titkosszolgálat több mint két éven keresztül befektetett energiája nagy részét paradox módon nem arra fordította, hogy minél jobban felhasználja őt, hanem, hogy nagy fáradtsággal, és amint látni fogjuk, felületesen, a múltjában rejlő fehér foltokat tisztázza.

„Mozart” éppen a zsinat első és második ülészaka közötti szünet hónapjaiban látta el beszélgetőtársát a hetente vagy kéthetente tartott találkozások alkalmával sorsdöntő jelentőségű információkkal a vatikáni diplomácia szándékairól. A tapasztalt német újságíró nemcsak bizalmas forrássá, hanem kommunikációs csatornává is vált a Szentszék és Kádár Magyarországa között, amit mindkét fél tudatosan ki is használt céljai érdekében. XXIII. János pápa, akinek egészségi állapota 1963 első hónapjaiban rohamos hanyatlásnak indult, úgy tűnt, hogy irányt váltott, és bizalmas beszélgetést engedélyezett a magyar hatóságokkal a katolikus egyház státuszára és a Mindszenty-ügy megoldásával kapcsolatos vatikáni tervek vonatkozásán.¹⁰ Február végén „Mozart” a 21-én lezajlott püspöki konferencia részletes beszámolóját nyújtotta át: az áprilisi választás előestéjén az olasz püspökök egy, a balközepep támogató nyilatkozatot és ilyen értelmű pásztorlevelet adtak ki. Giuseppe Siri bíboros, akit a konzervatív szárny egyik legfőbb képviselőjének tartottak, kijelentette, hogy támogatja a Fanfani-kormányt, melyet az egyetlen alkalmas eszköznek tart a baloldal előretörésének megakadályozására. A magyar kommunista kormány felé való nyitás jeleként az Államtitkárság a Pápai Magyar Intézet bezárását fontolgatta, melyet a budapesti hatóságok a „reakciós propaganda” egyik központjának, a Vatikán és a magyar papság közötti titkos kommunikációs csatornának tartottak.¹¹

Azokban a hetekben tovább erősödött a Szentszék kapcsolatépítési hajlandósága Moszkvával és a szovjet tömb országaival.¹² Március 7-én a pápa magánkihallgatáson fogadta Alekszej Adzsubejt, aki nemcsak az *Izvesztyija* című lap felelős szerkesztője volt, hanem köztudottan Nyikita Hruscsov SZKP-első titkár veje, és akit felesége is elkísért római útjára. A látogatás jelentős médiaérdeklődést váltott ki, de vatikáni körökben ellentmondásos volt a fogadtatása.¹³ Egy március 10-i olasz nyelvű jelentésben „Mozart” a befolyásos szovjet újságíró látogatásának teljesen „politikai” magyarázatát adta, mely szerint a Szovjet Kommunista Párt főtitkárának római látogatását készíti elő, amit a pápa nagyon akart, és a köztársasági elnök, a baloldali kereszténydemokrata Giovanni Gronchi is támogattott.¹⁴ Alig néhány hét múlva XXIII. János „*Pacem in Terris*” című, innovatív, „politikus” enciklikájának megjelenése után következett a leleplezés, melyben „Mozart” megvillantotta rendkívüli hírszerzői képességeit:

„Mozart 1963. április 18-án szóban az alábbi információkat adta: Április 14-én húsvét vasárnapján ebédvendége volt Ottaviani kardinális titkára – nevét nem említette –, vele a késő esti órákba nyúló beszélgetést folytatott. A beszélgetésről csupán néhány részletet közölt Mozart. Az államtitkárság a pápa kívánságára egy találkozót készít elő Hruscsov és XXIII. János pápa között. A tárgyalások az időpontra vonatkozóan befejeződtek. Ezek szerint a találkozó a Vatikánban június 15-én lesz. Protokoláris [sic!] sorrendben először a pápával találkozik Hruscsov elvtárs, majd egy rövid udvariassági látogatást tesz Cicognani kardinálisnál. A találkozásonak a híre mély megdöbbenést váltott ki az Ottaviani vezette konzervatív csoportban. Ottaviani – titkára közlése szerint – annyira fél a találkozás létrejöttétől, hogy nem állotta kijelenteni, legszűkebb munkatársai körében, hogy egyedüli

mentség lehet a találkozó meghiúsulása érdekében, a pápa halála. A titkár szerint Ottaviani mindennapi imáiban a pápa halálát kéri az istentől [sic!], mint egyedüli mentséget az »egyház fejedelemségének« végleges lezülése ellen. A pápa egészségügyi állapota sajnos – jegyezte meg Mozart – nagyon aggasztó. Az utóbbi hónapban 30 kg-ot veszített testsúlyából. A húsvétot megelőző héten három esetben lett rosszul a pápa, eszméletét veszítette el minden esetben. A pápa orvosa szerint csodával lesz határos, ha a pápa megéri a június hónapot. A húsvéti ünnepek alatt Padre Smidth [helyesen: Schmitz] német munitens Cadenabbiába, Adenauerhoz leutazott, aki az ünnepeket kedvenc helyén töltötte, hogy tájékoztassa a legfontosabb vatikáni eseményekről a nyugat-német kancellárt. Schmidt közölte többek között Adenauerral, hogy létrejött a megállapodás, hogy június 15-én Hruscsov és a Pápa között találkozó lesz. Adenauer a hír hallatára rendkívül ideges lett, kijelentette, hogy ez már minden normális képzeletet felülmúl. Adenauer 3 esetben kirohant a megbeszélés helyszínéről, hogy felindultságát csillapítsa. Majd közölte Schmidttel, hogy a bonni kormány által a vatikáni rádió, afrikai országok felé sugárzott adás finanszírozására megszavazott 650 millió lírás összeg folyósítását beszüntetik. Indokként az Adzsubej látogatását és most pedig az előkészületben levő Hruscsov látogatását vetette fel. Kijelentette Adenauer, hogy a nyugat-német kormány nem hajlandó hozzájárulni a Vatikán kommunista barát politikájához. [...] Közölte Mozart, hogy Ottaviani kardinális kihallgatást kért a pápától a »Pacem in Terris« c. enciklika megjelenése után és nyíltan kifejezte nemtetszését, és merész »előrehaladásnak« jelentette ki az enciklikában foglaltakat, úgy értékelte, hogy a kommunizmus reális létezése óta az első olyan pápai enciklika, amely közvetlen tárgyalást (colloquio diretto) kezdeményez a kommunista világgal.”¹⁵

Talán a részvétel és a történeti események befolyásolása miatti izgalom okán „Mozart” beszámolója olyan jelentős forráson alapult, mint Ottaviani személyi titkára, a jezsuita Sebastian Tromp, a II. Vatikáni Zsinat előkészítő bizottságának titkára, és azt a mélységes emberi és politikai bizonytalanságot tükrözte, melyben a katolikus világ vergődött. Abban az információáradatban, mely e lázas tevékenységű hónapokban a római diplomáciai képviselőket jellemezte, a magyar kémek „Mozart”-nak köszönhetően még az olyan nagyon befolyásos nyugati szervezettel is lépést tudtak tartani, mint az egyesült államokbeli.¹⁶ A magyar közleményeket a Vatikán által megkezdett keleti politikája nyugatnémet fogadtatásával kapcsolatban a Massimo Faggioli olasz egyháztörténész által idézett diplomáciai forrásokkal összehasonlítva, feltételezhetjük, hogy 1963 döntő jelentőségű tavaszán a római követségről hazaküldött jelentések jelentős mértékben a Kusentől bizalmas úton kapott információkon alapultak.¹⁷ A Kusen nyújtotta információk döntő hatással voltak a magyar hatóságok magatartására a Szentszékekkel megkezdett tárgyalások folyamán. Az a tudat, hogy a pápai udvar belső megosztottságát saját előnyükre fordíthatják, a kommunista Magyarországot arról biztosította, hogy jelentős előnyre tesz szert az 1964. szeptember 15-ei részleges megegyezéshez vezető tárgyalások folyamán, melyet annak az időszaknak a főszereplői és néhány történész is a vatikáni keleti politika első szakasza legjelentősebb eredményének tartanak, de amit keményen elleneztek a pápai udvar konzervatív csoportjai és a magyar alsópapság legnagyobb része is.¹⁸

1963. március 27-én „Mozart” értesítette magyar kapcsolatát, hogy a Szentszék meg van már győződve arról, hogy meg fog tudni egyezni a Kádár-kormánnyal. Magyarországnak érdekében állt ugyanis, miután széles körű amnesztiát nyújtott sok ezer politikai elítéltnak, hogy Mindszenty bíboros forradalom utáni vitás helyzetét megoldja. Mivel, mondta szóban „Mozart”, a zsinaton részt vevő magyar bíborosokkal beszélgetve XXIII. János pápa megértette, hogy Mindszentyt sem ők, sem az alsópapság nem látnák már szívesen a magyar katolikus egyház élén, a pápa megbízta a bíborosokat avval, hogy győzzék meg Mindszentyt, fogadja el a magyar hatóságok nyújtotta esetleges kegyelmet, és menjen Rómába, ahol a pápai udvar fontos pozíciót biztosít számára. A pápai államtitkárság „irracionalisnak” tartotta mindazonáltal Mindszenty makacs követelését, hogy jogi rehabilitációban részesüljön. Annak elutasítása a bíboros részéről, hogy személyes helyzetét, melyet morális és politikai problémák határoztak meg, egy általános egyezségnek alárendelje, arra kényszerítették Rómát, hogy Budapestre küldje Franz König bíborost, bécsi érseket, aki Mindszenty bizalmát bírta.¹⁹

„Fekete” kérésére 1963. április 4-én „Mozart” meglátogatta a Pápai Magyar Intézetet, hogy kipuhatolja az igazgató, monsignor Zágon József álláspontját az esetleges Magyarországgal

folytatandó tárgyalásokkal kapcsolatban. A római rezidentúra legfőbb operatív magja a Falconieri Palotában, a Pápai Magyar Intézetben volt. Az ott dolgozó tisztek könnyen lehallgathatták a közöttük folyó beszélgetést, amit aztán lejegyeztek, és abból a célból elemeztek, hogy még egyszer meggyőződjenek forrásuk „őszinteségéről” és szavahihetőségéről. **20** A Zágon rendkívül nehéznek tartotta a magyar katolikus egyház helyzetét. A szervezetet szerinte megtizedelték a folyamatos letartóztatások, és felőrölték a kommunista rendszerrel immár tizenöt éve tartó csatározások, megöregedett, kimerült és a konfliktusok elkerülésére vágó „árulók” kezében van. Az emigráns politikusok közösségében elterjedt véleményt idézve, az igazgató elítélte a magyar delegáció Zsinaton tanúsított magatartását, és sürgette, hogy a Szentszék és ne a kormány nevezze ki az új püspököket.

Zágon elszántsága, hogy nyilatkozzon, súlyos politikai és büntetőjogi következményekkel járt. A Rómába emigrált papság és a Vatikán ugyanis *„tökéletesen tisztában voltak a valós helyzettel”* az egri és a veszprémi egyházmegyék titkos kapcsolathálózatán keresztül. **21** Ezen a ponton „Mozart” nyíltan provokálta beszélgetőtársát, tanácsot adva a Mindszenty-üggyel kapcsolatban. Zágon szerint mindenképpen el kell kerülni a kapitulációt, azaz a római száműzetést; kijelentette, hogy ellenzi König Budapestre utazását, és kifejezte reményét, hogy a magyar kormány nem fog engedélyt adni arra, hogy König láthassa Mindszentyt. A Pápai Magyar Intézet vezetősége, folytatta az igazgató, egy nagyon egyértelmű üzenetet küldött a prímásnak amerikai diplomáciai csatornákon keresztül: utasítsa el König meghívását, és ne hagyja el Magyarországot még abban az esetben sem, ha ezt a pápa kérné. Közismert volt – fűzte hozzá –, hogy az amerikaiak meg akarnak szabadulni annak a személynek a jelenlététől, aki megnehezíti diplomáciai kapcsolataik normalizálását Magyarországgal, de írásos garanciát kértek a magyar kormánytól arra az esetre, ha Mindszenty elhagyja az amerikai követség épületét. Zágon nem tudhatta, ki(k)nek dolgozik beszélgetőtársa, és beleesett a neki szánt csapdába: Mindszenty „védelmének” naiv terve a feje fölött aláírt megegyezéssel meggyőzte „Mozart” mindkét kapcsolattartóját – a Szentszékét és a magyar hatóságokat –, hogy a konzervatívok befészkeltek magukat a status quo erőtlén védelmébe. **22** „Mozart” úgy viselkedett immár, mint egy aktív közvetítő: április 12-én azt tanácsolta a magyar kormánynak, hogy ne higgyen Mindszenty provokációjának, aki azzal fenyegetőzött, hogy radikális lépésre szánja el magát, például kisétál az utcára és megvárja, hogy a magyar rendőrség letartóztassa. „Mozart” azt tanácsolta a magyar kormánynak, hogy tartson ki amellet, hogy a bíboros nem magyar területen tartózkodik, hanem – a budapesti legációban belül – amerikai földön. Az egyetlen kiút a zsákutcából tehát nem a Magyarországra való visszatérése, hanem Rómába való költözése, úgy, hogy a magyar hatóságok garantálják személyes sértetlenségét. **23**

1963. április 25-én „Mozart” részletesen tájékoztatta magyar barátját König érsek közelgő budapesti látogatásáról, ami ugyan nem minősült titkosnak, de különleges diszkréció mellett zajlott. Ez az informális út készítette elő Agostino Casaroli vatikáni diplomata első látogatását egy szocialista fővárosban (május 7. és 9. között Budapesten). **24** Azt a jelentést idézve, amit König küldött a bécsi apostoli nunciatúrára, majd az Államtitkárságra, „Mozart” kitarzott amellet, hogy Mindszentynek egyáltalán nem áll szándékában elhagyni Budapestet, és keserűen kritizálta a Szentszék római száműzetésére vonatkozó terveit, és politikai cselekvési és szólásszabadságára vonatkozó garanciát kért. **25** A Szentszék azonban Casarolin keresztül már közölte saját feltételeit Rómába való áthelyezésével kapcsolatban. „Mozart” azt is tudni vélte, hogy a Szentszék meg találta Mindszenty lehetséges utódját, Hamvas **26** bíboros személyében. Ezekhez a körülményekhez járultak még hozzá Casaroli magyarországi utazása során szerzett kedvező tapasztalatai, melyekről „Mozart” a XXIII. János pápa halála körüli napokban számolt be, akinek utóda – erősítette meg „Mozart” – kétségtelenül Montini bíboros lesz, akire minden „haladó szellemű” a szavazatát fogja adni. A Szentszéknek szándékában állt a lehető legrövidebb időn belül megegyezésre jutni az öt üresen maradt püspöki szék betöltésével és a katolikus egyház legális működésével kapcsolatos nagyobb biztosítékok kérdésében is. Ehhez képest, emelte ki Casaroli, Mindszenty személyes ügye másodlagos kérdés, melynek megoldatlansága nem gátolja a magyar hatóságokkal remélt megegyezést. **27**

Párhuzamos életrajzok: a „Mozart”-dossier lezárása

Gottfried Kusen, azaz „Mozart” múltjának és beállítottságának nemzetközi ellenőrzését már 1962 őszén elindították a magyar állambiztonsági szervek. A Varsói Szerződés biztonsági szerveinek Kusenre vonatkozó ellenőrzési eredményei viszont csak nagy késéssel, 1963 tavaszán érkeztek meg, és nem szüntették meg a budapesti operatív központ gyanakvását. A lengyel, bolgár és román diplomaták, akikről „Mozart” azt állította, hogy „szoros kapcsolatban” áll velük, egyszerűen letagadták a nyilvánvaló ténytet, és közölték, hogy Gottfried Kusen nem szerepel operatív nyilvántartásukban.²⁸ Világos volt, hogy azok a szervezetek, melyeknek kényszerűen együtt kellett működniük, féltékenyen őrizték nemzeti előjogaikat, és igyekeztek megvédeni „saját” forrásukat még szövetségesük kárára is. Például „Mozart” egyik kapcsolata jó ideje Ion Mazilu román konzul volt, akit maga „Mozart” is többször a bukaresti hírszerzés-kémelhárítás rámenős és agresszív tagjaként jellemzett, a „szelíd” „Fekete” ellentétének. Kelet-Berlinből valamivel őszintébb válasz érkezett: Kusen ismeretlen volt a Stasi előtt, viszont barátja Alighiero Tondi filozófiatanárról és barátjáról rendelkezett adatokkal a keletnémet állambiztonság. Az igazán használható információk a csehszlovákiai kémelhárítóktól érkeztek, akik egy 1960-ban a „Somalia” fedőnevű, Rómában tanuló afrikai diáktól kapott információk alapján megerősítették „Mozart” létezését. Ebben Gottfried Kusent úgy írták le, mint egy „Nyugat-Németországnak és a Vatikánnak dolgozó hírszerzőt”, aki gazdasági és ipari kémkedést is folytat.²⁹

Az információcsere bár nem tisztázta Kusen elköteleződésének őszinteségét, megerősítette azt, amire immár Budapesten és Rómában is többen gyanakodtak: „Mozart” különböző megbízóknak dolgozott, akik a Kelet felé nyitás első szakaszában kommunikációs csatornának és befolyásolási ügynöknek használták. Egy grafológiai elemzés azt is alátámasztotta, az 1962–63 folyamán a magyar állambiztonsági szerveknek küldött négy jelentésből kettő nem eredeti. Az igazi kételyt azonban a szocializmushoz való hozzáállása jelentette. „Mozart” személyes meggyőződése ellenére dolgozott a Vatikánnak, vagy olyan rafinált technikát alkalmazott, amellyel ki tudta szűrni az olasz fővárosba beszivárogni próbáló, a szovjet tömbhöz tartozó kémeket? Budapesten a vatikáni vonal felelőse, Fóti Ernő ezredes a kettős játszmával kapcsolatos gyanakvása miatt megtiltott minden „konspiratív” formában fenntartandó kapcsolatot, és Mozart ideológiai megbízhatatlanságával motiválta döntését:

„Ami a jelenlegi időszakot illeti, Mozart rendszeresen ad információt a bonni kormány részére. Emellett kapcsolatot tart Marokkó, Libéria, Tunisz, szovjet, román, bolgár, lengyel és a jugoszláv külképviseleti szervek beosztottjaival [...] Nem tartjuk valószínűnek, hogy a nyugatnémet, angol, esetleg az amerikai hírszerző szervek Mozart személyével kapcsolatos lehetőségeket figyelmen kívül hagyták volna. De ha ez nem is áll fenn, elképzelhetetlen, hogy az olasz elhárítás ne figyelt volna fel személyére a szocialista országok követségeivel meglévő széleskörű kapcsolata miatt”[...] Nem támogathatunk egy olyan embert, aki maga is bevallotta, hogy a Canarishoz, majd az angol titkosszolgálathoz tartozott.”³⁰

Maga „Mozart” táplálta magyar kapcsolattartóiban a kételkedést azzal, hogy 1963 szeptemberében részt vett egy Kelet-Németországba összehívott „antifasiszta nemzetközi kongresszuson”. Annak ellenére, hogy egy hivatalos és propaganda jellegű eseményen formálisan magánemberként vett részt (minősítéseként csak annyit közölt, hogy „egy római újságíró”), „Mozart” értesítette beszélgetőtársát, hogy az utazás a Szentszék előzetes jóváhagyásával és anyagi támogatásával történt, valamint az NDK külügyminisztériumának közreműködésével:

„A Vatikáni Államtitkárság Kusenen keresztül akar az NDK vallási és politikai helyzetéről információkat szerezni. Kusen kapcsolatba lép Willi Stoph-fal, a parlament elnökével, akit személyesen ismer. Visszatérésekor memorandumot készít az Államtitkárság számára.”³¹

Mozart operatív önállósága zavart keltett az állambiztonsági apparátusban dolgozó tisztekben, akiknek szakmai előmenetele gyakran az 1956 előtti vagy közvetlenül a forradalom utáni megtorlásokhoz volt köthető. Ezek az emberek ahhoz voltak hozzászokva, hogy otthon mindenféle egzisztenciális fenyegetésekkel, zsarolásokkal vagy apró ajándékokkal „ösztönözzék” az általuk beszervezett hálózati személyeket. A külföldi kapcsolatok azonban – főleg a „Mozart” kaliberű befolyásolási ügynökök – saját „életművel”, azaz egzisztenciával és tekintéllyel rendelkeztek, és nehezen illeszkedtek be a szocialista hírszerzés által követelt

feltételrendszerbe. Ráadásul abban az időszakban az Olaszországban tevékenykedő magyar állambiztonsági szervek legtöbb operatív kapcsolata még mindig az Olasz Kommunista Párthoz vagy az Olasz Szocialista Párt balszárnyához kötődött. Előbbieket a Belügyminisztérium utasítása szerint egyenesen tilos volt formálisan beszervezni és fedőnévvel ellátni. Az általuk szolgáltatott információk egyfajta „elvtársi szívességnak” számítottak. Kusen, azaz „Mozart” helyzete egészen más volt, mivel önálló tényezőként (hírhordóként, véleményközvetítőként) viselkedett, anélkül hogy erre bármilyen utasítást adtak volna neki.

A berlini misszió után „Mozart” néhány napra megállt Firenzében, hogy részt vegyen a La Pira polgármester által szervezett konferencián, és nem mulasztotta el fiatal, tapasztalatlan kapcsolatát újra kioktatni feladatával kapcsolatban:

„Kifejtette, hogy nekünk – mármint szocialista külképviselőknek – sokkal több figyelmet kellene szentelnünk [La Pira] személyére és környezetére. Ugyanis pozitív idealizmusát rendkívül ki lehetne használni a közeledés érdekében. Nagyon dicsérte La Pira fiatal és tehetséges munkatársait.” 32

Az 1963. október 15-i találkozó után „Mozart” végleg levetette az addig használt álarcát. Miután látszólagos hanyagsággal arról tájékoztatta az egyre ijedtebb „Feketét”, hogy Casaroli tisztában volt a magyar diplomatával ápolott kapcsolatával, és hogy beszámolt neki beszélgetéseikről is, még hozzátette, hogy miután Pölschke, az NDK Külügyminisztériuma európai osztályának fiatal felelőse megismerte Budapesten „Feketét”, kijelentette, hogy örül a „Mozarttal” való barátságának. Befejezésül megjegyezte, azt gyanítja, hogy a román konzul, Mazilu és egy lengyel újságíró, akivel kapcsolatba került, a katonai hírszerzésnek dolgoznak.³³ Jóllehet a rá jellemző könnyed és kétértelmű stílusban, „Mozart” világosan üzent beszélgetőtársának, hogy tökéletesen ismeri valódi személyazonosságát és a szándékait a keleti tömb tucatnyi „diplomatajának” és „újságírójának”, akikkel az utóbbi években kapcsolatba került, és mindenekelőtt hogy ezeket az információkat a vatikáni hatóságokkal is megosztotta.

Mindeközben, még ha késve is, a közös lelepleződéstől való félelem miatt, a szovjet tömb titkosszolgálati közötti együttműködés kezdte meghozni gyümölcsét. A lengyel belügyminisztérium Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya 1963 novemberében arról tájékoztatta a magyar társszerveket, hogy Kusennek, aki a Vatikáni Rádió német adásának valódi felelőseként neveztek meg, nagyon fontos szerepe volt a keleti, főleg a lengyel egyházakra vonatkozó információk gyűjtésében, és szoros kapcsolatban volt Mons. Gerhard Fittkauval, aki a II. Vatikáni Zsinat sajtóirodája német alosztályának felelőse volt. Ezen kívül kiderült az is, hogy a közelmúltban Kusen Moszkvában és Prágában járt, és jugoszláviai missziója is előrehaladott tervezési szakaszban volt.³⁴ A fiatal magyar tiszt és „Mozart” közötti találkozások folyamatosan ritkultak a központi utasításoknak megfelelően. Budapest nem akarta a feltűnő visszavonulás látszatát kelteni, de féltette operatív személyzetének biztonságát. Kusen információi³⁵ a Kúria belső konfliktusairól, melyekből az derült ki, hogy az új pápa, VI. Pál még tétovázik a „paraziták” és XII. Piusz rokonainak és védenecinek eltávolításával kapcsolatban, továbbra is érdekelték a magyar hatóságokat, de a Szentszék és Kádár Magyarország közötti közvetlen kapcsolatok elindulása immár feleslegessé tett bármilyen nem hivatalos közbenjárást. ³⁶

1964 első hónapjaiban tovább lassult az információáramlás. Az a személyes barátság, amivel „Mozart” kötődni látszott a fiatal „Feketéhez”, számára kényelmetlen helyzetet jelentett, amelyet „Mozart” egyre súlyosabb indiszkréciója is nehezített. „Fekete” összes római „kollégájának” károkat okozott, kezdve Ivanovval a szovjet követség tanácsosával, akit a német újságíró azzal vádolt, hogy egyike azoknak a szereplőknek, akik a nápolyi NATO-bázis ellen kémkedtek.³⁷ A végső fordulat megérett immár, és Krukowszki ezredes, a lengyel belügyminisztérium kémelhárítási igazgatóság helyettes főnökének 1964. június 23-i budapesti látogatásával be is következett. A lengyel szakember azért érkezett a magyar fővárosba, hogy megvitassa magyar kollégáival a „Mozart”-ügyet, akitől a magyarok időközben megvonták a két évvel korábban megadott fedőnevet is.³⁸ Krukowszki azzal magyarázta az információkérését, hogy újra felvette a kapcsolatot Kusennel, s arra kérte a magyarokat, hogy fejezzék be vele az együttműködést. A Varsó által május 11-én elküldött távirat szerint is

Gottfried Kusen életrajzában túl sok ellentmondás található. Miután saját ügynökhálózatukon keresztül kiderítették, hogy a pápai államtitkárság a szocialista tömb irányába Kusent befolyásolási ügynökként használta, a lengyelek magyar kollégáikhoz képest alaposabb kutatást végeztek múltjára vonatkozóan. Mindenekelőtt német kapcsolataival vádolták meg: Gerhard Fittkau nemcsak Kusen személyes jó barátjának bizonyult, hanem a CIA és a nyugatnémet kémszervezet által használt három római fedőcím birtokosának is. Az ideológiailag egyébként is rendkívül elfogult hírszerzőtiszték szemében még súlyosabbnak tűntek azok a „politikai” eredetű barátságok, amelyekkel Kusen Rómában körül volt véve: például Wilhelm Meissner, a konzervatív *Die Welt* című nyugatnémet napilap tudósítója; a jezsuita Schmitz, a Vatikáni Rádióban felettese, akit a lengyelek azzal vádoltak, hogy együttműködött Hans Maria Globkéval a nürnbergi törvények megfogalmazásában; vagy éppen Rühle, a szintén jobboldali irányultságú *Stern* című hetilap tudósítója.³⁹ Ez utóbbi, a Harmadik Birodalom idején Kusen elődje volt a Vatikáni Rádió német adásánál, ahonnan azért távolították el, mert állítólag titkos dokumentumokat tulajdonított el a pápai államtitkárság archívumából, amiket azután Svájcban eladott.⁴⁰

Az 1964. június 23-i operatív értekezlet után a Kusen-aktát Budapesten lezárták és irattárba helyezték, annak ellenére, hogy két alkalommal operatív tiszték engedélyt kaptak feletteseiktől annak tanulmányozására. Kusennek a magyar irattárakban és a Vatikáni Rádiónál dolgozó exkollégák emlékezetében is nyoma veszett. „Fekete” még azon a nyáron visszatért Magyarországra és újra Garzó Ferenc néven folytatta az állambiztonsági apparátuson belül felfele ívelő karrierjét, olyannyira, hogy 1967–68-ban elvégezte a moszkvai KGB-akadémiát, és ezredesi fokozatot kapott, mielőtt 1972 és 1976 között ismét a régi fedőnevével, visszatért volna Rómába, mint a magyar hírszerző apparátus egyik leghatékonyabb és legaktívabb állomásának ideiglenes irányítója.⁴¹

Azonban még egy olyan körültekintő szakember, mint „Fekete”, sem gondolhatta volna, hogy az az idős, érzékeny, gyenge egészségű úriember, aki állandóan kritizálja az országot, ahol negyven éve él, és lenézi az olaszokat, egy római irattár mappáiban úgy szerepelhet, mint a fasiszta politikai rendőrség 683-as számú bizalmasa.⁴² A Mauro Canali olasz történész által a Közbiztonság Általános Igazgatóságának iratai alapján elkészített aprólékos rekonstrukciójában találjuk meg azokat a hiányzó életrajzi adatokat, amelyekre éveken át sikertelenül vadásztak a keleti tömb állambiztonsági szervei.

„Gottfried Kusen 1901 decemberében született Kölnben és 1924-től élt Olaszországban. 1928-tól a »Dresder Dienst«-nek, 1935-től Ley »Il Fronte del Lavoro« című újságjának dolgozott, amelytől kilépett, amikor Goebbels lapja bekebelezte. A PolPol 1936 első felétől alkalmazta. Egy fiatal sorrentói nemeslányt, Roberto Cito di Torrecuso herceg lányát vett feleségül, akitől három gyermeke született, és jóllehet Rómában élt, sok időt töltött Anacapriban is. Alkalmanként dolgozott néhány tudósítónak, mint a Külföldi Sajtó Egyesület főnöke. A rendőrség előtt úgy tűnt, hogy Tavolatónak⁴³ és Kusennek intim kapcsolata is volt, olyannyira, hogy a bünyügyi rendőrség egyik csapatának jelentéséből, mely a főbiztos szolgálatában állt, azt lehet kiolvasni, hogy Kusen »könnyű jellemű, pederasza, az összes német újságból kizárták erkölcsstelenség miatt (Tavolatóval folytatott nemi életet)«. Kusen lehetővé tette Hans Joachim Boettchernek, a düsseldorfi »Bergwerks Zeitung« háború alatti tudósítójának a leleplezését, aki a valóságban az Olaszországban működő német kémhálózat egyik legfontosabb szereplője volt. [...] 1942 elején Boettchert a német katonai-politikai rendőrség bízta meg, hogy folytasson nyomozást néhány magas rangú fasiszta vezetővel kapcsolatban, akiket azzal gyanúsítottak, hogy olyan »különbéke ügyében dolgoznak, ami a legyőzött Olaszországnak jobb kilátásokat biztosított volna, mint egy olyan, győztes Olaszországnak, ami fölött teljesen Németország uralkodik«. [...] Hibája az volt, hogy megpróbálta beszervezni Fritz Kusent, aki természetesen úgy tett, mint aki kötélnek áll, és a PolPol irányításával hatékony ellenkémkedésbe kezdett. Boettchert 1942. február 11-én letartóztatták, és 27-én kiutasították Olaszországból. Kusen folytatta a Boettcher hálózatának még nem azonosított elemei utáni nyomozást, de miután behívták, átadta a nyomozást barátjának, Tavolatónak, lehetővé téve »a német hírszerzés tengelyének«, Horst Weyhmannénak a leleplezését, akit a német hírszerzés a Balkánon elért nagy sikerei után helyezett át az olasz vonalra.”⁴⁴

Olaszország német okkupációját követően „Kusent a Luftwaffe egyik Olaszországban állomásozó egységéhez helyezték. Róma felszabadulása után Kusen dezertált és nem követte Észak felé visszavonuló egységét. 1945 nyarán letartóztatták és először egy Tarantóhoz közeli, majd egy nápolyi fogolytáborba internálták. 1946-ban szabadult és egy angliai katonai kórházban dolgozott.”⁴⁵ Majd a sokarcú és kiismerhetetlen Gottfried Kusen visszatért az Örök Városba, és a vatikáni falakon belül kezdte meg második, kevésbé kalandos, de nem kevésbé rejtélyes életét.

¹ A tanulmány eredeti címe: „Mozart”, *l’Ungheria e il Vaticano, 1962–1964. Il fascicolo di spionaggio come fonte storica*. Fordította Török Sára. A tanulmány első része a *Betekintő* 2014/4. számában olvasható.

² ÁBTL 3.2.4. K-383. 39. Jelentés, Róma, 1962. november 19.

³ Uo. 43–46. „Mozart” jelentése, 1962. december 3.

⁴ Pontos leírást ad a Rómába emigrált egyházi személyek és a kommunista magyar állam között a II. vatikáni zsinat éveiben fennálló ellentéttel kapcsolatban Fejérdy, 2009: 59–89.

⁵ ÁBTL 3.2.4. K-383. 49–50. Jelentés, Róma, 1962. december 15.

⁶ Uo. 50.

⁷ Egyébként egyáltalán nem privilégiumról volt szó, ahogy azt Benny Lai Vatikán-szakértő naplója mutatja. Lai, 2006: 165–323.

⁸ ÁBTL 3.2.4. K-383. 53. Jelentés. Róma, 1962. december 15.

⁹ Uo. 54–55. Utasítás a római rezidentúrának. Budapest, 1963. január 9.

¹⁰ Uo. 56–57. Jelentés. Róma, 1963. február 1.

¹¹ Uo. 66–67. Jelentés. Róma, 1963. február 27.

¹² Részletesen lásd Melloni, 2000: 169–197.

¹³ Zizola, 2000: 228–238. Lásd még Velati (szerk.), 2007: 514.

¹⁴ ÁBTL 3.2.4 K-383. 82–84. Jelentés. Róma, 1963. március 10. A látogatással kapcsolatban lásd: Hebblethwaite, 2013.

¹⁵ ÁBTL 3.2.4. K-383. 118–119. Jelentés. Róma, 1963. április 19.

¹⁶ Egy 1963. március 12-i amerikai diplomáciai jelentés csak annyit jelzett, hogy hírek keringenek Rómában Hruscsov esetleges látogatásával kapcsolatban. Melloni, 2000: 168.

¹⁷ Faggioli, 2007b: 139–155.

¹⁸ A megegyezéssel kapcsolatban lásd Casaroli, 2000: 77–103.; Barberini, 2007: 156–171.

¹⁹ ÁBTL 3.2.4. K-383. 85. Jelentés. Róma, 1963. március 27.

²⁰ Uo. 91–98. Jelentés. Róma, 1963. április 5.

²¹ A Zágón által a Szentszéknek Magyarországgal való titkos kapcsolataira vonatkozó önkéntelenül elmondott információkat pontosan megerősítik az Agostino Casaroli első magyar missziójának végén, 1963. május 7–9-én küldött jelentések. Barberini (szerk.), 2008: 52–89.

²² A Zágonnal folytatott beszélgetésről „Mozart” bemutatott egy német nyelven írt hétoldalas jelentést is, melyet, hogy hitelességét igazolják, összehasonlítottak a gyorsírással írt jelentéssel. ÁBTL 3.2.4. K-383. 106–112.

²³ ÁBTL 3.2.4. K-383. 114–117. Jelentés. Róma, 1963. április 12.

²⁴ Casaroli magyarországi utazását a magyar biztonsági szervek készítették elő aprólékos gondossággal. Május 2-án a Belügyminisztérium III/III-2. osztályán tartott értekezleten bemutatták a magas rangú vatikáni diplomata ellenőrzésének tervét, amelybe egy tucat hírszerző tisztet és 17 informátort vontak be. Szabó (szerk.), 2005: 97–99. König és Casaroli budapesti látogatásáról és annak fejleményeiről lásd Somorjai, 2009 (155–170.) pontos rekonstrukcióját.

²⁵ „Mozartnak” 1963. április 18-án Königgel folytatott beszélgetésének igazolása a bíboros naplójában: Mindszenty, 1979: 268.

²⁶ ÁBTL 3.2.4. K-383. 121–122. Jelentés. Róma, 1963. április 25. A kalocsai érsek a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia mérsékelt szárnyához tartozott, s a magyar kommunista hatóságokkal való megegyezésre törekedett.

²⁷ ÁBTL 3.2.4. K-383. 133. Jelentés. Róma, 1963. június 12.

²⁸ Uo. 33–34. A BM III/I. Csoportfőnökség átirata.

²⁹ Uo. 35.

³⁰ Uo. 125. Utasítás a római rezidentúrának. Budapest, 1963. május 3.

³¹ Uo. 145. Jelentés. 1963. október 15.

³² Uo. 146.

³³ Uo. 147.

³⁴ Uo. 149–150. A BM III/I. Csoportfőnökség átirata.

³⁵ Uo. 155. Jelentés. Róma, 1963. október 25.

³⁶ Uo.

³⁷ Uo. 157. Gottfried Kusen ügyére vonatkozó összefoglaló jelentés. Budapest, 1964. április 17.

³⁸ Uo. 167. Jelentés. Budapest, 1964. június 25.

³⁹ Globke, mivel nem volt tagja a nemzetiszocialista pártnak, 1945 után elkerülte a számonkérést. 1953 és 1963 között Adenauer kancellár egyik legközelebbi munkatársa volt.

⁴⁰ ÁBTL 3.2.4. K-383. 203–205. A lengyel Belügyminisztérium által küldött, Kusenre vonatkozó jelentés magyar fordítása. Varsó, 1964. május 11.

⁴¹ Az olaszországi magyar hírszerző tevékenységről az 1970-es években lásd: Bottoni, 2010: 261–289.

⁴² Canali, 2004: 188. Kusen 1936. június 24. és 1942. május 16. közötti együttműködése a fasiszta politikai rendőrséggel a Központi Állami Levéltárnál őrzött dokumentumok alapján, valamint a fasiszmus elleni szankciók legfőbb Kormánybiztosságának 1935–1943 közötti dokumentumai szerint bizonyítottnak tekinthető. Kusen neve megjelenik egy másik monográfiában is, amely a homoszexualitás olasz fasiszta rendszerbeli politikai kezelését vizsgálja. Benadusi, 2005: 224. és 230.

⁴³ Az újságíró és író, Italo Tavalato (1889–1963) 1933-tól a fasiszta politikai rendőrség 571-es számú bizalmasa volt „Tiberio” fedőnévvel. Lásd: Canali, 2004: 191–193.; és Benadusi, 2005: 229–230. Úgy tűnik tehát, hogy Kusen a Tavalato által irányított kiterjedt hálózat kulcsszereplője volt.

⁴⁴ Canali, 2004: 193–194.

⁴⁵ Uo. 728.,344. jegyzet.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.2.4. Kutató dossziék

K-383

„Mozart”

Nyomtatásban megjelent források

Casaroli, 2000

A. Casaroli: *Il martirio della pazienza*, Torino, Einaudi.

Mindszenty, 1979

Mindszenty: *Napi jegyzetek. Budapest, amerikai követség, 1956–1971*. Vaduz, Mindszenty Alapítvány.

Somorjai, 2009

Somorjai Ádám: Az apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, II. In *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Joseph Mindszenty, II. Documenta 1956–1963. Tanulmányok és szövegközlések*. Budapest, METEM.

Hivatkozott irodalom

Barberini, 2007

G. Barberini: *L’Ostpolitik della Santa Sede. Un dialogo lungo e faticoso*. Bologna, Il Mulino.

Barberini (szerk.), 2008

La politica del dialogo. Le carte Casaroli sull’Ostpolitik vaticana. Szerkesztette: G. Barberini. Bologna, Il Mulino.

Benadusi, 2005

L. Benadusi: *Il nemico dell’uomo nuovo. L’omosessualità nell’esperimento totalitario fascista*. Milano, Feltrinelli.

Bottoni, 2010

-
- Stefano Bottoni: Egy különleges kapcsolat története. A magyar titkosszolgálat és a Szentszék, 1961–1978. In *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989*. Szerkesztette: Bánkuti Gábor – Gyarmati György. Budapest, ÁBTL–L’Harmattan, 261–289.
- Canali, 2004
M. Canali: *Le spie del regime*. Bologna, Il Mulino.
- Faggioli, 2007a
M. Faggioli: Ostpolitik vaticana e „questione tedesca” 1958–1968. *Contemporanea*, 3. sz. 403–417.
- Faggioli, 2007b
M. Faggioli: La diplomazia di Bonn e le encicliche di Giovanni XXIII (1961–1963). *Ricerche di Storia Politica*, 2. sz. 139–155.
- Fejérdy, 2009
Fejérdy András: „Hontalanok”. A római emigráns magyar papok, a magyar kormányzat és a Vatikán új keleti politikájának kezdetei. *Történelmi Szemle*, 1. sz. 59–89.
- Hebblethwaite, 2013
Peter Hebblethwaite: *Giovanni XXIII: Il papa del Concilio*. Roma, LIT Edizioni.
- Lai, 2006
Benny Lai: Il „mio” Vaticano. Diario tra pontefici e cardinali, Soveria Mannelli. *Rubbettino*, 165–323.
- Melloni, 2000
A. Melloni: *L'altra Roma. Politica e S. Sede durante il Concilio Vaticano II (1959–1963)*. Bologna, Il Mulino.
- Szabó (szerk.), 2005
A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években. Szerkesztette: Szabó Csaba. Budapest, Szent István Társulat – Magyar Országos Levéltár.
- Velati (szerk.), 2007
Angelo Giuseppe Roncalli Giovanni XXIII. Pater amabilis. Agende del pontefice 1958–1963. Szerkesztette: Mauro Velati. Bologna, Istituto per le Scienze religiose.
- Zizola, 2000
G. Zizola: *Giovanni XXIII. La fede e la politica*. Roma–Bari, Laterza.

Egyszerű történet

A „Tanya” fedőnevű K-lakás, 1968–1980

„Alulírott Szabó István, 1016 Budapest I., Hegyalja út 2. szám alatti lakos bejelentem, hogy fenti című ingatlanomat elidegenítettem, ezért a lakásomon üzemelő [...] számú telefonállomás jogáról jogutódom, S. É., volt Budapest VI. [...], jelenleg Budapest I., Hegyalja út 2. szám alatti lakos javára lemondok. Kijelentem, hogy a jövőben a Postától új telefonállomást, illetve vonalat igényelni nem fogok.”¹ A Krisztina Távbeszélő Üzem illetékesei, akiknek a bejelentést címezték, nyilván rengeteg ilyen és ehhez az 1980. június 20-aihoz hasonló bejelentést kaptak. Azt persze nem tudták, hogy a bejelentő ez esetben az ígéretét holtbiztos, hogy betartja. Szabó István ugyanis egész egyszerűen nem létezett. 1968-ban született, rögtön 42 évesen, és valamivel több, mint egy évtized múlva, éppen a fenti bejelentéssel, véget is ért élete. Addig élt csupán, amíg a Hegyalja úti lakás a magyar állambiztonság tulajdonában volt. ²

Kell

Kósa György főhadnagy, a Vatikán és Olaszország elleni hírszerzés frissen kinevezett beosztottja³ 1967 augusztusában értesül arról, hogy a Hegyalja út és a Sánc utca sarkán – szövetkezeti beruházásban – egy exkluzív, „olaszos” jellegű éjszakai szórakozóhely és egy hozzá kapcsolódó szálló épül. Úgy vélte, ez kiváló lehetőséget nyújthatna az oda betérő nyugati, elsősorban természetesen olasz diplomaták és üzletemberek megfigyelésére, tanulmányozására és alkalom adtán kompromittálására. (A hírszerzés elképzeléseiről sok mindent elárul, hogy az objektumot az „Ámor Háza” fedőnévvel illették.) Az ehhez szükséges hálózati és technikai feltételek megteremtését megkönnyítette, hogy a szórakozóhely létesítésének kezdeményezője (aki korábban már több olasz bár és étterem létrehozásában vett részt) az állambiztonság által beszerzett, igaz, ebben az időben a BRFK arany- és valuta-alosztálya által foglalkoztatott hálózati személy volt. Ő beszélt rá a szövetkezet vezetőit arra, hogy a tulajdonában lévő telken felépülő társasházban egy bárt nyissanak, a szomszédos, állami tulajdonú telken pedig egy szállodát építsenek. A hírszerzés átvette az ügynököt, aki új megbízóitól új fedőnevet („Telekes Éva”) is kapott. Az asszony főnökeitől szabad kezet kapott a bár személyzetének összeállításához, ami jó lehetőséget biztosított az állambiztonság számára, hogy a megfelelő – hálózati – személyek kerüljenek dolgozni a Sole Mio nevet viselő vendéglátó-ipari egységbe. A Fővárosi Tanács – vélhetően a konkurens vállalatok befolyására – ugyan nem engedélyezte a szálloda felépítését, ám „Telekes” felvetette, hogy a házban egy panziót vagy IBUSZ-vendégszobákat lehetne kialakítani (végül előbbi valósult meg), amit az állambiztonság (az ügynöknek folyósított kölcsön formájában anyagilag is) támogatott, mert operatív céljaiknak az felelt meg, ha a bárhoz kapcsolódóan szálláshely is üzemel.⁴

A „Telekes Évával” és más ügynökökkel való találkozások lebonyolítása, továbbá a bárba és a vendégszobákba beszerelendő operatív technikai eszközök működtetése szükségessé tette, hogy az épületben egy lakás álljon a hírszerzés rendelkezésére. Ennek megszerzésében szintén „Telekes” nyújtott segítséget. 1967 decemberében jelentette, hogy volt férje az épülő házban lévő első emeleti öröklakását egy Duna-parti bérleményre cserélné, mert a kerten át építendő, az eredeti tervekben nem szereplő fedett folyosó zavarja a kilátást. Kósa főhadnagy úgy látta, a szóban forgó lakás megfelel céljaiknak, így ki kell használni a lehetőséget a megszerzésére.⁵ Erdemi intézkedés azonban nem történt az ügyben, és két hónap elteltével „Telekesnek” kellett sürgetnie megbízóit, hogy amennyiben szükségük van az ingatlanra, hamar lépniük kellene, mert férje több személlyel is tárgyal a cseréről. Kósa megbízta az ügynököt, hogy – a legendának megfelelően – mondja meg férjének: az általa említett külkeres napokon

belül visszatér Budapestre, és akkor összehozza őket. A tartótiszt emellett feletteseitől is minél gyorsabb intézkedést kért a lakás megszerzése érdekében.⁶

Pár hét múlva viszont a volt férj meggondolta magát, mondván, nem sieti el a cserét, megvárja, míg elkészül a ház, és ha tetszik neki, akkor marad. „Telekes Éva” ezért igyekezett más tulajdonosokat is megkönyékezni az épületben, illetve a szomszédos ikerházban.⁷ Három, megfelelőnek tűnő lakás tulajdonosával tárgyalni is kezdett, ám március végéig nem jutottak megegyezésre.⁸ Ez azonban nem sokat váratott magára, hiszen április 2-án a BM III/I-4. Osztály vezetője, Földes György alezredes – Rácz Sándor III. főcsoportfőnök, miniszterhelyettes engedélye alapján – kérte a BM Külügyi Osztályt a Hegyalja út 2. alatti ház második emeletén lévő kétszobás, komfortos lakás adásvételének lebonyolítását.⁹ (Az előírások értelmében ugyanis új K-lakás létesítését az állambiztonság elsőszámú vezetőjének kellett engedélyeznie, a Budapesten lévő lakások létesítésével kapcsolatos adminisztratív feladatokat pedig csak a Külügyi Osztály láthatta el.¹⁰) Úgy tűnt, az ügynök közbenjárására egy harmadik ingatlan „közbeiktatásával”, hármas cserével, a belügy hozzájut a lakáshoz, ám a szerződés május elejére kitűzött aláírására mégsem került sor, mert a hírszerzésnek több mint két hetet kellett várni a felső jóváhagyásra, és a partnerek – komolytalannak ítélve a szándékukat – más megoldást választottak.¹¹

A lakást – vélhetően azt, amelyre Rácz vezérőrnagy engedélyt adott – később, még 1968-ban sikerült megvásárolni, ám az adásvétel pontos körülményeit és idejét az iratokból nem lehet megállapítani. Csupán az biztos, hogy ebben nagy szerepe volt „Telekes Évának”, egy későbbi jelentés szerint ugyanis a lakásvásárlásra az ügynök közreműködésével került sor.¹² Az objektum konspirált (K-) lakásként a „Tanya” fedőnevet kapta. (A K-lakás „a Belügyminisztérium állambiztonsági szerve tulajdonát képező, meghatározott fedés alatt működő, az ügynökség fogadására, vagy egyéb operatív akciók lefolytatására felhasználható helyiség” volt.¹³) A lakás konspirációs okokból nem lehetett a Belügyminisztérium nevében, ezért szükség volt egy olyan személyre, aki hivatalosan az ingatlan tulajdonosaként szerepelhetett, és ezzel kifelé „legalizálta” azt. Így született meg Szabó István, a Külkereskedelmi Minisztérium 42 éves alkalmazottja. Ahhoz persze, hogy egy hazugság megálljon a lábán, fontos a részletek kidolgozása: az állambiztonságnak nem csupán egy névre volt szüksége, hanem néhány további adatra is, amely többé-kevésbé valószínűvé tették a férfi létezését. Ezeket az adatokat – a születési helyet és időt, az anyja nevét és az iskolai végzettségét – Berényi István, a III/I-4. Osztály helyettese vezetője kölcsönözte Szabónak. Csupán a származását változtatták „értelmiségi”-re.¹⁴

A vételárat, ha pontosan nem is, de hozzávetőlegesen megállapíthatjuk: 1968 februárjában úgy becsülték, a szóba jöhető kétszobás, hallos lakások 280 000 – 300 000 forintba kerülhetnek (amiből a tulaj leszámítaná a belügy által biztosított csereingatlan értékét).¹⁵ A vételáron felül is kellett költeni a lakásra, a parketta lakkozásáért például 800, a beépített konyhabútorért 1200 forintot fizettek ki.¹⁶ Ezenfelül már a következő év májusában szükségessé vált a nyílászárók javítása, illetve ekkor kerítettek sort a szobák tapétázására és a lakás berendezésére. A szükséges bútorokról és használati tárgyakról (a fekvő- és ülőalkalmatosságoktól és asztaloktól kezdve a bársekreányon, falitükrön és ágyneműhuzaton keresztül a sörnyitőig, a szivacsig és hamutartóig) egy listát küldtek a Külügyi Osztálynak, amely a lakások felszerelését és berendezését is intézte. Beszerzésüket „a lakás többirányú operatív felhasználásával” indokolták: e tekintetben a hatályos rendelkezések részletesen előírták, hogy – összhangban a legalizálóról, annak körülményeiről terjesztett legendával – milyen felszerelési és berendezési tárgyakat lehetett kiadni egy K-lakásba. A felsorolt tételek tehát arról (is) árulkodnak, miként képzeltek el az állambiztonságnál egy külkereskedő lakását. Az olasz, német, francia és angol szótár szinte természetesen vehető, emellett fontosnak tartották, hogy 50 darab szépirodalmi mű is legyen a polcokon: „*olasz, angol, magyar 8–10 db, klasszikus 8–10 db, a többi mai írótól*”. A hírszerzés szerint tehát a magyar külkereskedő főképpen kortárs irodalmat olvasott – a korszerűen berendezett lakásában. Külön felhívták ugyanis

a Külügyi Osztály figyelmét, hogy „a bútorok modernek és reprezentatívok [sic!] legyenek”.¹⁷

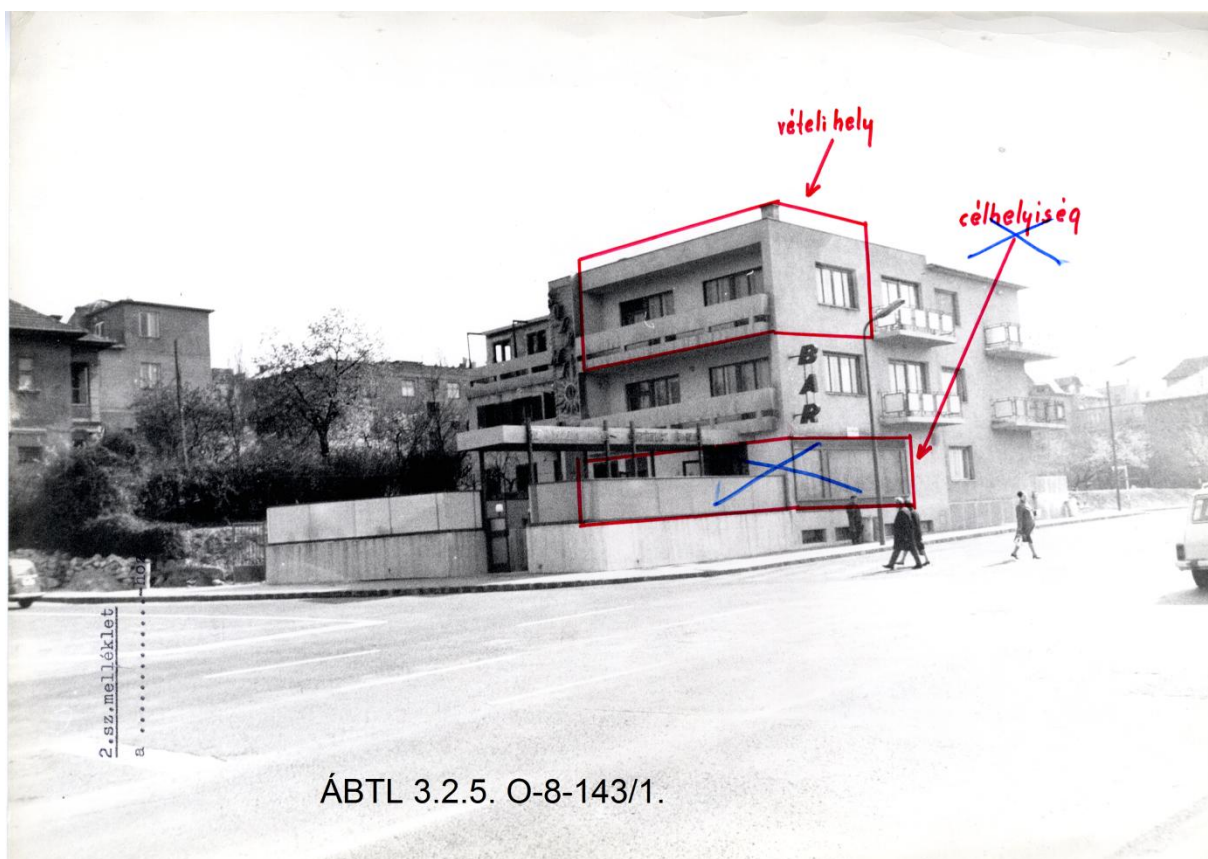
Ez persze nem volt véletlen: az operatív tiszteket már az iskolában arra tanították, hogy nagy gondot fordítsanak a megfelelő lakásbelső kialakítására. Kerülni kellett a felesleges luxust, de az irodabútorok használatát is, hiszen a lakásba belépő idegen, például a házmester vagy a gondnok számára azonnal feltűnhettek a hivatali szobákra jellemző tárgyak, ami könnyen a K-lakás lebukásához vezethetett. „Az a cél, hogy a lakás barátságosan, rendes bútorzattal legyen berendezve” – figyelmeztet (az éppen a „Tanya” létesítése idején kiadott) állambiztonsági tankönyv. „Fontos feladat – teszi hozzá – a lakások tisztántartásának, rendben tartásának kérdése. Elengedhetetlen feltétel, hogy az ügynök fogadása során rend, tisztaság legyen a lakásokban. Igen visszatetsző és tekintélyromboló az ügynökség tagjai előtt egy hanyag, piszkos, poros bútorzatú, levegőtlen helyiségben lefolytatni a beszélgetést.”¹⁸

A hírszerzés vezetése úgy látta, „Telekes” személye miatt minden lehetőség adott arra, hogy még a Sole Mio, illetve a panzió megnyitása előtt sor kerüljön a „technikai beépülésre”. A tervek szerint a bár valamennyi asztalánál, illetve a vendégszobákban rögzíteni tudják majd a beszélgetéseket, ezenfelül néhány szobát titkos fotózásra alkalmassá is kívántak tenni.¹⁹ (Megjegyzem, „Telekes [akkor még Mészáros] Éva” már a Kósa Györggyel történt első találkozásán felvetette, hogy „az építés olyan stádiumban van, hogy szerinte most lenne szükséges végrehajtani a technikai beépülést”. Kósa is szükségesnek tartotta a szakemberek sürgős bevonását.²⁰) A Sole Mio azonban 1968 októberében – az eredeti tervekhez képest több hónapos csúszással – úgy nyílt meg, hogy a technikai eszközök beszerelésére nem került sor. Noha a III/I-4-K alosztály már 1968 szeptemberében kérte a III/V. (Operatív Technikai) Csoportfőnökség illetékeseit az objektum műszaki felderítésére,²¹ az operatív technika beépítésére vonatkozó konkrét terv csak 1969 áprilisában készült el. Ekkor immár csak a bár felső helyiségének három asztalába és a bárpultba kívántak lehallgató berendezést szerelni, mert az addigi tapasztalatok alapján a hírszerzést érdeklő beszélgetések itt folytak, emellett a pincerészben élőzene szólt, ami zavarta volna a vételt. A jelzett helyeken is csupán mobil, vezeték nélküli eszközök (ún. labdák) beépítésére nyílt mód, egyrészt a bár márványpadlózata miatt, másrészt azért, mert a vételi helyiség, azaz a „Tanya” fedőnevű konspirált lakás a második emeleten volt, így a vezetéket az első emeleten át, egy idegen lakáson keresztül kellett volna vezetni. A „poloskákat”, állambiztonsági kifejezéssel élve a rendszabályokat, a III/V. Csoportfőnökség szakemberei az asztallapokba szerelték volna be, nyitvatartási időn kívül, amire a lehetőséget az üzletvezető, „Szepes Ferenc” tudta biztosítani, aki azért is felelt, hogy az üzletben semmi olyan átalakítási és szerelési munkát ne végezzenek, ami a berendezések lelepleződését eredményezte volna. (Az építető és üzemeltető szövetkezeten belül, illetve a szövetkezeti központban jelentkező személyi ellentétek, „fúrások” következtében „Telekes Évát” főnökei elmozdították pozíciójából, ami azonban nem jelentett gondot az állambiztonság számára, hiszen az új üzletvezető, továbbá majdnem minden alkalmazott szintén hálózati személy vagy társadalmi kapcsolat volt.)

A vevő- és rögzítő készüléket a „Tanya” fedőnevű lakásban helyezték volna el, és egy operatív tiszt kezelte volna, a legenda szerint Szabó István rokona, aki a külkereskedőként sok időt külföldön töltő tulaj távollétében használja a lakást. A vevőberendezést az egyik szobában, a bútorba épített páncélszekrényben helyezték volna el, ami lehetővé tette, hogy a lakásba tévedő idegen ne fedezhesse fel. Hivatalos ügyben vagy garanciális javítások miatt például bármikor bemehetett valaki a lakásba, igaz, erről a társasház gondnokaként is tevékenykedő „Telekes Éván” keresztül mindig értesülhetett a hírszerzés. A bár mellett tervbe vették a (nyitás előtt álló) panzió szobáinak a lehallgatását is, még hozzá vonalas megoldással; a „Tanya” itt nem kapott feladatot, mivel a vétel ez esetben az operatív technikai ellenőrző és információfeldolgozó munkát végző III/7. Osztály feladatát képezte. A lehallgató berendezéseket csak olyan személyekkel szemben lehetett volna használni, akik kapcsán a parancsnokok előzetesen

engedélyezték azt, vagyis tilos volt az ismeretlenekkel szembeni, „halászás” jellegű alkalmazásuk.

A feltételes mód használatát az indokolta, hogy Rácz Sándor főcsoportfőnök csak részben hagyta jóvá a javaslatot. „A pensió [sic!] rendben! A bár esetében ne csináljuk ezt. (Mint te is tudod, vez[ető] elvt[árs]ak is megfordulnak itt.) A bárnál csak egy-egy alkalommal használjunk 3/e labda rendszabályt, de nem így, állandóra beépítve” – írta Rajnai Sándornak, a III/I. Csoportfőnökség vezetőjének, főcsoportfőnök-helyettesnek.²² (A 3/e a helyiség lehallgatására szolgáló eszközök kódneve volt az állambiztonságnál.)

A „Tanya” mint tervezett vételi hely²³

Rácz talán nem is tudott arról, hogy a technikai eszközök beépítésének előkészítése a III/I-4. Osztály részéről már megkezdődött: lépéseket tettek az eredetivel megegyező asztallapok megszerzésére. Berényi István osztályvezető-helyettes egy évvel későbbi feljegyzése szerint azonban ez a látszólag egyszerű feladat végrehajtása is gondot okozott számukra: a Sole Mio bútorait készítő kisiparos egyszerűen nemet mondott Berényinek, majd amikor ezek után a szövetkezet elnökét kérték meg a legyártatásukra, a munka hónapokig elhúzódott. (A – Rácz Sándor fenti döntése után feleslegessé váló – bútorok csak 1969 őszére készültek el.²⁴) A hírszerzésnél persze nem bíztak semmit a véletlenre: 1969 novemberében egy páncélszekrény elhelyezését kérték a „Tanya” fedőnevű K-lakásban²⁵ – nyilván azért, hogy szükség esetén legyen hova tenni a vevő- és rögzítő egységet. (A panzió bepoloskázására is megtették az előkészületeket, 1970 januárjában azzal fordultak az operatív technikáért felelős társszervhez, hogy ejtse meg a 3/e és a 3/r rendszabály, azaz a helyiség- és a telefonlehallgató eszközök beszereléséhez szükséges „műszaki szemrevételezést”.²⁶)

Állambiztonsági szempontból azonban nem alakultak jól a dolgok. Igazából a Sole Mio, a szövetkezeti vezetőknek „köszönhetően”, már a megnyitás idejére elvesztette azt az „olaszos” és exkluzív jellegét, amely a hírszerzés számára érdekessé tette az objektumot. Noha 1969 decemberében „Telekes Évának” sikerült visszavennie a folyamatos működési

problémákkal küzdő bár vezetését, és ígéretet tett az eredeti elképzeléseknek megfelelő átalakításra, néhány hónappal később, a kerületi tanács felszólítására fel kellett adnia állását (magánpanzió tulajdonosaként nem lehetett szövetkezeti alkalmazott). Emellett a bár és a panzió építése során történt szabálytalanságok, visszaélések miatt hivatalos vizsgálat indult, amely 1970 januárjában rendőrségi feljelentéshez vezetett. Noha a III/I-4. Osztály részéről jelezték a BRFK illetékeseinek, hogy „érdekeik” fűződnek az objektumhoz, a nyomozás során nem vették figyelembe a szempontjaikat (például a házkutatások nagy nyilvánosságot kaptak). Később a vizsgálatért felelős rendőri vezető egyszerűen azt tanácsolta, a hírszerzés keressen magának másik objektumot, mert ez nem jó erre! Az „Ámor Házáért” felelős Zörényi Gyula őrnagy ezért fontosnak tartotta, hogy felsőbb szinten rendezzék a problémákat a BRFK-val, továbbá a tanácsi szervekkel, ám ezzel együtt is úgy látta, az objektummal kapcsolatos eredeti célkitűzések még megvalósíthatóak.²⁷

Az állambiztonság számára persze a legfőbb problémát az jelentette, hogy egy idő után majdnem mindenki tudott arról, hogy a Sole Mióban „BM-es játék” folyik. 1969 márciusában a szövetkezet elnöke és az egyik főosztályvezetője is nyíltan beszélt erről a bár vezetője előtt, akit igen kínosan érintett a dolog, hiszen ő maga is hálózati személy volt.²⁸ Már zajlottak az építkezés miatti vizsgálatok, amikor az elnök „Telekes Évának” javasolta, hogy szóljon Berényinek, ő már beszélt is vele. A szövetkezet vezetőségének egyik tagja szintén arra kérte az ügynököt, hogy kérjen segítséget a „belügyeseitől”. Az illető látogatása kapcsán „Telekes” egy igen érdekes mozzanatról is beszámolt: *„Papp egyszer csak rám néz, és azt mondja megfogva az asztalt: És ebben mi van? És mereven néz. Halálosan megijedtem, de ezt csodálkozásnak próbáltam palástolni: »Nem értem kérdését, mit ért ez alatt?» Na, semmi – feleli –, de én mindent tudok, és tudom, hogy maga nem beszélhet.”* Tartótisztje, Zörényi Gyula őrnagy, aki 1969 decemberében vette át Kósától az „Ámor Házát” és „Telekes” ügynököt, úgy gondolta, a szövetkezet elnökével és az előző üzletvezetővel kapcsolatban valaki a házon belülről adott információt.²⁹ (Zörényit ezek szerint nem tájékoztatták arról, hogy mindketten kapcsolatban álltak a belüggyel, így lényegében dekonspiráció elkövetésével vádolta meg Berényi osztályvezető-helyettest. Ő ugyanis magára vette a „valaki”-t, és dörgedelmes válaszában utasította vissza a – szerinte – rosszindulatú vádaskodást.³⁰ Benkő Viktor alosztályvezető szerint sem történt mulasztás, a körülményekből könnyen kikövetkeztethető volt az állambiztonság szándéka.³¹)

A hírszerzésnél 1971-re még tervbe vették a lehallgató berendezések telepítését a panzióba,³² az év során azonban lemondtak erről. Ebben nyilván közrejátszott, hogy a körülmények állambiztonsági szempontból csak kedvezőtlenebbé váltak. A visszaélések miatt indított eljárás következtében a szövetkezet vezetőségét leváltották, az új vezetés pedig mindent elkövetett azért, hogy ellehetetlenítse a panzió működését. A hírszerzés sem tudta irányítani a vendégforgalmat, így nem tudtak élni a hely nyújtotta lehetőségekkel. Ezért javasolták, hogy „Telekes” ügynököt adják át a kémelhárításnak, ahol a panziót is felhasználhatják intézkedéseikhez.³³ Az átadásra 1971 decemberében sor is került;³⁴ ezt követően a III/I-4. Osztály vezetője, Földes György pecsétet tett az „Ámor Háza” valamivel több, mint hároméves történetére.³⁵ Az objektum és „Telekes Éva” ügynök beszerzési dossziéit ugyanazon a napon, 1972. január 10-én zárta le Zörényi Gyula.³⁶

Nem kell

A Hegyalja út 2. szám alatti ház második emeletén található kétszobás, komfortos lakás tehát igen rövid időn belül elvesztette jelentőségét a hírszerzés számára. „Vételi helyként” egyáltalán nem hasznosult, csupán a hálózati személyekkel való találkozókat és beszerzések lebonyolítására használták. A lakás konspirációs helyzete azonban nem volt a legkedvezőbb. Főleg az jelentett gondot, hogy a tulajdonos nem mutatkozott az ingatlanában. A lakás legalizálására kitalált legenda pedig jó ötletnek tűnt: Szabó István

külkereskedőként gyakran utazik külföldre, ezért csak ritkán tartózkodik idehaza, időnként azonban kollégái és ismerősei keresik fel a lakását. Ám amikor a többi lakó még két év múlva sem látta a házban, elterjedt, hogy „ez a Szabó” valójában nem is létezik. Egy (a társasházhoz tartozó garázsért folyó) peres eljárás során ez a gyanú konkrétan is megfogalmazódott: az alperes kérésére a körzeti megbízott a lakónyilvántartásból kiírta, majd a központi lakcímnnyilvántartóban ellenőrizte Szabó adatait, megállapítva, hogy ilyen személy nem létezik. Ezt a tárgyalás során az alperes és ügyvédje is közölte a bírósággal.³⁷

A bíróságon történekről és a házban terjedő szóbeszédekről természetesen „Telekes Éva” tájékoztatta az állambiztonságot, aki a társasház gondnokaként értesült mindezekről, és aki továbbra is kapcsolatban maradt a III/I. Csoportfőnökséggel. (Nem lehetett véletlen, hogy Szabó éppen őt hatalmazta meg a házban lévő garázsa eladásával.³⁸) A lakás rendeltetésével is tisztában volt: előfordult, hogy az operatív tisztt az ügynöki találkozón adta oda „Telekesnek”, mint gondnoknak, a „Tanya” után fizetendő közös költséget.³⁹ A lakást 1971 májusában Kósa Györgytől átvevő Zörényi Gyula úgy látta, „Telekes” ügynöknek a „lakással kapcsolatos összképe” is figyelembe veendő a konspiráció szempontjából. Mindezekre tekintettel a tartótiszt 1971 végén azt javasolta, hogy rövid időn belül szabaduljanak meg az ingatlantól.⁴⁰

A „Tanya” fedőnevű K-lakás története ezután lényegében a tőle való szabadulás jó tízéves története. Az iratokból nem derül ki, hogy az első próbálkozás hol akadt el. Lehetséges, hogy ez összefüggött az újabb tartótisztcserével: 1972-ben a K-lakást Németh János vette át, aki egyben Berényi Istvánt is váltotta a „legalizáló” szerepében, szintén Szabó István fedőnéven. Azt nem tudni, hogy a következő években (amikor Németh, majd Rostási János hadnagy felelt a lakásért) mire használták az ingatlant, 1971 és 1975 között ugyanis semmilyen dokumentum nem maradt fenn a lakásról. A helyzet 1975-ben változott meg, amikor Váradi László hadnagy vette kézbe az ügyek intézését; ő volt az, aki – hét év után! – kitöltötte minden szervezési dosszié elengedhetetlen kellékét, a K-lakás adatlapját. Jelentéséből kiderül, hogy 1970–71 után csak 1975 elejéről vannak arra utaló nyomok, hogy a lakást ügynöki találkozókra vették igénybe. A közben eltelt időszakban a konspirációs helyzet nemhogy javult volna, hanem inkább tovább romlott. „Telekes Évát” ugyanis 1972-ben további foglalkoztatásra visszaadták a kémelhárításnak, így immáron egy olyan személy bírt tudomással a lakásról, aki nem állt kapcsolatban a hírszerzéssel, és aki ráadásul egy magánpanziót tartott fenn a házban, amelyet jobbra olasz vendégek kerestek fel. A fentiekre tekintettel Váradi 1975 májusában ismét javaslatot tett a cserére vagy eladásra.⁴¹ Látható: az „Ámor Háza” ügyének lezárásával a panzió és tulajdonosa nemcsak érdektelenné vált az állambiztonság számára, hanem egyenesen zavaró, a nyakukon maradt lakás biztonságát veszélyeztető tényező lett.

Váradi László javaslata, ha lassan is, de meghallgatásra talált, és alig egy év elteltével előbb a III/I-4. Osztály, majd a III/I. Csoportfőnökség vezetése hivatalosan kérte a Külügyi Osztályt, hogy a „Tanya” fedőnevű K-lakás helyett egy másikat biztosítsanak a részükre (egy-másfél szobásat, ne lakótelepit, lehetőleg a Moszkva tér vagy a belváros környékén).⁴² A cserére azonban nem került sor, sőt az a tény, hogy 1977 közepén a bútorok és felszerelési tárgyak lecseréléseért folyamodtak, arra utal, hogy a hírszerzés hosszabb távon is számolt a lakás használatával.⁴³ Úgy látták, az objektum biztonsági helyzete lényegesen javult azzal, hogy a panziót bezárták és a helyén lakásokat alakítottak ki, illetve azzal, hogy a lakás 1976–77-ben állandó lakót kapott az illegális szolgálat egyik telepítési jelöltje személyében. A III/I-4-B alosztály azért sem kívánt megválni tőle, mert a szervezeti egységnek ez volt az egyetlen, ügynöki találkozókra igénybe vehető lakása, „egy színvonalasan berendezett, kulturált körülmények között tartott” T-lakás szervezését pedig az engedélyezett díjazási összegek (300–500 Ft) mellett nem tartották lehetségesnek.⁴⁴ Ráadásul a Külügyi Osztály arról tájékoztatta őket, hogy – öröklakásról lévén szó – a csere vagy értékesítés „bonyolult”, ezért az erre vonatkozó kérelmük felülvizsgálatát kérték.⁴⁵

Úgy tűnt tehát, hogy 1978 elejére a „Tanya” helyzete nyugvópontra jutott. Egy év elteltével azonban ismét változás következett be, és az események innentől kezdve felgyorsultak. 1979 februárjában a csoportfőnökség vezetése újból indítványozta a lakás elcserélését egy olyan tanácsi bérleményre, amely alkalmas K-lakásként való felhasználásra, amit – a korábbi alkalmakhoz hasonlóan – a kedvezőtlen konspirációs és biztonsági helyzettel indokoltak. Ezek az okok azonban a korábbi években is fennálltak, így kérdés, miért vált sürgőssé az állambiztonság számára, hogy megszabaduljon az ingatlantól. Az előterjesztés megadja a választ: a népszerűségi nyilvántartás rendszerében bekövetkezett változtatás. Az 1980 elején esedékes népszámlálással összefüggésben minden állampolgárt személyi számmal látnak el, amelyet a földhivatali nyilvántartásba is bevezetnek, ám egy olyan fiktív személy részére, mint amilyen Szabó István, még az állambiztonság sem tud kódszámot szerezni. A népszámlálással tehát a lakás szükségszerűen dekonspirálódik. Éppen ezért nem jöhetett szóba, hogy az ingatlant másik öröklakásra cseréljék, vagy eladása után ilyet vásároljanak. A lakást elvileg átíráshoz volna egy operatív tiszt nevére is, ám ez esetben az illetőnek kellett volna vállalnia az ezzel járó jogi következményeket (pl. vagyonszerzési korlátozás). Miután egy tanácsi lakás hozzávetőlegesen félmillió forintba került, és félő volt, hogy a „Tanya” eladásából befolyó pénz ezt nem fedezné, egyetlen megoldásnak a tanácsi bérlakásra történő csere mutatkozott. A javaslatra nemcsak az (időközben BM I/3. számot kapott) külügyi osztály, hanem az állambiztonság feje, Karasz Lajos miniszterhelyettes is rábólintott.⁴⁶

A „tulajdonos” III/I-4. Osztálynak a Fővárosi Ingatlanközvetítő Vállalaton keresztül pár hónap múlva sikerült cserepartnert találni. Bár az illető VII. kerületi tanácsi bérleménye nem volt alkalmas K-lakásnak, így azt is el kellett cserélni, ám a cél az volt, hogy minél hamarabb szabaduljanak az öröklakástól. Az idő pedig szorított, hiszen már szeptember vége felé járt.⁴⁷ A külügyi osztály bő hónap elteltével azonban azt válaszolta, hogy Pál Antal miniszterhelyettes nem járult hozzá a cseréhez, és a Hegyaljai úti lakás készpénzért történő értékesítését támogatja. A 4. Osztály vezetője, Kiss Oszkár alezredes felháborodott a döntésen, egyrészt mert az *„ismert okok miatt már menekülni kellene ebből a lakásból”*, másrészt mert az ellenkezett a korábban a külügyi osztály és egy másik miniszterhelyettes, Karasz Lajos által jóváhagyott tervvel, ezért a kérdés tisztázását követelte.⁴⁸ Az osztály és a csoportfőnökség ezek után tájékoztatták a helyzetről Karaszt, azzal, hogy immáron miniszterhelyettesi szinten hozzanak döntést a kérdésben.⁴⁹ Mint kiderült, a Külügyi Osztály azért nem támogatta a cserét, mert a két lakás között az ingatlanközvetítő becslése alapján 350 000 Ft volt a különbség a Hegyaljai úti ingatlan javára, ám a VII. kerületi lakás tulajdonosa csak 80 000 Ft-ot lett volna hajlandó fizetni. Ezt az érvet Karasz, továbbá Bogye János csoportfőnök, a hírszerzés vezetője is elfogadta.⁵⁰

Ezek után nem volt más lehetőség, mint a lakás eladása, amelyet szintén a Fővárosi Ingatlanközvetítő Vállalat bevonásával bonyolítottak le. Habár az előírások szerint a megszüntetett K-lakásokat a külügyi osztálynak kellett átadni,⁵¹ ez esetben a lakás használója az értékesítésben is közreműködött. A legenda szerint a tulajdonos, Szabó István tartósan külföldi kihelyezésen volt, ezért képviselőjében, mint az unokaöccse, a lakás tartótisztje, Puskás Ferenc hadnagy járt el. 1980. május elején vevőt találtak a lakásra, és – többszöri tárgyalást követően – június 20-án sor került az adásvételi szerződés megkötésére. (A tulajdonost, a megfelelő okmányokkal ellátva, Németh János, a III/I-6. Osztály tisztje személyesítette meg.) A belügyminisztérium 450 000 Ft-ot kapott a lakásért, és a megállapodásuk értelmében benne hagyott ingóságokért. Az ebben nem szereplő berendezési tárgyakat visszaszállították a külügyi osztályra. (A leltárhoz képest csekély méretű hiány mutatkozott, de találtak olyan tárgyakat is, amelyek többletet jelentettek.⁵²) A „Tanya” B-dossziéját 1980. szeptember 4-én zárta le Puskás hadnagy.⁵³

Gyakorlatilag attól kezdve, hogy „kitalálták” az „Ámor Házára” keresztelt projektet, a hírszerzés beosztottai sodródtak az eseménnyel. Majd minden kezdeményezésük

elakadt valahol, és végül az egész elképzelés kudarcba fulladt. Több mint három éven keresztül ötleteltek, előterjesztettek, bevontak, kizártak, tárgyaltak, találkoztak, jelentettek, javasoltak, megrendeltek, vártak – és aztán több mint három év munkájával és persze nem kevés pénzzel fizettek a teljes eredménytelenségért. Majd pedig csaknem egy évtizedig költöttek egy olyan lakásra, amelyre igazából semmi szükségük sem volt. (Igaz, az eladás során kapott pénz valamennyit visszahozott.) A kudarcnak nem volt felelőse, az állambiztonság vezetői nem is kerestek ilyet, az objektummal kapcsolatos sikertelenség egyetlen tiszt karrierjében sem okozott törést.

„Az aktából körvonalazódó kép [...] nem egy totális és a BM-ből irányított diktatúrát mutat” – vonja le a konklúziót az „Ámor Háza” kapcsán az objektum rövid történetét feldolgozó szerzőpáros. Úgy látják, a pártállam több hatalmi központtal is rendelkezett, amelyek közül – *„meglepő módon”* – nem feltétlenül az állambiztonság rendelkezett a legnagyobb érdekérvényesítő erővel. A mindennapokban, egy-egy konkrét, többszereplős játszma során egy szövetkezeti vezető, vállalatigazgató vagy tanácselnök is erősebbnek bizonyulhatott a titkosrendőrségnél.⁵⁴ Az „Ámor Házához” szervesen kötődő „Tanya” fedőnevű K-lakás történetéből szintén nem egy onnipotens, az emberek életét háttérből manipuláló, ördögi szervezet képe bontakozik ki. Ez a szervezet ügynöki segítség nélkül nem jutott volna hozzá a lakáshoz. Ennek a szervezetnek komoly problémát okozott egy öröklakástól megszabadulni. Ez a szervezet képtelen volt személyi számot szerezni egy fiktív személynek. Ebből a kis történetből ismételtelen csak az a következtetés vonható le, hogy az állambiztonság távolról sem volt mindentudó és mindenható. Egy volt azon cselekvők sorában, amelyek tevékenységükkel alakították az államszocialista diktatúra időszakának mindennapjait, a Kádár-korszak társadalmi valóságát.

¹ ÁBTL 3.2.1. Bt-1624. 94. (boríték). Bejelentés, 1980. június 20.

² A tanulmány az OTKA K-104408 számú programja támogatásával készült.

³ ÁBTL 2.8.2.1. A belügyminiszter-helyettes 00133. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1967. július 7.

⁴ Az „Ámor Háza” történetéhez lásd: Tabajdi–Ungváry, 2008: 348–360. Az objektumra vonatkozó iratok: ÁBTL 3.2.5. O-8-143/1.

⁵ ÁBTL 3.2.3. Mt-246/2. 44. „Telekes Éva” fn. ügynök jelentése, 1967. december 11.

⁶ ÁBTL 3.2.3. Mt-246/2. 48–49. Jelentés „Telekes Éva” fn. ügynökkel történt találkozóóról, 1968. február 8. (A találkozóra február 6-án került sor.)

⁷ ÁBTL 3.2.3. Mt-246/2. 51. „Telekes Éva” fn. ügynök jelentése, 1968. február 21.

⁸ ÁBTL 3.2.3. Mt-246/2. 52–53. Jelentés „Telekes Éva” fn. ügynökkel történt találkozóóról, 1968. március 28. (A találkozókra március 6-án, 11-én, 20-án és 26-án került sor.)

⁹ ÁBTL 3.2.1. Bt-1624. 23. 67-540/68. Szolgálati jegy, 1968. április 2.

¹⁰ ÁBTL 4.2. 10-22/16/1968. A belügyminiszter 0016. számú utasítása a konspirált és találkozási lakások létesítésének és anyagi ellátásának szabályzata kiadásáról, 1968. december 5.

¹¹ ÁBTL 3.2.3. Mt-246/2. 54. „Telekes Éva” fn. ügynök jelentése, 1968. május 3.

¹² ÁBTL 3.2.5. O-8-143/1. III/50–56. Javaslat az „Ámor Háza” fn. objektumba 3/e rendszabály bevezetésére, 1969. április 28.

¹³ ÁBTL 4.2. 10-21/33/1958. A belügyminiszter 33. számú parancsa az államvédelmi szervek ügynöki munkájának alapelvei című okmány kiadásáról, 1958. december 5.

¹⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt-1624. 7–10. Adatlap, 1975. december 5. Berényi István személyi adatai: https://www.abtl.hu/archontologia/f?p=108:5:3062379364106399::NO::P5_PRS_ID:972196 (utolsó letöltés: 2015. január 23.).

¹⁵ ÁBTL 3.2.5. O-8-143/1. I/27–29. Javaslat hazai bázison objektum létesítésére és operatív felhasználására, 1968. február 13.

¹⁶ ÁBTL 3.2.1. Bt-1624. 24. 67-1685/68. Szolgálati jegy, 1968. november 12.

¹⁷ ÁBTL 3.2.1. Bt-1624. 25–28. 67-605-3/69. Szolgálati jegy, 1969. május 15.

¹⁸ ÁBTL 4.1. A-3773.

¹⁹ ÁBTL 3.2.5. O-8-143/1. I/27–29. Javaslat hazai bázison objektum létesítésére és operatív felhasználására, 1968. február 13.

²⁰ ÁBTL 3.2.1. Bt-1218/2. 23–29. Jelentés „Mészáros Éva” fn. ügynökkel tartott közös találkozóóról, 1967. október 25.

²¹ ÁBTL 3.2.5. O-8-143/1. I/86. 67-20/85/68. Szolgálati jegy, 1968. szeptember 2.

- ²² ÁBTL 3.2.5. O-8-143/1. III/50–56. Javaslat az „Ámor Háza” fn. objektumba 3/e rendszabály bevezetésére, 1969. április 28.
- ²³ ÁBTL 3.2.5. O-8-143/1. III/49. (boríték). A kép az 1968. április 28-i javaslat mellékletét képezte.
- ²⁴ ÁBTL 3.2.5. O-8-143/1. I/141–143. Megjegyzés, 1970. március 3.
- ²⁵ ÁBTL 3.2.1. Bt-1624. 29. 67-1423-1/69. Szolgálati jegy, 1969. november 3.
- ²⁶ ÁBTL 3.2.5. O-8-143/1. III/59. 67-20/9/70. Szolgálati jegy, 1970. január 23. Uo. 60. 67-20/9/70. Szolgálati jegy, 1970. január 23.
- ²⁷ ÁBTL 3.2.5. O-8-143/1. I/147–149. Feljegyzés az „Ámor Háza” fn. objektumról, 1970. április 17.
- ²⁸ ÁBTL 3.2.5. O-8-143/1. I/112–113. „Szepes Ferenc” fn. ügynök jelentése, 1969. március 29.
- ²⁹ ÁBTL 3.2.3. Mt-246/2. 145. „Telekes Éva” fn. ügynök jelentése, 1970. február 24.
- ³⁰ ÁBTL 3.2.5. O-8-143/1. I/141–143. Megjegyzés, 1970. március 3.
- ³¹ ÁBTL 3.2.5. O-8-143/1. I/138–140. „Telekes Éva” fn. ügynök jelentése, 1970. február 25. (gépelt tisztázat).
- ³² ÁBTL 3.2.1. Bt-1218/2. 248–251. Tervévi áttekintő „Telekes Éva” fn. ügynök tevékenységéről, 1970. december 8.
- ³³ ÁBTL 3.2.1. Bt-1218/2. 259–260. Javaslat „Telekes Éva” fn. ügynök átadására, 1971. november 3.
- ³⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt-1218/2. 296. Határozat, 1971. december 14. Munkadossziéja alapján az ügynököt 1972–1973-ban foglalkoztatta a III/II-5. Osztály: ÁBTL 3.1.2. M-36891.
- ³⁵ ÁBTL 3.2.5. O-8-143/1. I/174. Javaslat az „Ámor Háza” fn. objektumdosszié irattárba helyezésére, 1971. december 17.
- ³⁶ ÁBTL 3.2.5. O-8-143/1. III/62. Zárólap, 1972. január 10. ÁBTL 3.2.1. Bt-1218/2. 297. Zárólap, 1972. január 10.
- ³⁷ ÁBTL 3.2.5. O-8-143/1. I/147–149. Feljegyzés az „Ámor Háza” fn. objektumról, 1970. április 17.
- ³⁸ ÁBTL 3.2.1. Bt-1624. 47. (boríték) Meghatalmazás, 1970. november 10.
- ³⁹ ÁBTL 3.2.1. Bt-1218/2. 241–243. Jelentés „Telekes Évával” történt találkozóról, 1970. január 14.
- ⁴⁰ ÁBTL 3.2.1. Bt-1624. 34–35. Évi áttekintő jelentés a „Tanya” fn. K-lakásról, 1971. december 9. A K-lakás elcserélésére Zörényi már egy hónappal korábban, „Telekes Éva” ügynöknek a kémelhárítás részére történő átadásával összefüggésben is javaslatot tett: ÁBTL 3.2.1. Bt-1218/2. 259–260. Javaslat „Telekes Éva” fn. ügynök átadására, 1971. november 3.
- ⁴¹ ÁBTL 3.2.1. Bt-1624. 49–51. Jelentés a „Tanya” fn. K-lakásról, 1975. május 19.
- ⁴² ÁBTL 3.2.1. Bt-1624. 59. 67-64-366/76. Szolgálati jegy, 1976. április 13. Uo. 60. 67-64-366/1/76. Szolgálati jegy, 1976. május 11.
- ⁴³ ÁBTL 3.2.1. Bt-1624. 61. 67-64-551/77. Szolgálati jegy, 1977. július 7.
- ⁴⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt-1624. 62–63. Jelentés a III/I-4-B alosztály által használt K- és T-lakásokról, 1977. szeptember 7.
- ⁴⁵ ÁBTL 3.2.1. Bt-1624. 67-28-60/78. Szolgálati jegy, 1978. január 27.
- ⁴⁶ ÁBTL 3.2.1. Bt-1624. 74–77. 67-64-183/79. Javaslat a „Tanya” fn. K-lakás cseréjére, 1979. február 13. A külügyi osztály egyetértő állásfoglalása: uo. 78. 31-2-17/79. Átirat, 1979. március 1.
- ⁴⁷ ÁBTL 3.2.1. Bt-1624. 81–82. 67-64-183/3/79. Szolgálati jegy, 1979. szeptember 28.
- ⁴⁸ ÁBTL 3.2.1. Bt-1624. 83. 31-2-64/79. Átirat, 1979. november 8.
- ⁴⁹ ÁBTL 3.2.1. Bt-1624. 87–88. Jelentés a „Tanya” fn. K-lakás cseréjéről, 1979. november 27.
- ⁵⁰ ÁBTL 3.2.1. Bt-1624. 85–86. 31-2-6/80. Átirat, 1980. január 29. A Karasz és Bogye egyetértését tartalmazó, január 31-ei széljegyzetek a kísérőlevelén találhatóak: uo. 84.
- ⁵¹ ÁBTL 4.2. 10-22/221976. A belügyminiszter 22/1976. számú parancsa az állambiztonsági szervek konspirált villái, lakásai, állandó figyelő- és tartózkodási helyei, találkozási lakásai létesítésének, szervezésének, felhasználásának szabályzata kiadásáról, 1976. november 24.
- ⁵² ÁBTL 3.2.1. Bt-1624. 91–93. Jelentés a „Tanya” fn. K-lakás megszüntetéséről, 1980. szeptember 1. Az adásvételi szerződés és az ingóságokra vonatkozó megállapodás: uo. 94. (boríték); a június 23-án kelt anyagvisszavételi utalványok, valamint a beszállítás során felmerült eltérések rögzítéséről június 24-én felvett jegyzőkönyv: uo. 95. (boríték).
- ⁵³ ÁBTL 3.2.1. Bt-1624. 96. Zárólap, 1980. szeptember 4.
- ⁵⁴ Tabajdi–Ungváry, 2008: 360.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.8.2.1. BM III/I. Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú

-
- beosztottainak iratai
- 3.1.2. Munka dossziék
- M-36891 „Telekes Éva”
- 3.2.1. Bt-dossziék
- Bt-1218/2. „Telekes Éva”
- Bt-1624 „Tanya”
- 3.2.3. Mt-dossziék
- Mt-246/2. „Telekes Éva”
- 3.2.5. Operatív dossziék
- O-8-143/1. „Ámor Háza”
- 4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok
- A-3773 Muzslai József: *Az ügynökséggel való kapcsolattartás megszervezése. A konspirált és találkozási lakások felhasználása. Az áruló ügynökök leleplezésének feladatai és módszerei.* Budapest, BM Központi Tiszti Iskola Rendőrtiszti Akadémia Politikai Nyomozó Tanszék, 1968.
- 4.2. Parancsgyűjtemény

Internetes hivatkozás

<https://www.abtl.hu>

Hivatkozott irodalom

Tabajdi–Ungváry, 2008

Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990.* Budapest, 1956-os Intézet – Corvina.

A vitatott forradalom

Az 1989. december 16–22-i román forradalom

A Közép- és Kelet-Európa hat államában 1989-ben bekövetkezett rendszerváltás a 20. század végének egyik legvitatottabb eseménysora.¹ A közép- és kelet-európai változásokat a kerekasztal elvére épülő lengyelországi és magyarországi „tárgyalásos forradalmak” nyitották meg, amelyek biztosították az átmenetet egy demokratikus politikai rend kialakulásához ezekben az országokban. A magyarországi és lengyelországi „tárgyalásos forradalmak” ún. hógolyó-effektust („snowballing effect”) váltottak ki, és közvetlen befolyással voltak a kelet-németországi és csehszlovákiai kommunista rendszerek bukására.² Ezekben az országokban az 1989-es forradalmak békések voltak, abban az értelemben, hogy egy időben voltak tárgyalás nélküliek és erőszakmentesek, és ezek alapján egyes politológusok egyenesen „összeroskadásként” jellemezték azokat. Bulgáriában 1989. november 10-én, „palotaforradalom” eredményeképpen egy reformkommunista csoport került hatalomra, akik példa nélküli megmozdulással találták magukat szembe, és kénytelenek voltak december első felétől kezdve valódi demokratikus átalakításokba kezdeni. Könnyen felismerhető az a tény, hogy természetüktől függetlenül (tárgyalásos vagy sem) az 1989-es forradalmak erőszakmentesek voltak. Egyetlen kivétel az 1989-ben Közép- és Kelet-Európában lezajlott forradalmak közül a román forradalom volt, amely a többitől eltérően erőszakba torkollott. Annak ellenére, hogy számos áldozatot követelt – több mint ezer halottat és háromezer sebesültet tartanak nyilván –, ez volt az egyik legvitatottabb, ha nem éppen a legvitatottabb a '89-es forradalmak közül. Ezért mint „zavaros forradalmat”, „ellopott forradalmat”, „elpuskázott forradalmat” szokták jellemezni. Jelen tanulmány kísérletet tesz arra, hogy ismertesse azt a mechanizmust, amely az 1989. decemberi romániai véres forradalomhoz vezetett.

Jóllehet a tanulmány keretei nem teszik lehetővé a közép- és kelet-európai kommunista rendszerek bukásához vezető okozati láncolat alaposabb elemzését, szükségesnek tartunk egy rövid áttekintést azért, hogy a román forradalmat elhelyezhessük a forradalmi év kontextusában. Már a kezdet kezdetén szükséges egy észrevételt tennünk az 1989-ben megbukott rendszerek természetével kapcsolatban. A második világháború után a Szovjetunió közvetlen beavatkozásával, „kívülről” és „felülről” bevezetett modell különböző változatait képviselték az 1989-ben rendszerváltáson átesett hat állam kommunista rendszerei. A sztálinista modell, amit egyidejűleg kényszerítettek rá a közép- és kelet-európai államokra az 1948–1956 közötti időszakban, különböző módon lépett kölcsönhatásba az érintett országok politikai és kulturális tradícióival, és a kommunista korszakot megelőző időszakból örökölt gazdasági és társadalomfejlődési modellekkel. Így születtek meg az általános igényű kommunista modell nemzeti változatai, amelyek a vizsgált országok esetében a rendszer és a társadalom között kialakult interakciók szerinti külön modellekké váltak. A nem elhanyagolható különbségek ellenére a lengyel, a magyar, a keletnémet, a csehszlovák, a bolgár és a román kommunista rendszerekről kijelenthető, hogy ezek a rezsimek három nagy kommunista diktatúrátípusba sorolhatók:

1. „nemzeti alkalmazkodó”

2. „jóléti”

3. modernizáló és nemzetiesítő.

„Nemzeti-alkalmazkodó” kommunista diktatúrát vezettek be Lengyelországban és Magyarországon, amelyekben legalább két irányban jól érezhetőek voltak a második világháború következményei.³ Elsősorban a háború okozta nagymértékű károkról és az ezekhez társuló traumákról van szó; másodsorban a nagymérvű etnikai homogenitásról az érintett területeken a „végső megoldás” alkalmazásának eredményeképpen. Következésképpen a háború utáni helyzet mind Lengyelországban, mind Magyarországon fokozottabb alkalmazkodást követelt meg az érintett országok gazdasági és társadalmi viszonyaihoz a szovjet támogatással hatalomra került erőktől. Ez azt is jelentette, hogy a hatalomátvételt követően kisebb mértékben alkalmazták a véletlenszerű terrort. Mindkét országban a kommunista politikai elit magas „frakciózasi” hajlandóságot tanúsított, ami a kommunista hierarchia csúcsán súlyos konfliktusokhoz és korai, de sikertelen (nemzeti vonalas) államszocializmus építéséhez vezetett az érintett országokban. Ugyanakkor a lengyelországi és magyarországi kommunista rezsimeknek az a tehetetlensége, hogy megoldást találjanak a gazdasági és társadalmi problémákra, amelyekkel a lakosság szembe nézett, odáig vezetett, hogy 1956-ban mindkét államban széles néptömegeket megmozgató tüntetések következtek be. Lengyelországban az 1956. júniusi poznańi munkáslázadás a Lengyel Egyesült Munkáspárt vezető köreiben krízist okozott, és végül Władysław Gomułka pártfőtitkári funkciójába való visszatéréséhez vezetett. Magyarországon az október 23. – november 4-i forradalom létét annak is köszönhetjük, hogy egy, Nagy Imre vezette reformista csoport az utca népe mellé állt. Az 1956-os magyar forradalom váratlan kitörése, gyors lezajlása és szovjet katonai támogatással végrehajtott vérbefojtása döntő módon határozta meg a rendszer és a társadalom viszonyát egészen a kommunista korszak lezárultáig, abban az értelemben, hogy a tárgyalásos megoldást mind a hatalom, mind az ellenzéki csoportok előnyben részesítették a közvetlen és erőszakos konfrontáció lehetőségével szemben.⁴

Lengyelországban a hatalom és társadalom viszonyát egy sor jelentős konfliktus határozta meg, 1956-ban, 1968-ban, 1970-ben és 1976-ban, de ezek nem véres forradalomhoz vezettek, mint Magyarországon, hanem egy „önkorlátozóhoz”.⁵ A lengyel belpolitikai helyzet lehetővé tette egy „osztályok közötti szövetség” létrehozását az 1976-os munkástüntetések nyomán megjelent Munkásvédelmi Bizottság (KOR) megalakulásával, amely később a Szolidaritás születéséhez vezetett – ez volt az első szabad szakszervezet, amely mintegy valós alternatív társadalomként jelent meg a kommunista blokkon belül – 1980 augusztusában. A Szolidaritás „önkorlátozó forradalma” átmenetileg leállításra került a Wojciech Jaruzelski tábornok vezette egyenruhás kommunisták 1981. decemberi hatalomátvételének következtében. 1981 decemberében a lengyel kommunisták által választott megoldás a fenyegető szovjet beavatkozás elkerülésére mindaddig működött, míg a Kreml a Brezsnjev-doktrína logikája szerint gondolkodott és cselekedett. Mihail Gorbacsov hatalomra kerülésével és a Brezsnjev-doktrína ún. Sinatra-doktrínára (utalás az amerikai színész „My way” c. dalára) való lecserélésével az „egyenruhás kommunisták” hatalmuk fenntartásában már nem támaszkodhattak szovjet segítségre. Az új külpolitikai helyzet jelentősen hozzájárult azoknak a politikai tárgyalásoknak a megkezdéséhez, amelyek a Jaruzelski-rezsim és a Szolidaritás képviselői között a szabad szakszervezet újralegalizálásának ügyében zajlottak. Az eddig tárgyaltak alapján kijelenthető, hogy a lengyelországi és magyarországi tárgyalásos, tehát nem erőszakos forradalmak kirobbanása nagyrészt annak köszönhető, hogy a kommunista politikai eliteken belül jó néhány csoport

létezett, aminek következtében jelentős konfliktusok alakultak ki a párthierarchia csúcán, továbbá a Kremltől való elszakadás korai kísérleteinek, amelyeknek a Szovjetunió hirtelen vetett véget közvetlen vagy közvetett beavatkozással.

A „jóléti” diktatúrák a volt szocialista tábor gazdaságilag legfejlettebb országaiban, nevezetesen Kelet-Németországban és Csehszlovákiában alakultak ki.⁶ Ezen politikai rendszerek lényege – mint ahogy Konrad H. Jarausch a volt NDK esetében rámutatott – a lakosság tisztességes életfeltételeinek biztosításáért való aggodalom és a társadalmi léptékben szisztematikusan alkalmazott kényszerítés paradox kombinációja. Ezek az Európa közepéhez – a többi „testvéri országgal” összehasonlítva – földrajzilag legközelebb eső államok viszonylag korai iparosodáson mentek keresztül, amely egy számbelileg megnövekedett és jól szervezett munkásság megjelenéséhez vezetett mindkét országban; igaz, hogy a volt Csehszlovákia esetében ez inkább Csehországra érvényes, mint Szlovákiára. Ezekben az országokban a kommunista elit általában véve engedelmesebbek voltak Moszkvával szemben, és magasabb fokú belső kohézióról tettek tanúbizonyságot. A Szovjetunió szintén rendkívül érdekelt volt abban, hogy a kommunista rendszert fenntartsa ezekben az országokban, amelyek földrajzi helyzetüknél fogva a hidegháború első vonalában feküdtek. A rezsim megkérdőjelezésére tett kísérleteket – mint az 1953. júniusi, berlini munkásfelkelést – ,vagy a reformjára irányuló próbálkozásokat – mint az „emberarcúvá” alakítást célzó prágai tavaszt (1968 januárja–augusztusa) – a Kreml közvetlen beavatkozásával elnyomták-, vagy leállították. Különben a brezsnyevi „korlátozott szuverenitás” doktrínája éppen arra lett kitalálva, hogy gyorsan véget vessen bármilyen politikai kezdeményezésnek, amely a „szocialista tábor” valamelyik országában az államszocializmus esetleges feladásához vezethetett volna. Ezek a „jóléti” kommunista diktatúrák a „tárgyalásos forradalmak” lengyelországi és magyarországi győzelme nyomán kialakult légkörben kirobbant tömegmegmozdulások miatt buktak meg („hógolyó-hatás”), illetve azért, mert a „testvéri országokkal” szemben a szovjet vezetés lemondott a Brezsnyev-doktrínáról. A Moszkvával szembeni engedelmesség hagyományában szocializálódott keletnémet és csehszlovák kommunista elit hirtelen pszichológiailag leblokkolt, ami mindkét országban a rendszer implóziójához (összeroskadásához) vezetett. Egyfelől a kommunista elit nem voltak képesek még a tömegtüntetések kezdete előtt kerekasztal-tárgyalásokat kezdeményezni, másfelől rendelkeztek annyi józansággal, hogy ne utasítsák a karhatalmat az utcai demonstrációk elfojtására. Ilyen módon kijelenthető, hogy a kommunista elit – Moszkva iránti engedelmességgel párosuló – monolit jellege vezetett el az 1989-es forradalmak második típusához, a kelet-németországi és csehszlovákiai nem tárgyalásos és erőszakmentes „csendes forradalmakhoz”. Ezt az is alátámasztja, mint az alábbiakban látni fogjuk, ahogyan a bulgáriai kommunista rendszer bukása lezajlott.

A bulgáriai és romániai kommunista diktatúrák jellemzésére jelen tanulmány a modernizáló és nemzetiesítő diktatúrák fogalmát javasolja.⁷ Az ajánlott kifejezés az említett országok kommunista rendszerének két alapvető aspektusát ragadja meg. Elsősorban az említett országok kommunista rezsimjeinek a modernizáló jellegéről van szó. Az iparosodási és városiasodási folyamatok mindkét államban nagyrészt a kommunizmus időszakában zajlottak le. Ami a második világháború alatt elszenvedett rombolások mértékét illeti, meg kell jegyezni azt a tényt, hogy Bulgária és Románia, Lengyelországhoz és Magyarországhoz képest, kisebb károkat szenvedett el, ami ahhoz vezetett, hogy a hatalomra került kommunista elit már a kezdetektől fogva az érintett társadalmaknak a véletlenszerű terror tömeges alkalmazásával végrehajtott átalakítására összpontosíthattak. A bulgáriai és romániai kommunista rendszereket meghatározó másik fontos jellemvonás az, amit Rogers

Brubaker a „nacionalizáló nacionalizmus”-nak nevezett.⁸ A kommunista elitek mind Bulgáriában, mind Romániában úgy érezték, hogy az állampárt nem eléggé nemzeti. Következésképpen ezek a kommunista rezsimek az etnikai nacionalizmust olyan politikai elvként alkalmazták, amely legitimitást biztosított számukra, és olyan politikát ültettek a gyakorlatba, amely etnikai szempontból homogén „szocialista nemzetet” kreál – Bulgáriában a török, Romániában a magyar kisebbség asszimilálásával. Mindkét esetben a politikai elitek magas fokú kohézióról tettek tanúbizonyságot, ezért nem alakult ki komolyabb konfliktus a párhierarchia csúcán. Azonban létezett egy lényeges különbség a romániai és bulgáriai kommunista rezsimek között, ami a vezető elitek Moszkvával szembeni engedelmességének mértékében mutatkozott meg. A bolgár kommunisták sohasem próbáltak függetlenedni Moszkvától. A kommunista rendszer bukása Bulgáriában – noha modernizáló és nacionalizáló jellegű volt – az erőszak- és tárgyalásmentes 1989-es forradalmak sorába tartozik, azzal a pontosítással, hogy Bulgáriában a forradalmi változást egy palotaforradalom előzte meg. 1989. november 10-én, egy nappal a berlini fal leomlása után, a bolgár kommunisták legfőbb vezetőjét, a közel harminc éve hatalmon lévő Todor Zsivkovot egy palotaforradalom következtében egy reformkommunista vezetővel cserélték le. A pártvezetés élén bekövetkezett váltás nem vezetett azonnal a politikai rendszer bukásához, azonban az ellenzéki csoportok példa nélküli mozgósítását eredményezte. 1989. december elején alakult meg a fontosabb nem kommunista erők széles koalíciójaként a Demokratikus Erők Szövetsége, amely nemcsak a legfontosabb ellenzéki erőt jelentette, de figyelemre méltó módon képes volt megszerezni magának a képzett városi lakosság támogatását is.⁹ Kijelenthető, hogy 1989. december közepére Bulgáriában a politikai változások visszafordíthatatlan szakaszba léptek.

Romániában a kommunista rezsim az 1989-es decemberi véres forradalom következtében bukott meg. Hivatalos források szerint a forradalomban 1104-en haltak és 3321-en sebesültek meg, ebből 944 halottat és 2214 sebesültet december 22. után vettek nyilvántartásba, amikor a romániai kommunista rendszer hivatalosan már megszűnt létezni.¹⁰ Ahogy azt korábban már említettük, a romániai kommunista elit komoly belső kohézióról tett tanúbizonyságot, ami azt jelentette, hogy ebben az országban a kommunista rendszer teljes időszaka alatt (1945 márciusától 1989 decemberéig) nem volt tapasztalható semmilyen jelentős konfliktus a legfelsőbb pártvezetésen belül. Ami azonban az 1989-es román forradalom – tárgyalásmentes és erőszakos – természetét különösen meghatározta, az a román kommunisták Kremllel szembeni önállósága volt. Ceaușescut, a román kommunisták legfőbb vezetőjét az a meggyőződés, hogy bármit megtehet az általa vezetett országgal, anélkül, hogy tartania kellene a külső beavatkozástól, arra sarkallta, hogy habozás nélkül parancsot adjon az 1989. december 16–22. közötti utcai tüntetések erőszakos elfojtására. A Ceaușescut körülvevők engedelmsége vezetett oda, hogy a forradalom első fázisában parancsait nagyrészt tiszteletben tartották, és így a vérfürdő elkerülhetetlenné vált.

A román kommunisták Moszkvától való függetlenedése egy hosszú, 1956-tól 1964-ig tartó folyamat eredménye volt. Ezt a folyamatot a Gheorghe Gheorghiu-Dej vezette sztálinista politikai elit indította el, arra téve – sikeres – kísérletet, hogy hatalmon maradjon a Nyikita S. Hruscsov híres 1956-os, Sztálin személyi kultuszát elítélő „titkos beszédével” megkezdődött desztalinizálás légkörében is. Az *1964. áprilisi nyilatkozat* címen ismertté vált dokumentum volt az a hivatalos irat, amelyben a Gheorghiu-Dej vezette kommunisták kihírdették, hogy minden pártnak jogában áll saját útját járni a szocializmus építésein, és amely szentesítette a bukaresti kommunista rezsim független politikai vonalát.¹¹ Nicolae Ceaușescu, Gheorghiu-Dej

utóda a Román Kommunista Párt élén, 1968 augusztusában újra megerősítette Románia független pozícióját a kommunista tömbön belül azzal, hogy hivatalosan elítélte a Varsói Szerződés csapatainak csehszlovákiai invázióját, ezzel nem remélt tömegtámogatást biztosítva magának. Bár a '70-es évek elején Románia lakossága reménykedhetett abban, hogy a Moszkvától való függetlenedési politika jelentős javulást hoz az életszínvonal és az ideológiai lazulás területén, a '80-as évek kezdetére ezek a remények hiábavalóknak bizonyultak. A rossz gazdaságpolitika, amely annak ellenére irányozta elő a beruházások folytatását a fém-, gép- és kőolajiparban, hogy a román termékeket mind kevésbé lehetett eladni a nemzetközi piacokon, súlyos gazdasági krízishez vezetett.

Ráadásul Ceaușescu azon döntése, hogy az ország külső adósságának visszafizetése a legrövidebb időn belül meg kell történnjen, az élelmiszer és a közfogyasztási javak importjának nagymértékű csökkentésével járt, ami Romániában az élelmiszerek és a közfogyasztási javak második világháború óta nem tapasztalt hiányához vezetett. A lakosság energiafogyasztását, a hőenergia, a személygépkocsikba való benzin és a lakossági gáz felhasználható mennyiségét drasztikusan korlátozták. Ennek következtében a lakosság, főleg a téli időszakban, elképzelhetetlen szenvedésnek volt kitéve. Így a közép-kelet-európai államok többségével szemben Romániában a nélkülözés következtében a lakosság nagyon kiábrándult a rendszer politikájából. Ugyanakkor a lengyelországi, magyarországi vagy a csehszlovákiai állapotokhoz képest Romániában a belső ellenállási akciók nagyon nehezen jöttek létre.¹² A rendszerváltás is csak azért következett be, mert az 1989-es forradalmak „hógolyója” elérte az ország határait.

A forradalom szikrája az ország nyugati felében, Temesváron lobbant fel, ahol 1989. december 16-án az egyházi vezetőjüket, Tőkés László református lelkészt támogató hívők egy kis csoportjának békés tüntetése rendszerellenes felkeléssé alakult át.¹³ Az 1989. december 17-ről 18-ra virradó éjszaka lezajlott véres megtorlás hatására a forradalom az egész országra kiterjedt. Ceaușescu – aki december 18-a és 20-a között Iránban hivatalos látogatáson tartózkodott, melyet nem akart lemondani – Bukarestbe visszaérkezve másnapra, 1989. december 21-re elrendelte egy rendszer melletti tömegtüntetés megszervezését. A tüntetést azonban a tömegeből felhangzó bekiabálások szakították meg, a résztvevők egy része pedig az Egyetem téren gyűlt össze, ahol rendszerellenes demonstráció alakult ki. A karhatalmi erők parancsot kaptak arra, hogy tüzet nyissanak a demonstrálókra. A 1989. december 21-ről 22-re virradó éjszakán a téren vérfürdőbe torkolltak az események. A hivatalos források 50 halottról, 462 sebesültről és 1245 letartóztatotról tesznek említést.¹⁴ Másnap azonban Bukarest központját tüntetők árasztották el, akik rohammal bevették a Központi Bizottság épületét. 1989. december 22-én 12 óra 8 perckor a Ceaușescu-házaspárt szállító helikopter elhagyta az épület tetejét, ezzel pedig gyakorlatilag megszűnt a romániai kommunista rendszer.

¹ A tanulmányt fordította Bandi István.

² Huntington, 1991: 33.

³ Kitchens–Mansfeldova–Markowski–Tóka: 1999 által javasolt fogalom. (lásd 39.)

⁴ Lásd Tőkés, 1996: 7–8.

⁵ Jadwiga Staniszkis által javasolt koncepció. Lásd Staniszkis, 1984.

⁶ Jarausch által javasolt terminus. Lásd Jarausch, 1999: 59–60.

⁷ Dragoş Petrescu terminusjavaslata Chirot, Kocka és Brubaker észrevételeinek alapján. Lásd D. Petrescu, 2010: 48. Lásd még Chirot, 1991: 4.; Kocka, 1999: 22.; Brubaker, 1996: 5. és 63.

⁸ Lásd a 4. lábjegyzetet.

⁹ Crampton, 2005: 212–213.

¹⁰ Stoica, 2005: 19.

¹¹ Lásd *Declarație*, 1964.

¹² A kommunista romániabeli disszidens-jelenségről lásd: C. Petrescu, 2013.

¹³ Mioc, 2002.

¹⁴ Pitulescu, 1995: 175.

Hivatkozott irodalom

Brubaker, 1996

Rogers Brubaker: *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge, Cambridge University Press.

Chirot, 1991

Daniel Chirot: „What Happened in Eastern Europe in 1989?” In *The Crisis of Leninism and the Decline of the Left. The Revolutions of 1989*. Seattle, University of Washington Press.

C. Petrescu, 2013

Cristina Petrescu: *From Robin Hood to Don Quixote. Resistance and Dissent in Communist Romania*. Bucureşti, Editura Enciclopedică.

Crampton, 2005

R. J. Crampton: *A Concise History of Bulgaria*. 2. ed. Cambridge, Cambridge University Press.

D. Petrescu, 2010

Dragoş Petrescu: *Explaining the Romanian Revolution of 1989. Culture, Structure, and Contingency*. Bucureşti, Editura Enciclopedică.

Huntington, 1991

Samuel P. Huntington: *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman, Oklahoma. University of Oklahoma Press.

Jarausch, 1999

Konrad H. Jarausch: „Care and Coercion. The GDR as Welfare Dictatorship” In *Dictatorship as Experience. Towards a Socio-Cultural History of the GDR*. Ed. Konrad H. Jarausch. Transl. by Eve Duffy. New York, Berghahn Books.

Kitschelt–Mansfeldova–Markowski–Tóka, 1999

Herbert Kitschelt, Zdenka Mansfeldova, Radoslaw Markowski és Tóka Gábor: *Post-Communist Party Systems: Competition, Representation, and Inter-Party Cooperation*. Cambridge, Cambridge University Press.

Kocka, 1999

Jürgen Kocka: „The GDR. A Special Kind of Modern Dictatorship.” In *Dictatorship as Experience. Towards a Socio-Cultural History of the GDR*. Ed. Konrad H. Jarausch. Transl. by Eve Duffy. New York, Berghahn Books. 17–26.

Pitulescu, 1995

Ion Pitulescu: *Şase zile care au zguduït România: Ministerul de Interne în decembrie 1989*. (Hat nap, amely megrengette Romániát. A Belügyminisztérium 1989 decemberében.) Bucureşti, k. n.

Staniszki, 1984

Jadwiga Staniszki: *Poland's Self-Limiting Revolution*. Ed. by Jan T. Gross. Princeton, Princeton University Press.

Stoica, 2005

Stan Stoica: *România, 1989–2005. O istorie cronologică*. Bucureşti, Editura Meronia.

Tökés, 1996

Rudolf L. Tökés: *Hungary's Negotiated Revolution. Economic Reform, Social Change, and Political Succession, 1957–1990*. Cambridge, Cambridge University Press.

Nyomtatásban megjelent források

Declaraţie, 1964

Declaraţie cu privire la poziţia Partidului Muncitoresc Român în problemele mişcării comuniste şi muncitoreşti internaţionale, adoptată de Plenara lărgită a C.C. al P.M.R. din aprilie 1964. (Nyilatkozat a Román Munkáspárt állásponjáról a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom kérdéseiben, amelyet 1964 áprilisában a RMP KB kiterjesztett plenáris ülése fogadott el.) Bucureşti, Editura Politică.

Mioc, 2002

Marius Mioc, ed.: *Revoluţia, fără mistere. Cazul László Tökés. Documente din arhiva Judecătoreiei Timişora. Documente din arhiva parohiei reformate Timişoara; Mărturii*. (Forradalom titkok nélkül. A Tökés László-eset: Dokumentumok a Temesvári Bíróság archívumából. Dokumentumok a Temesvári Református Lelkészség Archívumából. Vallomások.) Timişoara, Editura „Almanahul Banatului”.

A Stasi operatív csoportja Magyarországon – és a „Balaton-brigád”

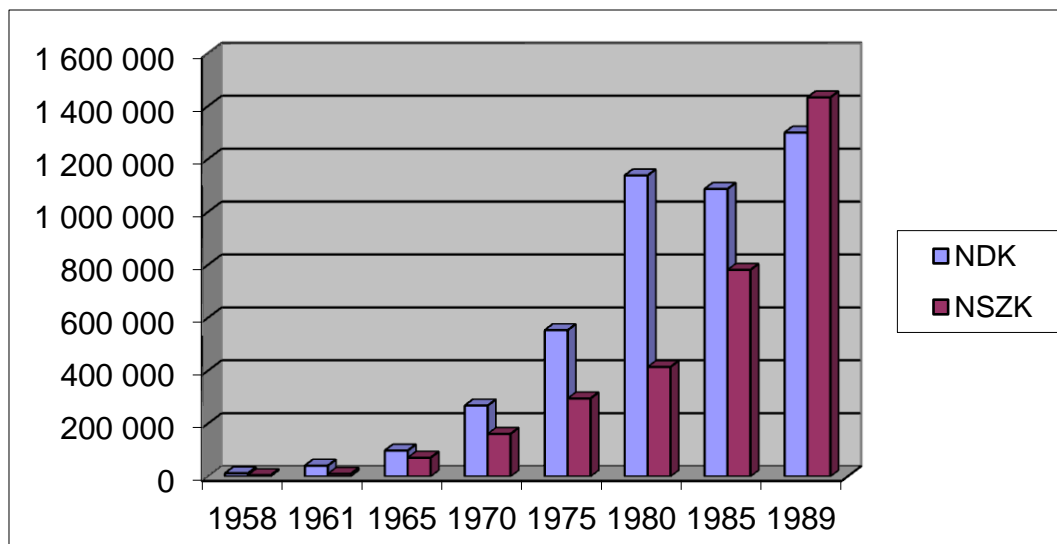
*„Nyáron a Balaton idegen szótól oly hangos,
Hallod: Auf Wiedersehn’, Good Evening, Bon Jour, Adios”*

Bevezetés

Koós János dala a Kádár-korszak népszerű slágere volt, mely a balatoni vendégforgatag sokszínűségét énekelte meg. A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint 1961-ben még csak félmillió külföldi állampolgár kereste fel hazánkat, 1972-ben viszont már 6 milliónál többen látogattak el hozzánk. A látogatók 85%-a a szocialista országokból érkezett. Magyarország különösen vonzó úti cél volt a keletnémet turisták szemében. Az üdülés és a látványosságok megtekintése mellett sokat nyomott a latban, hogy balatoni nyaralás alatt a rég nem látott nyugatnémet ismerősök és rokonok viszontlátására is lehetőség nyílt. ¹ Már a berlini fal felépítését követő évben, 1962-ben 40 ezernél több keletnémet turista érkezett, 11 ezer a Deutsches Reisebüro (DER) szervezésében, 30 ezer egyénileg. ²

A két ország vezetői 1963. szeptember 18-án írták alá a magánutazásokra vonatkozó vízumkényszer felfüggesztéséről szóló megállapodást. ³ Ennek eredményeképpen 1964-ben mintegy 68 000, 1965-ben 85 000, 1966-ban pedig már 124 000 keletnémet turista kereste fel hazánkat. Az 1970-es évek elején írott ügynökjelentések a régió nyugatias jellegét emelik ki, ahol nagy az árubőség, és még bizonyos nyugati fogyasztási cikkek is elérhetők. A hivatalos politikai propaganda alig érzékelhető, ellentétben az NDK-val. ⁴ Nemcsak az egyszerű állampolgárok, de az Állambiztonsági Minisztérium (ÁBM) munkatársai és vezetői is szívesen időztek Magyarországon. A két ország belügyi-állambiztonsági szervei 1961-ben üdülési csereprogramot írták alá. A húszfős kontingens tagjai 23 napot töltöttek a Stasi sellini, illetve a Belügyminisztérium balatonlelleli üdülőjében. Az ÁBM magas beosztású munkatársai számára egyéni, gyógyüdüléssel egybekötött rekreációs programokat is szerveztek. Az NDK hírszerzés feje, Markus Wolf és az NSZK-ban megbuktatott hírszerző tiszt, Günter Guillaume a nyolcvanas években feleségeikkel rendszeresen Hévízen kúraltatták magukat. Guillaume-ék a BM galyatetői és dobogókői üdülőjében is megfordultak. Az évtized végére a kapitalista országokból beutazók száma is fokozatosan emelkedett. ⁵ Az 1970. évi statisztikai adatok szerint a nyugati beutazók 27%-a a Német Szövetségi Köztársaságból, 26%-a Ausztriából, 9%-a az Amerikai Egyesült Államokból és Kanadából, 7%-a Olaszországból, 5%-a Franciaországból, 3%-a Angliából, míg 23%-a egyéb tőkés országokból jött. ⁶ A nyugati irányból érkező idegenforgalom fontos devizabevételi forrást jelentett a magyar gazdaságnak, és serkentőleg hatott a magyar külkereskedelem fejlődésére. Az NDK állam szemszögéből nézve azonban kevésbé volt öröndetes a nyugatnémet és a keletnémet idegenforgalom egyidejű fellendülése, mert attól tartottak, hogy azzal arányosan emelkedik az NDK-t Magyarország területén keresztül, nyugatnémet segítséggel elhagyó keletnémet állampolgárok létszáma.

Az NDK-ból és az NSZK-ból beutazók aránya, 1958–1989 ⁷

A Magyarországon bevetett operatív csoport működése

Az NDK Állambiztonsági Minisztériuma részéről 1963-ban fogalmazódott meg egy „operatív munkatárs” kihelyezésének elképzelése: *„A turistaforgalom jobb operatív biztosítására, valamint a támadólagos operatív tevékenység lehetőségeinek tanulmányozása céljából az Állambiztonsági Minisztérium megvizsgálja annak lehetőségét, hogy a turistaidényre egy operatív munkatársat a MNK-ba [Magyar Népköztársaság] vezényeljen”* – áll az adott évben megkötött szerződésben.⁸ A szocialista országokba utazó és szökés szándékával gyanúsítható NDK-állampolgárok külhoni ellenőrzését Mielke állambiztonsági miniszter 1964. május 6-án kiadott 373/64. sz. parancsának 4. pontja alapozta meg.⁹ Az ezzel kapcsolatos feladatokat a szervezett embercsempészet meghiúsításáért felelős XX/5. Főosztály hatáskörébe utalta. A Stasi speciális egységeket állított fel a szövetséges országok területén.¹⁰

Az első külhoni egységeket Csehszlovákiában, Magyarországon és Bulgáriában vetették be.¹¹ Megszervezésükben jelentős szerepet játszott Heinz Eichler ezredes, az Utas- és Turistaforgalom biztosításáért felelős részleg helyettes vezetője.¹² Magyarországra 1964-től vezényeltek ki a nyári szezon idején folyamatosan itt tartózkodó munkatársat Fritz Busch főhadnagy személyében, aki június 9-én foglalta el új szolgálati helyét Budapesten.¹³ Az ÁBM 1970-es átszervezése során mindazon szervezeti egységeket, amelyek a belföldi és a külhoni turizmus és az utasforgalom ellenőrzésével foglalkoztak, a VI. Főosztály alárendeltségébe vonták. A VI. Főosztály hatáskörébe került a keletnémet utazási irodák, az NDK területén található Interhotelek és a nyugati árucikkeket forgalmazó Intershop-üzletek biztosítása, valamint hozzájuk tartozott a közlekedésügyi minisztérium turizmusért felelős főosztályának felügyelete. Az átszervezést követően az operatív csoportok felügyeletét szintén a VI. Főosztály vette át. A későbbiek során a főosztályt területi alapon négy alegységre tagolták. A Csehszlovákiába, Bulgáriába és Magyarországra utazók külhoni biztosításának feladatát az Utasforgalom Biztosításáért felelős Munkacsoport látta el. A főosztály munkáját két évtizeden keresztül, egészen 1989-ig Heinz Fiedler ezredes irányította.

Az „utazással kapcsolatos visszaélések” megelőzésére Oskar Fischer keletnémet külügyminiszter és magyar kollégája, Nagy Lajos külügyminiszter-helyettes 1969. június 20-án megújította a vízummentes utazásról kötött megállapodást. Az új egyezmény azonban lényeges korlátozásokat tartalmazott. A leglényegesebb kikötést a megállapodás függelékébe foglalt titkos záradék tartalmazta, melyben a szerződő felek kölcsönösen vállalták, hogy megfelelő úti okmányok és engedélyek híján a másik fél állampolgárait

nem engedik harmadik országba tovább utazni, és az ilyen jellegű kísérletekről egymást kölcsönösen tájékoztatják.¹⁴ Az idegenforgalom növekedésére való tekintettel a magyarországi operatív csoport létszámát 1972 nyarától öt főre emelték, ketten közülük Budapesten, hárman a Balaton partján teljesítettek szolgálatot.¹⁵

A Stasi magyarországi operatív csoportja 1972-ben:

Vezetője:	Scholz százados	Székhelye:	Budapest
Munkatársak:	Hesse hadnagy	Székhelye:	Siófok
	Babelschek főhadnagy	Székhelye:	Balatonfüred
	Reinhard alhadnagy	Székhelye:	Budapest
Titkárnő:	Hesse hadnagy felesége	Székhelye:	Siófok

Az operatív csoport tagjai az 1970-es évek közepéig csupán a nyári szezon idején, május és szeptember között tartózkodtak Magyarországon. Csehszlovákián keresztül, gépkocsival érkeztek, Rajkánál lépték át a magyar határt. Jövetelükről a határőrséget előre értesítették, ily módon a vámvizsgálat mellőzésével léptették be őket. A téli időszakban a csoport vezetője havonta egyszer, ha a helyzet úgy kívánta, több alkalommal is ellátogatott Budapestre. A folyamatos kapcsolattartás és a gördülékeny ügyintézés végett 1975-től egész évre kiküldött munkatársat delegáltak a magyar fővárosba.¹⁶ Az operatív csoport fő feladata az illegális határátlépés szándékának felfedése és a határátlépés megelőzése volt. Ehhez járult a keletnémet és a nyugat-európai, elsősorban a Szövetségi Köztársaságból, illetve Nyugat-Berlinből érkezett vendégek érintkezésének figyelemmel kísérése. Felfogásuk szerint az utóbbi kettős veszéllyel járt: egyfelől a szűkésben való segítségnyújtással, másfelől „ideológiai fellazítással” fenyegetett. Munkájuk a következő területekre terjedt ki:

az NDK külképviseletek, kereskedelmi képviseletek és utazási irodák biztosítása,

a magyarországi NDK turizmus és utasforgalom biztosítása, különös tekintettel a Balatonra, a határ menti megyékre és Budapest területére,

az ún. „szervezett emberkereskedelem” visszaszorítása, az NDK-állampolgárok magyar-osztrák határon való „kicsempészésének” megfiúsítása,

az NDK titokhordozók és a nem szocialista államok polgárai közötti konspiratív titkos találkozások megfiúsítása,

a nyugati és a keletnémet állampolgárok közötti kapcsolatfelvételek megakadályozása,

a nem hivatalos munkatársak, azaz ügynökök bevetésének koordinálása.¹⁷

A magyar állambiztonsági szervek vállalták, hogy a keletnémet operatív csoport munkáját a lehetőségekhez mérten támogatni fogják. 1971-ben, a keletnémet idegenforgalom magyarországi biztosítása ügyében tartott „szezonnitató” tanácskozáson ezzel kapcsolatban a következőkről egyeztek meg: az operatív csoport 1971. május 17-én érkezik Magyarországra. Tagjait Budapesten és Siófokon szállásolják el. A német fél olyan konspiratív lakásokra is igényt tartott, amelyek lehetővé tették, hogy a keletnémet ügynökhálózat tagjaival zavartalanul találkozhassanak. A magyar vezetők megígérték, hogy megvizsgálják a rendelkezésükre álló lehetőségeket. 1972 márciusában ellenben, amikor az ÁBM VI. Főosztály vezetői azzal álltak elő, hogy a Balatonon lakóhajókat szeretnének állomásoztatni, mivel így a víz felől is módjuk nyílna honfitársaik megfigyelésére, a BM III/II. Csoportfőnökség vezetői határozottan elleneztek a felvetést,

mondván, hogy a Balatonon nem tartózkodnak lakóhajók, ennél fogva a szokatlan vízi járművek megjelenése igencsak nagy feltűnést keltene.¹⁸ Segítség gyanánt az alábbiakat ajánlották fel:

személyazonosítás, nyomozás és felderítés azon nyugati állampolgárságú személyek ügyében, akik az NDK-állampolgárokkal kapcsolatba lépnek, anyagokat adnak át számukra, illetve más gyanús tevékenységgel felhívják magukra a figyelmet;

operatív-technikai eszközök biztosítása: levéllenőrzés, szállodai szobák lehallgatása, telefonlehallgatás;

a határellenőrzés során keletkezett információk átadása, a megadott személyekre vonatkozóan körözés elrendelése a határátkelőhelyeken;

az operatív szempontból figyelemre méltó személyek utazási szokásainak felülvizsgálata, az ezzel kapcsolatos dokumentáció átadása;

a nyugatnémet, nyugat-berlini és más nem szocialista országból érkezett állampolgárok NDK-állampolgárokat érintő ellenséges tevékenységét érintő adatok átadása;

az NDK-állampolgárok és kapcsolataik megfigyelése.

A magyar hatóságok a balatoni vendéglátóhelyek személyzetéből németül értő pincéreket és portásokat szerveztek be, akik munkakörük folytán felfigyeltek az NDK- és NSZK-polgárok kapcsolatfelvételi kísérleteire. A siófoki Lidó szálló „Pesti” fedőnevű ügynöke egy – a berlini fal építésekor szétszakított – házaspárral kapcsolatban a következőket jelentette: „1965. augusztus 6-án 12–13 óra között megjelent egy nyugatnémet férfi a siófoki »Lidó« szálló portáján és a szállóban tartózkodó Dr. S. W. NDK-állampolgárt és fiát kereste. A főportás közölte vele, hogy a keresett személyek ebédelni vannak, mire az ismeretlen férfi utánuk ment az ebédlőbe. Közben elkerülték egymást, és Dr. W. S. fiával együtt visszajöttek az ebédlőből. Amikor a főportás közölte velük, hogy egy férfi kereste őket a hölgy meglepett arccal kijelentette, hogy a férje volt. Ezt követően rövid idő után visszajött a férfi és összetalálkoztak. Augusztus 6-án egész délután együtt voltak és a portás elmondása szerint a férfi az éjszakát – bejelentés nélkül – felesége szobájában töltötte. Augusztus 7-én reggel dr. W.-né kérte a főportást, hogy férje számára tetessen be egy pótágyat a szobába, hogy együtt lakhassanak. Ezt a főportás megígérte, és augusztus 7-én beköltözött a szállodába Dr. W. A. C. [...] A vízuma szerint augusztus 14-ig marad, feleségével és fiával együtt fognak eltávozni a szállodából.”¹⁹ A szállodákat rendszeres adatszolgáltatásra kötelezték. A budapesti Szabadság szálló 1968 áprilisában jelentette, hogy a berlini Komische Opern egyik színésznője három éjszakát egy nyugatnémet kereskedővel közösen töltött, melyet az iratok szerint a Ferihegyi repülőtérhez tartozó Tranzit szállóban egy negyedik alkalom tetézt.²⁰ A budapesti Duna Intercontinental szálló 1973 márciusában és áprilisában nyolc ilyen esetről küldött értesítést. Azt az egyedülálló, kétgyerekes családját is feljelentették, akinek szállásköltségét az ugyanott megszálló nyugatnémet házaspár állta. A Flamenco szállóból küldött jelentések szerint 1986. május–június hónapjában összesen huszonegy keletnémet turista lakott együtt nyugati vendégekkel.²¹

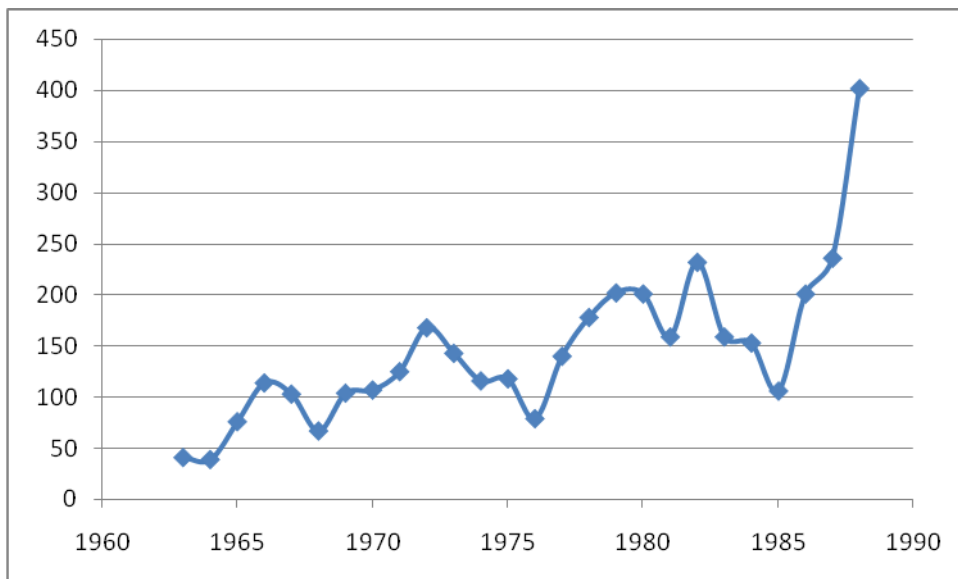
A kempingek ellenőrzése már keményebb diónak bizonyult, hiszen a mintegy 70 Balatonparti kemping vegyes vendégkörrel rendelkezett. A béalatelepi „Napsugár” nyaralótelep gondnokságán a Somogy megyei Rendőrfőkapitányság III/II. Alosztálya által beszervezett „Balaton” fedőnevű ügynököt bízták meg az NSZK-s–NDK-s „találkozó” megfigyelésével. Az ügynök semmitmondó jelentései azt érzékeltetik, hogy hiábavaló

vállalkozás volt a különböző országokból érkező németajkú vendégek kapcsolattartásának regisztrálása. Az 1971–1973 között adott jelentések csupán a Németország nyugati feléből érkezők bejelentőlapján szereplő név- és lakcímadatokról tájékoztatnak. A három szezon alatt alig néhány alkalommal sikerült NDK-s és NSZK-s családok közös üdüléséről számot adnia, amit a nyugati vendégek alacsony számával magyarázott. Legérdekesebb jelentése egy idősebb nyugatnémet vendéggel folytatott beszélgetéséről számolt be. Az 1973 tavaszán családjával együtt üdülő férfi először járt Magyarországon. Elmondása szerint igen kedvező benyomást tettek rá a helyi viszonyok, életforma és életszínvonal tekintetében egész mást tapasztalt, mint amire a szocialista rendszerről hallottak alapján számított. Az ügynök munkadossziéjából kiérezhető, hogy nem lelkesedett az állambiztonsági munkáért. Értékelhető jelentést alig adott, különféle indokokra hivatkozva próbált kibújni a tartótisztjével való találkozások elől.²² A nyugat- és keletnémet állampolgárok kapcsolattartásával kapcsolatban folytatott megfigyelés sovány eredményét az NDK ÁBM-a részére továbbították.²³

A Stasi operatívcsoport-vezetőjének legfontosabb magyar partnere a Belügyminisztérium Nemzetközi Osztályának vezetője volt, akihez szervezeti, technikai és operatív ügyekben fordulhatott. A Nemzetközi Osztály vezetőjének feladatkörébe tartozott az operatív csoport tevékenysége által érintett dunántúli megyei (Zala, Somogy, Veszprém és Baranya megyei) rendőr főkapitányságok állambiztonsági vizsgálati alosztályainak vezetőivel való kapcsolatfelvétel koordinálása, és az új keletnémet kollégák bemutatásáról is ő gondoskodott a helyi állambiztonsági szervek vezetőinél.²⁴ Erre azért volt szükség, mert az operatív csoport munkatársai velük álltak közvetlen kapcsolatban a nyári szezon idején, mivel az idegenforgalom, ennek keretében pedig a megye területén tartózkodó külföldiek ellenőrzése is hozzájuk tartozott. Az idegenforgalommal kapcsolatos feladataik folytán a központi szervek küldöttei mellett a területi állambiztonsági szervek vezetőit is bevonták a kétoldalú tapasztalatcserékbe.²⁵ A keletnémet idegenforgalom biztosításáért felelős VI. Főosztály vezetője, Heinz Fiedler ezredes az 1984-es szezon kezdetén maga is ellátogatott Kaposvárra, illetve Veszprémbe, és személyesen konzultált a Somogy, illetve Veszprém Megyei Rendőrkapitányság illetékes vezetőivel.²⁶

A munkakapcsolatokat tekintve az operatív csoport tagjai a BM III/1. Vizsgálati Osztály munkatársaival érintkeztek a legtöbbször, mivel a Vizsgálati Osztály nyomozott a határsértő NDK-állampolgárok ügyében. A vizsgálati eljárás összehangolása céljából az ÁBM IX. Vizsgálati Főosztálya külön megállapodást kötött a partner országok vizsgálati szerveivel. Magyarországgal 1964-ben, Csehszlovákiával 1967-ben (megújítva: 1977, 1982), a Szovjetunióval 1975-ben, Lengyelországgal 1975-ben (kiegészítve: 1982), Bulgáriával 1980-ban került sor annak aláírására.²⁷ 1967 tavaszán egy olyan elképzelés merült fel, miszerint az ÁBM IX. Vizsgálati Főosztály egyik munkatársát a nyári hónapokra Budapestre delegálnák.²⁸ A jelentés megírásakor a magyar partner még nem jelzett vissza, így nem ismeretes, hogy mikor váltották valóra az elképzelést, mindenesetre 1988-ban az ÁBM IX. (Vizsgálati) Osztály hat munkatársa tartózkodott Magyarországon.²⁹ A határsértésen ért NDK-állampolgárokat az 1958. évi jogsegélyszerződés 64. cikkében foglalt kiadatási rendelkezés és az 1963-ban kötött bilaterális megállapodás alapján a Legfőbb Ügyészség Politikai (1970-es évek közepétől Állam elleni ügyek) Osztályának jóváhagyó határozatával adta át a BM III/1. (Vizsgálati) Osztálya az NDK ÁBM számára.³⁰

*A Stasi repülőjáratával Magyarországról hazatoloncolt NDK-állampolgárok számának alakulása, 1963–1988*³¹

A keletnémet társszerv elégedett volt a magyar hatóságok közreműködésével, amit Mielke állambiztonsági miniszter köszönőleveleiben juttatott kifejezésre.³² Teljesítményük elismeréseképpen kitüntetésre terjesztették fel a magyar kollégákat. Az 1968-as kitüntetési javaslatban az osztályvezetőt a „Fegyverbarátság Érem” ezüst, négy munkatársát bronz fokozatára, három kollégát a „Nemzeti Néphadsereg Érdemérem” ezüst, illetve bronz fokozatára, négy személyt a „Példás Határszolgálatért Éremre” terjesztettek elő. Tizenhét személy igyekezetét tárgyi ajándékkal honorálták, Weber Gyula osztályvezető helyetttest jutalomüdvülésben részesítették. Az 1987-es javaslat a BM III/1. Vizsgálati Osztály tizenegy munkatársát, köztük az osztályvezetőt, Weber Gyulát terjesztette fel kitüntetésre.³³

Az operatív csoport főhadiszállását Budapesten és Siófokon rendezték be. Budapesten a magyar társszervek segítségével egy ikerház felső szintjét bérelték ki, ahol öt munkaszoba állt rendelkezésükre, Siófokon a rendőrkapitányság épületének legfelső szintjét ürítették ki számukra. Az operatív anyagokat, a csoport működésére szolgáló pénzüsszeget és a szolgálati útleveleket az NDK budapesti nagykövetségén tartották. Az egész évben Budapesten időző munkatársak számára az IBUSZ- és Coop-Tourist-irodák közvetítésével bútorozatlan lakásokat béreltek. Felszerelésükről az ÁBM VI. Főosztályának gazdasági részlege gondoskodott. Budapesten három, Pécsen egy konspiratív lakással rendelkeztek. A szezonális bevetésre érkező munkatársak számára a Somogy és Veszprém megyei társszervek közvetítésével béreltek lakásokat, amelyek lakóhely gyanánt, egyben találkozási lakásként funkcionáltak.³⁴ A magyarországi operatív csoport az 1973-ban felvett leltár szerint 3 hagyományos és 1 félautomata fényképezőgéppel, 2 vakuval, 7 teleobjektívvel, 13 magnóval, 2 lehallgatásra alkalmas eszközzel rendelkezett. Az eszközöket szétszították a Budapesten, illetve a Balaton északi és déli partján bevetett munkatársak között. A Stasi leltárt felvevő munkatársa „védelmi pontokként” aposztrofálta a fenti őrhelyeket, ami azért figyelemre méltó, mert ez a szóhasználat jól illusztrálja, hogy az ÁBM köreiből milyen jelentőséget tulajdonítottak az operatív csoportok működésének.³⁵ A csoport 1973-ban két, 1975-ben három, 1988-ban öt gépkocsival rendelkezett, és állandó fenntartott parkolóhelye volt a Ferihegyi repülőtér parkolójában.³⁶

Az 1980-as évek második felében nyolc főre emelkedett a csoport létszáma. Budapestre telepített tagjai az egész évet, a Siófokra, Balatonfüredre és Keszthelyre kihelyezett munkatársak a nyári szezont töltötték Magyarországon.³⁷ Az operatív csoport összetételéről az ÁBM X. Nemzetközi osztályának vezetője, Willi Damm vezérőrnagy

magyar kollégáját előre értesítette. Az operatív csoport összetétele az 1986-os szezonban a következőképpen alakult:

Vezetője:	Baldauf, Holger őrnagy ³⁸	Székhelye: Budapest
Helyettese:	Stölzner, Rolf őrnagy	Székhelye: Siófok
Munkatársak:	Langner, Peter százados	Székhelye: Budapest
	Rommel, Bernd főhadnagy	Székhelye: Budapest
	Langner, Gabriele főhadnagy	Székhelye: Budapest
	Reschke, Klaus őrnagy	Székhelye: Balatonfüred
	Rothe, Peter százados	Székhelye: Keszthely
Titkárnő:	Geissler, Helga hadnagy	Székhelye: Budapest

Amint az azonos családnév mutatja, egy házaspár is helyet kapott a csoportban. Ez nem volt ritka jelenség, az ÁBM részéről bevett gyakorlatnak számított a házaspárok külszolgálatra való közös kihelyezése. Amikor a Langner házaspár kiküldetése 1989-ben lejárt, Manfred Neumann őrnagy és felesége, Sabine Neumann főtörzsőrmester váltották őket.³⁹ A csoport egész évben Budapesten tartózkodó tagjainak kiküldetése meghatározott időre, általában három-négy évre szólt, a megbízatás lejártával az adott személyt másutt, általában hasonló munkaterületen helyezték el.

A Stasi vezérkara 1985 decemberében a külföldön végzett operatív munka színvonalának emelése céljából a Csehszlovákiában, Bulgáriában és Magyarországon működő operatív csoportok átszervezéséről döntött.⁴⁰ Gerhard Neiber vezérőrnagy, állambiztonsági miniszterhelyettes 13 oldalas tervezetet terjesztett elő, amelyben a csoportok összetételének módosítására tett javaslatot. A hatékonyság növelése és a társszervekkel folytatott együttműködés kiszélesítése érdekében azt indítványozta, hogy a II/10. (Kémelhárító Főosztály/NDK-külképviseltek és operatív csoportok biztosítása a baráti országokban) állományából is helyezzenek ki egy-egy munkatársat. Az átszervezésre vonatkozó elképzelések között a Központi Koordináló Csoport munkatársainak bevonása is felmerült, ám Magyarország esetében erre nem került sor.⁴¹ A kémelhárító tisztek 1986. szeptember 1-jén foglalták el helyüket a budapesti, a prágai és a szófiai operatív csoportban. Noha az eredeti felvetés Budapestre két kémelhárító tiszt kihelyezését irányozta elő, a II. (Kémelhárító) Osztály állományából csupán egy fő, Herbert Heckerodt alezredes csatlakozott a budapesti csoporthoz.⁴² A kémelhárító tisztek beosztásukból kifolyólag kettős alárendeltségben álltak. Szervezetileg a VI. Főosztály helyi operatív csoportjának állományába tartoztak, ám munkájukról a II/10. Osztály vezetőjének kellett számot adniuk. Feladatuk a következőket foglalta magában:

szoros együttműködés kialakítása a társszervek kémelhárító osztályain dolgozó kollégákkal,

önálló ügynökhálózat kiépítése és vezetése, potenciális ügynökök felkutatása és beszerzése,

az adott országban tartózkodó keletnémet polgárok körében folytatott kémelhárító munka.

Az operatív csoportok önálló költségvetési kerettel nem rendelkeztek, működési költségük az ÁBM VI. és II. Főosztálya között a munkatársak és a feladatok arányában oszlott meg. Gazdálkodásukra vonatkozóan az 1980-as évek második felére vonatkozó adatok állnak rendelkezésre. Az 1986-os év adatai a ténylegesen kifizetett összegekről adnak tájékoztatást.

Az ÁBM magyarországi operatív csoport számára kifizetett összegek forintban számolva 1986-ban⁴³

Dátum	Összesen	Benzin	Szállás	Ügynöknek	Találkozás, felszerelés	Reprezentációs keret
1986.01.23.	99 806,50	6900,00	83 231,50	784,00	7570,00	1321,00
1986.05.21.	99 952,40	4182,00	75 894,00	9692,50	10 183,90	-
1986.05.21.	299 982,90	9940,00	281 696,00	1211,00	6860,90	275,00
1986.05.21.	99 979,00	-	98 932,00	1047,00	-	-
1986.05.21.	299 945,10	13 205,00	258 256,50	1536,00	18 383,90	8563,70
1986.06.13.	299 820,20	6900,00	267 538,00	4111,00	7498,60	13 772,60
1986.07.04.	49 865,60	714,00	42 300,00	-	6851,60	-
1986.07.04.	98 856,50	2700,00	82 688,00	6419,10	6678,00	371,40
1986.08.07.	49 986,90	8820,00	-	34 443,00	6065,90	658,00
1986.08.07.	49 999,40	5947,00	15 550,00	24 280,00	2054,40	2168,00
1986.09.02.	99 998,70	11 618,00	43 877,40	20 885,00	20 886,30	2732,00
1986.09.02.	49 998,70	15 310,00	16 543,00	3100,00	15 045,70	-
1986.09.09.	49 995,20	2300,00	-	45 431,00	2264,20	-
1986.09.09.	49 917,30	8000,00	26 985,00	2450,00	12 482,30	-
1986.09.09.	49 984,00	2800,00	23 200,00	21 240,00	2405,00	339,00
1986.10.16.	199 998,30	8260,00	165 625,00	16 200,00	9913,30	-

Az 1987–1988-as évekre vonatkozóan ugyanakkor az előirányzott összeg megoszlására vonatkozó adatok állnak rendelkezésre.

*A magyarországi operatív csoport költségvetése forintban számolva 1987-ben*⁴⁴

Bevetés helye / Magyar NK	ÁBM II. Főosztály	ÁBM VI. Főosztály
Valutakeret	1 786 600	3 433 300
Operatív költségek	1 025 000	3 027 400
Bér jellegű kiadás	440 000	-
Benzinköltség	60 000	-
Útiköltség	-	43 500
Fix kiadások	216 600	362 400
Összesen	3 573 200	6 866 600

Az operatív költségek közé sorolták az ügynökök elszállásolásával, ellátásával és utaztatásával kapcsolatos kiadásokat. A személyes kiadások rovatban szereplő tételeket két személyre számolták el; a páros bevételek egyfelől életszerűbbnek tüntek, másfelől a felderítésre is jobb lehetőséget adtak. A költségek elszámolása itt keletnémet márkában történt.⁴⁵

Napidíj (2 személyre, 14 napra)	900 M
Utazással kapcsolatos kiadások (2 személyre)	150 M
Benzinpénz / Csehszlovákiára	200 M
Átutazással kapcsolatos költségek / Csehszlovákia	120 M
Casco	40 M
Benzinpénz / NDK-területre	80 M
	1.490 M

A Stasi potsdami főiskolájának ifjúsági szervezete, az FDJ⁴⁶ által kiküldött fiataloknak az ügynökök számára megállapított napidíj felét fizették, így módon a fiatal párok kiutaztatását 850 márkából hozták ki.⁴⁷ Ehhez jött a szállásköltség, amelyet az operatív csoport foglalt le az ügynök és kísérője számára. A bérleti díjak megnevezésű tétel a szolgálati helyiségek, lakóhely gyanánt használt lakások, a találkozási lakások és a két budapesti garázs bérleti díjával és fenntartásával kapcsolatos költségeket tartalmazta. Az

operatív csoport munkatársainak valutaellátása havi 12 600 Ft-ot tett ki. A házastársak részére 20%-os, a gyermekek részére 15%-os illetménykiegészítést állapítottak meg. Reprezentatív kiadásokra beosztástól függően az alapilletmény 5–10%-át, vezetők számára 15%-át biztosították. A jó benyomást keltő megjelenésre beosztástól függően 1000–1500 márka értékben ruhapénzt folyósítottak. A differenciálás a házastársakat is érintette, esetükben 400–800 márka között mozgott a ruhapénz összege.

A magyarországi operatív csoport 1988-ra előírányzott költségei forintban számolva:

Bevetés helye / Magyar NK	ÁBM II. Főosztály	ÁBM VI. Főosztály
Valutakeret	1 382 000	4 099 200*
Operatív költségek	43 900	–
Bér jellegű kiadás	104 900	–
Benzinköltség	60 000	–
Útiköltség	5900	–
Fix költségek	71 800	–
Összesen	1 608 500	4 099 200

* A VI. Főosztály tervezett költségeit az előírányzat nem bontotta le az egyes területekre.

A VI. (Turizmus biztosításáért felelős Főosztály) és a II. (Kémelhárító Főosztály) eszköz és bér jellegű kiadásait összegezve azt látjuk, hogy a magyarországi operatív csoport éves működési költsége irdatlan összegeket emésztett fel, ami nem állt arányban tevékenységük eredményével.

A Budapesten, Prágában és Szófiában működő operatív csoportok újabb átszervezését 1989. július 14-én, a Menekültügyi Egyezményhez való magyar csatlakozás eredetileg kitűzött időpontjában hajtották végre. Mivel Magyarország területén keresztül tömeges menekülés indult meg, és a magyar–keletnémet állambiztonsági szervek tárgyalásai nem vezettek eredményre, Mielke állambiztonsági miniszter 13/89-es számú parancsa nyomán ekkor minden operatív csoportot a II/10. (NDK-külvéközpontok és operatív csoportok biztosítása a baráti országokban) Osztály egységes irányítása alá vontak.⁴⁸ Az átszervezést az egyes baráti országokban lezajlott belpolitikai változásokra hivatkozva az „ellenforradalmi” és szocializmusellenes erők tevékenységének frázisával indokolták. Az intézkedés gyakorlati célját az egyes területek közötti hatékonyabb koordinálás szükségességében és az intézményi érdekek hatékony képviseletében jelölték meg. A budapesti csoport kémelhárító tisztje, Heckerodt ezredes több észrevételt fűzött a tervezethez, melyek a következő pontokat érintették:⁴⁹

a szocialista államok közösségének vonatkozásában az egység és egybeforrottság helyett az egységes fellépés fontosságát hangsúlyozta;

a szocialista országokat érintő ellenséges támadások helyett a szocializmus megújulását érintő folyamatokról írt, amelyek az egyes országokban eltérő módon érvényesülnek, ezért alapvető követelménynek tartotta a konkrét helyzetnek megfelelő hatékony együttműködést a helyi társszervekkel;

a fogadó országban működő ellenzéki csoportok tevékenységének felderítése helyett az NDK-ban működő alternatív csoportok kapcsolatainak felfedezésére helyezte a hangsúlyt;

az ellenség fogalma helyett a szocializmusellenes terminus bevezetését javasolta, mondván, hogy ami régen ellenségesnek számított, arról 1989-ben már nyíltan lehet beszélni.

Az ezredes feltűnően éles hangú kirohanást tett a havi jelentés kötelezettsége ellen. Leszögezte, hogy az operatív csoport munkáját nem a szépen fogalmazott jelentések,

hanem az elért eredmények minősítik.⁵⁰ Az ÁBM II. Főosztály vezetőjének, Günter Kratsch ezredesnek a tervezete szintén nagy hangsúlyt fektetett a baráti országok biztonsági szerveivel való további együttműködésre. Egyértelműen leszögezte, hogy ezeket a munkakapcsolatokat még a fogadó ország hatalmi struktúrájában bekövetkező esetleges változás esetén is fenn kell tartani.⁵¹ Megszigorították az operatív csoportok iratkezelésére vonatkozó szabályozást. A lezárt és iktatószámmal ellátott akták hazaszállítását rendelték el, helyben kizárólag az aktuális akciók dokumentációját tárolhatták. A parancs végrehajtására kiadott utasítás az operatív csoportok VI. Főosztályhoz tartozó káderállományának felülvizsgálatáról és a Kémelhárító Főosztály II/10. Osztálya által való átvételéről is intézkedett, amelynek határidejét 1989. október 30-ban határozták meg.⁵²

Az ügynökhálózat felépítése, összetétele és feladatai

A szervezett emberkereskedelem leküzdésével kapcsolatban a szabadságukat baráti országokban töltő turisták tényleges megfigyeléséről az 1966. május 10-én kiadott 9/66. számú parancs rendelkezett.⁵³ Az utazási irodák által szervezett társas utakon résztvevőket kezdettől fogva szoros felügyelet alá vonták. Az utaskísérők és idegenvezetők munkakörének szerves részét képezte a gyanús viselkedést mutató nyaralóvendégek kiszűrése. Az első ízben kiküldött idegenvezetők számára tanfolyamokat indítottak, ahol a szökések megelőzésével kapcsolatos feladataikra készítették fel őket. A tanfolyamot az idegenforgalmi szezon megelőzően, Berlinben tartották.⁵⁴ Az idegenvezetők és az utaskísérők mellett az Állambiztonsági Minisztérium által utasként beépített emberek is közreműködtek útítársaik ellenőrzésben.⁵⁵ Az utazások biztosításáért felelős XX/5. (az 1970-es átszervezést követően VI.) főosztály minden turistacsoportban megbízottakat helyezett el, akiknek feladata útítársaik viselkedésének figyelemmel kísérése és a gyanús momentumok felfedése volt.⁵⁶ Az operatív munkatársak megbízatása, akik turistaként vagy idegenvezetőként szocialista berendezkedésű országokba utaztak, a következő területekre terjedt ki:

A nyugatnémet, nyugat-berlini és más kapitalista országokból érkező polgárok negatív befolyásának, a politikai-ideológiai diverzió hatásának értékelése.
Melyek azok a témák, amelyekről célirányosan beszélgetést kezdeményeznek?

Mely turisták mutatnak különös érdeklődést titkos adatok és objektumok iránt?

Mely NDK-turisták tartanak kapcsolatot vagy beszélgetnek nyugatnémet, nyugat-berlini, illetve más nem szocialista országokból érkező személyekkel?
Milyen a kapcsolat jellege: előre megszervezett vagy véletlenszerű?

Mely NDK-turisták keresik fel a nyugati külképviseleteket, nagykövetségeket, konzulátusokat és kereskedelmi kirendeltségeket, illetve próbálnak azok alkalmazottaival kapcsolatot létesíteni?

Mely NDK-turisták foglalkoznak a gondolattal, illetve tesznek előkészületeket arra, hogy az NDK-t az adott vendéglátó ország területén keresztül elhagyják?
Amennyiben intő jelet tapasztalnak, haladéktalanul értesítsék az utazási iroda képviselőjét!

Mely turisták különülnek el a csoporttól, és ezt mi okból teszik?

Mely körülmények segítik elő az NDK jogellenes elhagyását az adott országban?

Túlzott költségek.

NDK-t lejárató vagy kompromittáló magatartás.

A nyugatnémet, nyugat-berlini, illetve nem szocialista országok utazási irodáinak képviselőire vonatkozó adatok gyűjtése.⁵⁷

Az útról írott jelentésben néven kellett nevezni azokat az utasokat, akikkel kapcsolatban a felsorolt szempontokkal egyező információ jutott tudomásukra. 1970 nyarán 556 turistacsoporttal 84 állambiztonsági főmunkatárs és 234 nem hivatalos munkatárs, azaz ügynök kelt útra.⁵⁸ A szocialista országba induló keletnémet turistákat kísérő „árnyékhadserg” létszáma 1971-re már 706 főre emelkedett, összetételükre és bevetésük helyére vonatkozóan részletes adatok maradtak fenn.

A Stasi Bulgáriában, Magyarországon és Csehszlovákiában bevetett hivatásos munkatársai és ügynökei, 1971-ben⁵⁹

	Bulgária	Magyarország	Csehszlovákia	Összesen
Operatív munkatárs	6	4	6	16
Titkárnő	2	1	2	5
Külön feladattal megbízott tiszt	2	1	-	3
Az utazási iroda apparátusába tartozó ügynök	27	4	5	36
Külön feladattal megbízott nem hivatalos munkatárs	30	17	14	61
Biztonságért felelős nem hivatalos munkatárs / Társadalmi kapcsolat a turistacsoportokban és az egyéni utaztatás terén	260	66	1	327
Stasi munkatársai a turistacsoportokban	133	74	1	208
Tartalékos káderek a Stasi főiskolájának hallgatói köréből	17	8	6	31
Más intézmények ügynökei	4	-	15	19
	481	175	50	706

A Magyarországra irányuló keletnémet idegenforgalom fontos jellemzőjét az egyénileg szervezett utazások magas száma adta. Mivel ők kiestek a hatóságok látóköréből, az operatív csoportokat ún. megfigyelő brigádokkal erősítették meg. Bulgáriában az 1966-os, Magyarországon az 1967-es szezontól került sor a megfigyelő brigádok tényleges bevetésére.⁶⁰ Egy 1967-es jelentés a következőkben foglalta össze a megfigyelő brigád működésének kezdeti tapasztalatait:

A bevetések eredménye alátámasztotta a nem hivatalos munkatársak bevonásának létjogosultságát, ezért minél több, az állambiztonsági munka terén képzett ügynök bevonására van szükség.

A nem hivatalos munkatársak által kialakított kapcsolatokat jobban ki lehetne használni, ha a kontaktusok felvétele célszerű kiválasztással történne.

A nyugatnémet sajtó és televízió az osztrák-magyar határra telepített technikai eszközök részleges felszámolásáról tudósított.⁶¹ A beszámoló nyomán az a vélekedés alakult ki, hogy az NDK illegális elhagyása magyar

területen keresztül különösebb rizikó nélkül véghezvihető. A magyar biztonsági szervek ezzel kapcsolatban azt javasolták, hogy az agitáció eszközével, vagyis a határsértéssel kapcsolatos perekről szóló cikkekkel kellene ezt a téves híresztelést megcáfolni.

A Nyugat-Berlinnel és Nyugat-Németországgal kapcsolatos operatív munka javítására a magyar elvtársaktól is azt kérték, hogy az 1967-es szezonban ők is emeljék meg egy fővel a Balatonnál bevetett operatív munkatársak számát. Ezt a javaslatot a magyar elvtársak is elfogadták.

Mivel a Balatonnál sok figyelmet érdemlő dolog adódott, a magyar hatóságok hozzájárulását kérték az Állambiztonsági Minisztérium VIII. Főosztályának (Megfigyelés, nyomozás) állományából összeállított megfigyelő brigádok működéséhez.⁶² A fent említett VIII. Főosztály szakszolgálat jelleggel végezte a megfigyeléssel kapcsolatos feladatokat, amelyekkel az Állambiztonsági Minisztérium különféle szervezeti egységei megbízták. A határon átmenő forgalomban részt vevő személyek megfigyelése a VIII/7. (az 1972-es átszervezést követően 3.) Osztály hatáskörébe tartozott. A megfigyelést végző szakembereket 1967-ig főállású nem hivatalos munkatársként foglalkoztatták, azt követően a szigorúan titkos megfigyelést folytató főállású munkatárs kategóriájába sorolták át.⁶³ Általában turistáknak adták ki magukat, és egyénileg, repülővel, illetve autóval és kempingfelszereléssel utaztak be az országba. Szállásukról az operatív csoport gondoskodott.⁶⁴ Az operatív személyi ellenőrzés elsősorban külső figyelmet jelentett, melynek során a szökéssel gyanúsított személy mozgását, tevékenységét és kapcsolatrendszerét követték nyomon. Fontos esetekben az ügynökök azt a feladatot kapták, hogy nyaralóvendégnek álcázva magukat, ismerkedjenek meg a célszeméllyel, és „kötetlen baráti együttlétek” során férközzenek a bizalmába.

1972 márciusában a VI. Főosztály Budapesten tárgyaló vezetője, Fiedler ezredes a hazánkban tartózkodó operatív csoport és a megfigyelő hálózat további megerősítését javasolta, amit a magyar fél nem ellenzett.⁶⁵ A megfigyelést „civilben” végző munkatársak alkalmazása során arra törekedtek, hogy a társadalom különféle csoportjaiból szervezzék be a nem hivatalos munkatársakat, akik révén sokrétű ellenőrzésre nyílik lehetőségük. Az 1973-as szezonban az ügynökhálózat társadalmi megoszlása a következő képet mutatta:

- 23 főállású ügynök
- 31 termelésben dolgozó személy, azaz munkás
- 31 államapparátusban dolgozó
- 8 gasztronómiai területen dolgozó
- 4 egészségügyben dolgozó
- 1 alkalmazott az NDK utazási irodából
- 29 vezető káder a gazdaság és a műszaki értelmiség köréből
- 1 zenész
- 2 diák
- 4 foglalkozás nélkül (valószínűleg háztartásbeli)
- 7 személy foglalkozásáról nincsenek adatok.⁶⁶

Az ügynökök létszámának emelkedése tette szükségessé az ügynökhálózat strukturálását.⁶⁷ Arra törekedtek, hogy az utazásszervezés kulcspozícióiba, például az utazási irodák helyi képviselőibe helyezték el a megbízható munkatársakat, akiknek feladatköréhez hozzátartozott, hogy a Stasi összekötője révén folyamatos kapcsolatot tartsanak fenn az operatív csoporttal.⁶⁸ Ezt a modellt először a bolgár tengerparton alkalmazták, ezért a téma kiváló német kutatója, Tantzschler Neszebar-modellként említi az új szisztémát.⁶⁹ A telepített képviselőkből hálózatot hoztak létre, amelynek irányítását egy vezető beosztású nem hivatalos munkatársra bízták.⁷⁰ Minderre azért

volt szükség, mert az operatív csoport létszáma nem volt elegendő ahhoz, hogy a kiterjedt ügynökhálózat minden egyes tagját személyesen instruálják. A modell nem elhanyagolható előnye pedig az volt, hogy legalizálta az operatív csoport által irányított ügynökhálózat működését. A vezető nem hivatalos munkatárs hálózattartói, rezidensi szerepkört töltött be, akihez területtől és feladattól függően osztották be az ügynököket és a társadalmi kapcsolatokat. Az ő feladata volt, hogy a csoportjába tartozókkal rendszeres kapcsolatot tartson, beszámoltassa és irányítsa őket. A vezető személyét nagy gonddal választották ki. A magyarországi minta nyomán olyan idősebb munkatársakat helyeztek ebbe a pozícióba, akik korábban a fegyveres erőknél teljesítettek szolgálatot. A csoportokat vezetőjük fedőneve alapján tartották nyilván. Magyarországon 1971–1980 között „Bernd Thieme” fedőnéven működött az a csoport, amelyet egy Magyarországra nősült katonatiszt vezetett. A középkorú férfit tíz év katonai szolgálat után 1971-ben, meggyőződéses alapon szervezték be. Elsősorban a Balaton déli partjáról adott jelentéseket, de a Ferihegyi repülőtéren is foglalkoztatták. Az 1975-ös szezon kezdetén a „Cornelia Kummer”, „Rolf Paulsen”, „Kathrin Lüder” és „Jens Kitzing” fedőnevű ügynököket osztották be hozzá. Az 1977-es szezonra a csoport létszáma már nyolc főre emelkedett. A „Klaus”, „Rudi”, „Martin”, „Gertrud Stern”, „Rolf Paulsen”, „Sandor Feher”, „Gabi Zille” és a „Rosi” fedőnevű ügynökök többsége az utazási irodák kihelyezett képviselőinek köréből került ki, ily módon csak a nyári szezon idején tartózkodtak Magyarországon, de olyanok is akadtak közöttük, akik diákként az egész évet itt töltötték.

A vezető nem hivatalos munkatárs legalizálása szintén az NDK utazási irodán keresztül történt, ahol a szervezett turizmus felügyelete, azaz a vendégek fogadása és elhelyezése, a foglalások ellenőrzése, a reklamációk intézése volt a feladata. Az utazási irodában eleinte külső munkatársként félállásban, 1975-től főállású munkatársként foglalkoztatták. Állambiztonsági megbízatása a hozzá rendelt ügynökök beszámoltatására, szakmai munkája az IBUSZ-partneriroda munkatársaival és szolgáltatásaival kapcsolatos észrevételek rögzítésére terjedt ki. Az utazási irodától félállású munkatársként havi 2000 forint javadalmazást kapott, amelyet operatív munkája elismeréseképpen a Stasi magyarországi operatív csoportja havi 300 keletnémet márkával egészített ki. Annak érdekében, hogy idegenforgalmi munkájának és állambiztonsági teendőinek egyaránt eleget tudjon tenni, az operatív csoport egy Trabantot bocsátott a rendelkezésére. Szorgalmasan írott jelentései korrektek és tárgyyszerűek. Érdekességüket éppen ez adja. Jóllehet nem élt a hasonló jelentésekben hemzsegő, ártó szándékú személyeskedő megjegyzések eszközével, jelentései ugyanakkor mégis hűen tükrözik azt a fajta merev és pártszerű keletnémet szemléletmódot, amely jelentősen eltért a magyar mentalitástól. 1975. november 13-án például arra hívta fel a figyelmet, hogy a keletnémet turisták szerint a magyar idegenvezető túlságosan sokat mesélt a magyar történelem elmúlt évszázadairól, keveset szólt ellenben a magyar munkásosztály 1945 után elért eredményeiről. Arról is beszámolt, hogy több ízben beszélgetést kezdeményezett az utazási iroda magyar munkatársaival, és az ott dolgozó hölgyek az aktuális politikai események tekintetében teljes körű érdektelenséget, mi több, tájékozatlanságot mutattak. Az utazási iroda igazgatójának ezért azt javasolta, hogy tartson rendszeres sajtószemlét, ám jó szándékú kezdeményezése süket fülekre talált. Figyelme az utazásszervezésen túlmutató kérdésekre is kiterjedt. 1978. április 1-jén például a „Martin” fedőnevű diákot azzal bízta meg, hogy nézzen utána, valóban létezik-e, hogy az Egyetemi Könyvtárban a nyugati folyóiratok is hozzáférhetőek. A Stasi munkatársainak szemében a nyugati lapok az ideológiai fellazítás veszélyes fegyverét jelentették, amelyek a magas életszínvonal bemutatásával túlságosan is csábító hatást fejtettek ki a keletnémet lakosságra. A „Thieme”-csoport működése kapcsán készült jelentések ugyanakkor arra is rámutatnak, hogy a kettős – szakmai és állambiztonsági struktúra – létrehozása számos feszültség forrását képezte. Gyakori problémaként merült fel, hogy az utazásszervezés a munkatársakat oly mértékben leterhelte, hogy mellette csak nehezen tudtak eleget tenni operatív feladataiknak. „Thieme” ugyanakkor a szakmai

hibákat és problémákat sem hagyta szó nélkül. Leírta például, ha a foglalkozások során tévedések történtek, több ízben előfordult ugyanis, hogy a keletnémet utazási iroda duplán adta ki a szálláshelyeket. Emiatt összetűzésbe keveredett az utazási iroda kirendeltségének vezetőjével, aki a pozícióját féltve igyekezett ellehetetleníteni „Thiemé”-t. A nézeteltérések elsimítása céljából az operatív csoport tisztje közvetített a vitás felek között.

„Thieme” csoportja 1980 márciusában bomlott fel, amikor a három főre apadt csoportból a két magyar egyetemen továbbtanuló diák befejezte tanulmányait, és hazautazott. A keletnémet idegenforgalom biztosítása terén tanúsított tízéves, eredményes munkája elismeréseképpen „Thiemé”-t az NDK Nemzeti Néphadsereg Szolgálati emlékérem bronz fokozatával tüntették ki.⁷¹ 1982-től a helyébe „Joachim Dröse” lépett. Korábbi életpályáját tekintve szintén katonatiszt volt, az NDK néphadseregében híradósként szolgált. Munkaköréből kifolyólag már korábban is együttműködött az Állambiztonsági Minisztériummal. Amikor 26 éves szolgálati ideje letelt, politikai meggyőződésből fordult az állambiztonsági munka felé. Beszervezésére 1981 novemberében került sor. Jellemzésében pozitívan értékelték, hogy sok éves tapasztalattal rendelkezett a konspiráció és a titoktartás terén. Felesége szintén együttműködött az állambiztonsági szervvel. Első külföldi bevetésükre 1982 februárjában, a csehországi gyógyfürdők körzetében került sor. A Stasi csehszlovákiai operatív csoportja 1982. március 8-án adta át őket a magyarországi operatív csoport számára.⁷²

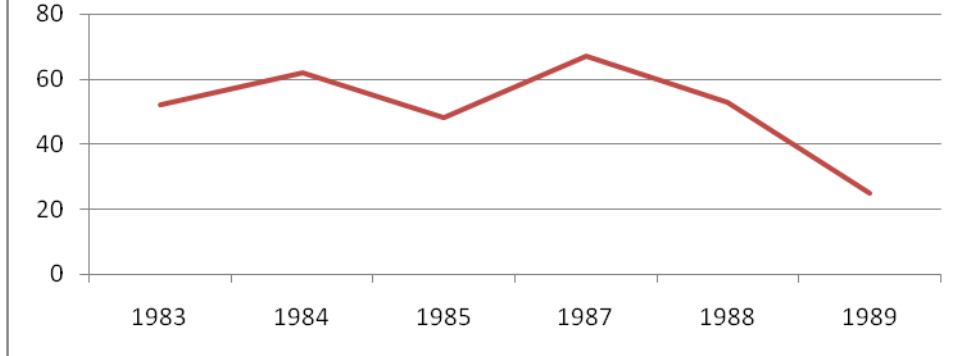
1982-től a szocialista országokban működő operatív csoportok közül kétségkívül a magyarországi egység bizonyult a legagilisabbnak. A régióban végrehajtott ellenőrzések felét Magyarországon hajtották végre. Az 1985-ös jelentésből tudjuk, hogy a szocialista országokban végrehajtott éves ellenőrzések 63%-át itt folytatták.⁷³

Magyarországon, Bulgáriában és Csehszlovákiában végrehajtott operatív személyi ellenőrzések, 1981–1984⁷⁴

	1981	1982	1983	1984
Bulgária	12	14	24	28
Csehszlovákia	15	14	36	31
Magyarország	10	24	52	62
Összesen	37	52	112	121

A Magyarországon végrehajtott operatív személyi ellenőrzések számának alakulása, 1983–1989⁷⁵

Magyarországon végrehajtott személyi ellenőrzések számának alakulása, 1983-1989

*Az 1986-os adatok sajnos nem állnak rendelkezésre. Az utolsó évben mutatkozó csökkenést az magyarázza, hogy az 1989-es évre vonatkozóan csak részadatokkal rendelkezünk.

A magyarországi operatív csoport vezetője, Baldauf őrnagy 1983-ban írott disszertációjában funkcionális szempontok szerint, az ügynök pozíciójából adódó operatív lehetőségek alapján csoportosította a magyarországi megfigyelő hálózat tagjait: **76**

Az utazási irodák képviselőiként kulcsfontosságú pozícióban elhelyezett nem hivatalos munkatársak: mind a társas úton résztvevőkkel, mind pedig az egyéni turistákkal közvetlen kapcsolatba kerültek. Hivatalos kapcsolatot tartottak a vendéglátóhelyekkel (szállodák, utazási irodák, szobakiadás), valamint az állami intézményekkel (rendőrség, idegenrendészet, a helyi önkormányzatok idegenforgalomért felelős csoportjai) és az NDK-nagykövetséggel. A képviselőknek arra is lehetőségük nyílt, hogy a feladatvégzés során más országrészeket is felkeressenek.

Tartósan vagy hosszabb ideig Magyarországon élő nem hivatalos munkatársak: olyan NDK-állampolgárok, akik családi helyzetük vagy munkaviszonyuk folytán életvitelszerűen Magyarországon laktak. Nyelvtudásuk és helyismeretük, valamint a magyar mentalitás ismerete folytán jó kapcsolatteremtési lehetőségekkel rendelkeztek.

Szezonális jelleggel foglalkoztatott ügynökök: például a Szent István körüli Berlin étteremben idényjelleggel foglalkoztatott keletnémet felszolgálókat és az állambiztonság szolgálatába állított művészembereket sorolta ide. Egy amatőr fényképész például, aki odahaza az akt- és természetfotó műfajában ért el eredményeket, magyarországi bevetése során az operatív megfigyelések fotográfiai dokumentálását kapta feladatául. Az 1984 májusában beszervezett művész szóbeli jelentései meglehetősen szűkre szabottak, leginkább a kempingek mellékhelyiségeinek falaira mázolt NDK-ellenes falfirkák rögzítésében merültek ki. Sommás jelentéseinél sokkal használhatóbbnak bizonyultak a hárshegyi, a római-parti és a Balatonfenyves környéki kempingekben készített felvételei, amelyek nyomán egyértelműen be lehetett azonosítani a rajtuk szereplő személyeket. **77**

Kapitalista társadalmi berendezkedésű, főként németajkú országokból rendszeresen Magyarországra látogató személyek.

Az Állambiztonsági Minisztérium más egységeitől két-három hétre átirányított ügynökök. Több éven keresztül ugyanott alkalmazták őket. Mivel már tapasztaltak voltak az operatív munka terén, főként az illegális határsértés előkészületével gyanúsítható személyek azonosítását bízták rájuk.

Az ÁBM VI. Főosztály ifjúsági részlegének keretében együttműködő nem hivatalos munkatársak. Az Állambiztonsági Minisztérium potsdami főiskolájában működő ifjúsági szervezet, az FDJ ajánlásával három hétre, párosával érkeztek. Bevetésük során lehetőségük nyílt a kellemest a hasznossal ötvözni, honfitársaikat idilli környezetben, nyaralás közben megfigyelni.

A testület azon tagjai, akik maguk is szabadságukat töltötték. Az ÁBM munkatársainak előre be kellett jelenteniük külföldre tervezett utazásukat. A VI. Főosztály erről kimutatást vezetett, arra ösztönözve a kollégákat, hogy a Stasi-alkalmazottól elvárható „csekista éberségről” magyarországi nyaralásuk során se feledkezzenek meg.

A telepített ügynökök létszámát illetően még sok a bizonytalanság, az erre vonatkozó források meglehetősen ellentmondásos adatokkal szolgálnak. Egy interneten hozzáférhető statisztika a nyolcvanas évek végére vonatkozólag az alábbi adatokat közli:

A Magyarországon foglalkoztatott ügynökhálózat létszáma, 1987–1989⁷⁸

	IMS*	IMK/KW**	GMS***	Összesen
1987. július 31.	22	1	1	24
1987. december 31.	17	1	1	19
1988. június 30.	19	1	1	21
1988. november 30.	19	1	1	21
1989. május 30.	22	1	1	24

* Biztonságért felelős nem hivatalos munkatárs

** Konspiratív és találkozási lakások biztosításáért felelős munkatárs

*** Társadalmi kapcsolat

A VI. Főosztály éves jelentései ezzel szemben lényegesen magasabb létszámról tesznek említést. A VI. Főosztály 1986-os évre adott jelentése 15 állandóan itt tartózkodó és 43 ideiglenes, a nyári szezonban bevetett ügynökkel számolt. A II. Főosztály 1987-re adott jelentése szintén 15 állandó és 41 szezonális ügynök bevonásáról tett említést.⁷⁹

A megfigyelő brigád legtöbb tagját a forgalmas Balaton-parti üdülőhelyeken, főként Balatonfüred, Akali, Keszthely, Balatonszemes, Zamárdi és Balatonboglár térségében vetették be, ahol a nemzetközi kempingeket az osztrák, nyugatnémet és holland turisták is sűrűn felkeresték. A magánszállásokon már lényegesen nehezebb volt a közösen szervezett nyugat- és keletnémet nyaralásokat nyomon követni. Amennyiben a szállásfoglalást a nyugatnémet fél intézte, a velük érkező keletnémet vendégek neve nem jelent meg az utazási irodák nyilvántartásaiban. A Somogy és Veszprém megyei állambiztonsági alosztályok mindenesetre nyilvántartották a Balaton partján működő nyugati utazási irodákat, és ez irányú értesítéseiket a keletnémet partnerekkel is megosztották.⁸⁰ A Stasi által kiküldött megfigyelők igen aktívnak bizonyultak a német-német találkozások regisztrálása terén. 1970 nyarán 541 szervezett és 162 spontánul szövődő találkozást jegyeztek fel, operatív figyelmet 1551 turista ellen indítottak.⁸¹ Az 1972-es jelentés szerint az adott év nyári szezonjában az előző évihez képest 40%-kal

emelkedett a nyugatnémet részről kezdeményezett kapcsolatteremtési kísérletek száma. 1973-ban új irányt szabott a beszélgetéseknek a két német állam közötti alapszerződés és az NSZK keleti politikája, amelyet a Német-Német Kapcsolatokért Felelős Szövetségi Miniszter rövid ismertetővel népszerűsített. Annak érdekében, hogy ezeket a prospektusokat a keletnémet célközönséghez is eljuttassák, többek között a Balaton-parti szállodákban is terjesztették őket.⁸²

Az operatív személyi ellenőrzések másik meglepő célcsoportját a keletnémet társadalom elitjéhez tartozó, fontos állami, társadalmi vagy gazdasági funkciót betöltő ún. „titokhordozók” képezték. Főként a fegyveres testületek és a rendvédelmi szervek tagjait, valamint a keletnémet gazdaság kulcspozícióiban dolgozó vezetőket, például a stratégiai fontosságú beruházáson dolgozókat vetették ellenőrzés alá. A keletnémet társadalom elitjéhez tartozóktól az NDK politikai irányvonalához száz százalékig lojális, rendszerhű felfogást vártak el. Ennek az is fontos részét képezte, hogy Nyugaton élő rokonaikkal nem tarthattak kapcsolatot. Az 1981-ben kötött együttműködési szerződés I. cikkelye külön kitért „az NDK-beli, illetve a MNK-beli állampolgárok által a kapitalista államok képviselőivel, vagy polgáraival fenntartott gyanús kapcsolatok”-ra.⁸³ Mivel az NDK-elit tagjai a rendszer működéséről az átlagos keletnémet állampolgárnál több ismerettel rendelkezett, a szokásosnál is nagyobb elővigyázatossággal próbálták eltüntetni a nyomukat. Megérkezésüket követően eltávolították autóikról a rendszám táblát, nehogy az NDK országjelzés figyelmet keltsen, majd a rendszámuktól megfosztott gépkocsikat garázsokban, hátsó udvarokban, vagy bokrok közé tolatva helyezték el.⁸⁴ Az 1980-as évek derekától, amikor a keletnémet társadalomban és a politikai vezetésben tapasztalható problémák már a rendszer kedvezményezettjei számára is nyilvánvalóvá váltak, különösen megsaporodtak az elitréteg tagjai körében végrehajtott személyi ellenőrzések.⁸⁵

A nagy létszámú ügynökhálózat foglalkoztatásának oka az egyéni beutazások magas részarányában rejlett. A Stasi statisztikája szerint 1975-ben 323 708 NDK-turista kereste fel hazánkat, ebből a keletnémet utazási irodák által szervezett utasok száma mindössze 43 414 fő volt, vagyis a látogatók 13%-át tette ki.⁸⁶ 1978-ban 928 300 keletnémet állampolgár utazott turistaként Magyarországra. Közülük 550 000 személy nem foglalt előzetesen szállást, hanem helyben vett ki fizetővendég-szobát, illetve kempingezett.⁸⁷ Korántsem véletlen, hogy az egyénileg utazók nemigen éltek az utazási irodák által felkínált szállásközvetítés lehetőségével. Ily módon próbáltak esélyt adtak maguknak, hogy legalább nyaralásuk idejére kikerüljenek a keletnémet állambiztonság munkatársainak látóköréből.⁸⁸ Annak érdekében, hogy az Állambiztonsági Minisztérium munkatársaival való találkozást elkerüljék, a beutazók gyakran fiktív úti célt adtak meg. 1985 nyarán például egy fonyódi ikerházba vártak nyaralóvendégeket. A kiküldött ügynök július 20-tól augusztus 5-ig, kereken három héten át strázsált a Turul utca 3. szám előtt; mindhiába, mert a címre várt NDK-s család a megadott autórendszámmal csak nem jelentkezett. Az IM különösen gyanúsnak találta, hogy a szemmel láthatóan üresen álló nyaralóra nem tették ki a *Zimmer Frei* táblát.⁸⁹ Az 1986-ra tervezett ellenőrzések közül 19, a rá következő évben 12 ugyanezen okból hiúsult meg, az ellenőrzött személyek ugyanis nem érkeztek meg az előzetesen megadott helyre.⁹⁰ A helyben lefoglalható, *Zimmer Frei* táblával jelzett szobák optimális megoldást kínáltak, mert így bármely balatoni településen, de az ország más részein is előzetes foglalás nélkül lehetett szálláshoz jutni. Mivel harminc napot meg nem haladó itt-tartózkodás esetén a szocialista országból érkező turistáknak nem kellett a rendőrségen bejelentkezniük, a keletnémet idegenforgalom keretében beutazó turistákat a helyi rendőri szervek nem regisztrálták.⁹¹ Az operatív csoport vezetője, Baldauf őrnagy úgy akarta megoldani a Stasi szemszögéből nehezen kezelhető helyzetet, hogy azt javasolta: a magyar hatóságoknak a szocialista országokból érkező turistákat éppen úgy rendőrségi bejelentkezésre kellene köteleznie, mint a Nyugatról érkező vendégeket.⁹² A buzgó őrnagy elképzelése szerencsére a javaslat szintjén rekedt meg.

Az ügynökök bevetését megelőzően tartótisztjük foglalkoztatási tervet állított össze számukra, amely tételesen rögzítette, hogy az ügynöknek mely területekkel kapcsolatban kell írásbeli jelentést adnia. Az 1980–1986 között Lengyelországban és Csehszlovákiában foglalkoztatott, majd 1986 júniusától Magyarországra helyezett „Horst Schwalbe” fedőnevű ügynök részére tartótisztje, Peter Langner, a budapesti operatív csoport helyettes vezetője a következő foglalkoztatási tervet állította össze:

ellenőrzési és felülvizsgálati részfeladatok végrehajtása,

operatív szempontból fontos személyekkel és ügyekkel kapcsolatos információk feldolgozása,

a nem szocialista országokból való turistákkal való kapcsolatteremtés és kapcsolattartás felderítése,

a politikai és ideológiai diverzió jelenségei,

a vendéglátó ország állampolgáraival kapcsolatos, operatív szempontból értékes információk gyűjtése,

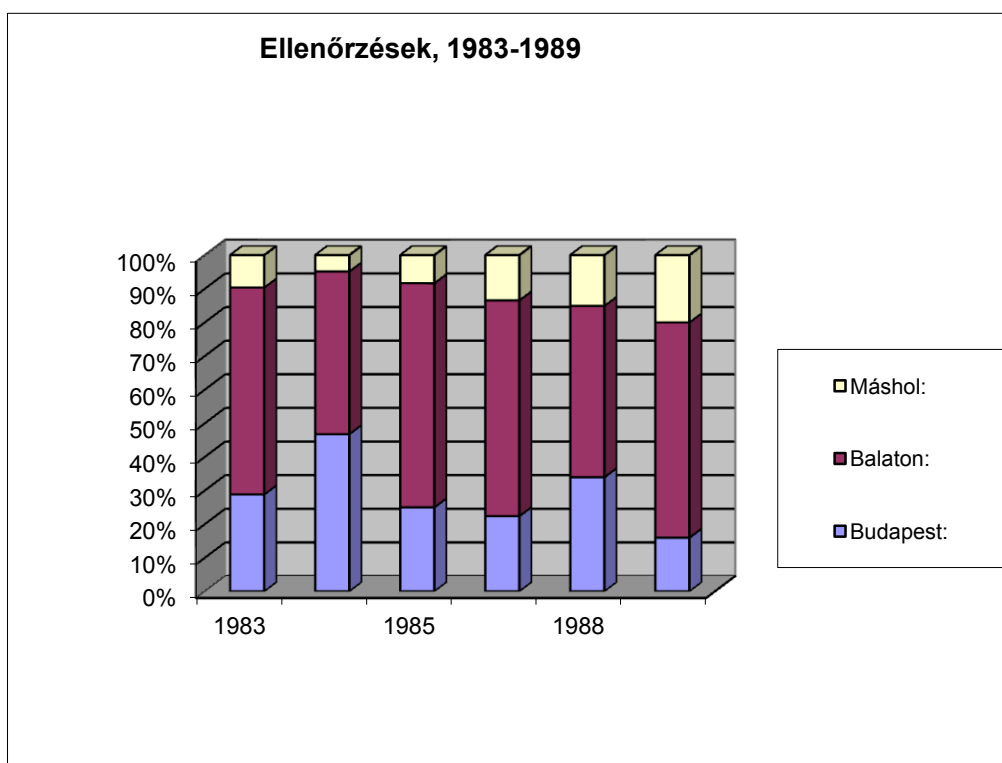
a magyar politikai viszonyokra vonatkozó információk gyűjtése,

aktuális nemzeti és politikai események, nagyobb szabású rendezvények megfigyelése.⁹³

A felsorolásból látható, hogy az ügynökök megbízatása a fogadó ország politikai és gazdasági viszonyainak figyelemmel kísérésére is kiterjedt. Az egyes ügynökök részére kidolgozott foglalkoztatási tervek egymástól nem sokban különböztek, hiszen a lényegyet tekintve mindegyiküket ugyanazokkal a feladatokkal bízták meg. A nem hivatalos munkatársak és társadalmi kapcsolatok munkájának instruálása céljából az ÁBM II/10. Kémelhárító Osztálya kérdőívet állított össze, amely a leglényegesebb szempontokat foglalta össze. Figyelemmel kísérték a nyugati média jelenlétét és a nyugati sajtótermékek hozzáférhetőségét. Az 1970-es évek elején például a „Steffen” fedőnevű ügynököt bízták meg a Balaton környéki könyvtárakban elérhető nyugati sajtótermékek ellenőrzésének a feladatával. Azt kellett felmérnie, hogy a Balaton környéki könyvtárak állományában milyen arányban vannak az NDK-ban, illetve a nyugati német ajkú országokban kiadott lapok és folyóiratok. Az ügynök megállapítása szerint jó volt a kínálat a német nyelvű sajtótermékek tekintetében, a nyugati lapok terén túlságosan is. Következő beszámolójában már azt firtatta, vajon miért nem zárnak be nyárra a balatoni könyvtárak.⁹⁴ A legnagyobb hangsúlyt azonban kétségkívül a nyugati fiatalok és az NDK-állampolgárok közti barátkozásra, azon belül az ebben részt vevő nyugati személyek és csoportok azonosítására helyezték.⁹⁵ Főként az NSZK-ból érkező szervezett ifjúsági turizmus keltette fel a figyelmüket. A Magyarországra látogató ifjúsági szervezetek között szakszervezeti, üzemi és felekezeti alapokon álló csoportok egyaránt előfordultak. A fiatalokból álló baráti társaságok könnyen megtalálták a hangot keleti honfitársaikkal, előszeretettel szerveztek közös programokat. A Stasi munkatársai különösen a közösen szervezett sport- és kulturális eseményektől tartottak, amelyek a résztvevőket néhány órára a német egység illúziójával ajándékozták meg. Ilyen esemény volt például az első össznémet labdarúgócsapat felállítása, amely 1970 nyarán, a balatonföldvári gyepen éppen a szovjet ifjúsági válogatottal szemben állt ki.⁹⁶ 1989 nyarán egy szociológiai felmérés keltette fel a Stasi érdeklődését. A nyugat-németországi bochumi egyetem megbízásából folytatott kutatás az NDK-ban intézményes formában gyakorolt politikai nevelés formáit vizsgálta. A badacsonyi kempingben július 4-én végzett felmérés során az interjúalanyoknak 10 nyugatnémet márkát fizettek a kérdőív kitöltéséért.⁹⁷

Noha a magyar történészek előszeretettel említik „Balaton-brigád” néven a megfigyelő csoportot,⁹⁸ az ügynökök mindazonáltal az ország más részein, a hegyvidéki üdülőhelyeken és a gyógyfürdőkben is gyakorta megfordultak. Már az 1972-es szezon értékelése során felmerült az elképzelés, hogy a határ menti turista centrumokban is ügynököket vetnének be. Fiedler ezredes, a VI. (Turizmus biztosítása) Főosztály vezetője ezzel kapcsolatban Sopront, Kőszegét és Szegedet javasolta.⁹⁹ A nyilvántartások szerint a közkedvelt gyógyfürdőkre és hegyvidéki üdülőhelyekre, így Hajdúszoboszlóra, Egerbe, Bakonybélbe, Pápára, Várgesztesre, Zengővárkonyba, sőt még Borsodnádásra is küldtek ügynököket.

A megfigyelő brigádok által végrehajtott személyi ellenőrzések hely szerinti megoszlása, 1983–1989^{100*}

Végtéték

Az együttműködés utolsó évének történései erősen megkérdőjelezik a Stasi operatív csoportjának és a hozzá tartozó megfigyelő brigádnak a hatékonyságát. Több olyan eset előfordult, amikor az ellenőrzött személynek szemmel láthatóan meg sem fordult a fejében az NDK végleges elhagyásának a gondolata. Egy matematika–fizika szakos tanár például úgy beleszeretett Magyarországra, hogy már ötödjére látogatott el hozzánk. Látogatásai során a szokásos turistaútvonalakon kívül eső észak- és nyugat-magyarországi nevezetességeket is felkereste. A Stasi szemszögéből nézve ez gyanúra adott okot, ezért három ügynököt, a „Kurt Breddin”, a „Gerhard Hausmann” és az „A. Dauer” fedőnevű nem hivatalos munkatársakat, valamint a „Bärbel” fedőnevű társadalmi kapcsolatot állították rá. A szoros ellenőrzés teljesen feleslegesnek bizonyult, mert a célszemély semmi jelét nem adta a disszidálás szándékának, így dosszióját 1983. november 8-án, „eredmény híján” zárták le.

Az 1989-es év nyarán tetőző keletnémet menekültügy eseményei szintén arról tanúskodnak, hogy az Állambiztonsági Minisztérium kihelyezett egységei tehetetlenül álltak a váratlan események előtt. Az augusztus 19-én megrendezett Páneurópai piknik során hatszáznál több keletnémet állampolgár lépte át az osztrák határt.**101** A budapesti operatív csoport kémelhárító tisztje, Heckerodt ezredes ennek kapcsán azt írta, hogy a piknik helyileg szervezett esemény volt, amelyről az operatív csoport sem hivatalos, sem pedig informális csatornán keresztül nem értesült. Ez azért különös, mert a szervezők a meghívót a hazai és külföldi média képviselőinek, valamint a Budapestre akkreditált diplomáciai képviselőknek, így az NDK-nagykövetségnek is eljuttatták. Gerd Vehres keletnémet nagykövet Willi Brückner ezredesnek, a II/10. (Kémelhárító Főosztály / NDK-külvédelmi és operatív csoportok biztosítása a baráti országokban) vezetőjének 1989. augusztus 11-én küldött táviratában számolt be a rendezvény tervéről. A nagykövet a részvételt illetően a szövetséges országok budapesti diplomáciai képviselőivel próbált egyeztetni. Információi szerint a szovjet nagykövet egy diplomata delegálását javasolta, a csehszlovák nagykövet ellenben nem tartotta célszerűnek a részvételt. Vehres a csehszlovák állásponthoz igazodva maga is a rendezvénytől való távolmaradás mellett foglalt állást.**102** Heckerodt jelentése szerint a csoport tagjai az adott hétvégén a balatoni és a baranyai kempingekben folytattak ellenőrzést, de sem a német nyelvű szórólappokkal nem találkoztak, sem pedig más, erre vonatkozó információ nem jutott tudomásukra. A rendezvényen legnagyobb számban a tiltott határátlépésen ért és az ország belsejébe visszaküldött NDK-állampolgárok vettek részt, akik nem tettek eleget a felszólításnak, ehelyett a határ menti város környékén gyülekeztek.**103** Azonban a Stasi az adott régióban legalább egy ügynökkel biztosan rendelkezett, aki Sopronhórpácson fogorvosként működött. A „Maca” fedőnevű ügynököt a határ menti forgalom megfigyelésével, az átutazó nyugati turistákról szóló információk gyűjtésével és az osztrák rádió adásainak figyelemmel kísérésével bízták meg.**104** Az ezredes által leírtak mindenesetre azt támasztják alá, hogy a Stasi operatív csoportja – az NDK politikai és pártvezetéséhez hasonlóan – a teljes bénultság állapotába került, és már nem volt abban a helyzetben, hogy lépést tartson az eseményekkel.

A NSZEP Központi Bizottságának lemondását követően a prágai, a szófiai és a budapesti operatív csoportok vezetőit, Gottschling, Fiedler és Heckerodt ezredeseket Berlinbe rendelték.**105** Az Állambiztonsági Minisztérium felszámolását követően az NDK Nemzetbiztonsági Hivatala vette át a folyamatban lévő ügyeket. A jogutód szerv küldöttsége 1989. november 22-én kereste fel a BM III/II. (Kémelhárítási) Osztályát Budapesten, hogy tájékoztatást nyújtson az NDK-ban bekövetkezett politikai változásokról. A német küldöttség vezetője, Manfred Brückner vezérőrnagy bejelentette, hogy az Állambiztonsági Minisztérium visszavonta a Magyarországon működtetett megfigyelő brigádot, amelyet némi eufemizmussal élve csak „idegenforgalmi csoportként” említett.**106** December közepén a keletnémet idegenforgalom magyarországi ellenőrzésére vonatkozó dokumentumok összegyűjtését és a budapesti operatív csoport vezetője által történő hazaszállítását kezdeményezték.**107** Rolf Isermann alezredes, az NDK Nemzetbiztonsági Hivatala kémelhárítási osztályának feje az operatív csoport vezetőjének kíséretében kereste fel a BM III/II. Csoportfőnökséget vezető Benkő László ezredest, hogy tájékoztatást adjon az NDK állambiztonsági szervezetének átalakításáról. A magyarországi operatív csoportot ez két szempontból érintette. Az elképzelés szerint a budapesti csoport létszámát két főre akarták csökkenteni, és mindkét tag a kémelhárítási vonal munkatársai köréből került volna ki.**108** A magyar állambiztonsági szervek utolsó, 1989. december 29-én összeállított Napi Operatív Információs jelentése a német biztonsági szolgálatok átszervezéséről és az NDK–magyar együttműködésre vonatkozó hírszerzési anyagok '60-as évekig visszamenő megsemmisítéséről adott számot.**109** A Budapesten működő operatív csoportot felszámolták. A munkatársakat fokozatosan, a képviselő vezetőjét, Heckerodt ezredest 1990 első félévében rendelték haza. Az operatív csoport 1990-es működési költségeire

beváltott összeget, 1 564 511 forintot, 1990. február 20-án a budapesti NDK-nagykövetség folyószámláján helyezték el.¹¹⁰

¹ A Német Szocialista Egységpárt Politikai Irodája 1952. május 13-án hozott döntést a Németország keleti és nyugati részeit elválasztó sáv határőrizeti rendjének megerősítéséről, amelyet Wilhelm Zaisser állambiztonsági miniszter 1952. május 26-án írt alá. A kishatárforgalmat betiltották, az átjárást kizárólag a határellenőrző pontokon keresztül engedélyezték. Berlin keleti szektorának lezárására 1961 augusztusában került sor. A „szuverén államok határain szokásos” ellenőrzés bevezetéséről hozott minisztertanácsi határozatot a NSZEP Politikai Irodája 1961. augusztus 11-én erősítette meg. Walter Ulbricht első titkár augusztus 12-én írta alá a fal építésének megkezdéséről szóló parancsot.

² Dunai, 2009: 414.

³ 1963. évi 31. számú törvényerejű rendelet 12. cikkely.

⁴ BStU MfS AIM 630/85. „Steffen”.

⁵ ÁBTL 1.11.12. 41-N/5656/62., 41-N-5025/13-87., 41-N-5022/1-1988.

⁶ Kása, 1973: 6.

⁷ Dömötörfi, 2009: 12.

⁸ ÁBTL 1.11.12. 41-11-N-32/12-68. Jegyzőkönyv. 1963. május 11.

⁹ BStU MfS BdL/Dok. 000887. Befehl 373/64. 2. Az operatív csoportok felállításának alapját a parancs végrehajtásával kapcsolatban kiadott 1. sz. végrehajtási utasítás képezte. BStU MfS BdL/Dok. 1205. Befehl über die operative Kontrolle und Sicherung des Reiseverkehrs.

¹⁰ Románia kivételt képezett, ám az érvényes jogsegélyszerződések szerint az illegális határsértést elkövető NDK-állampolgárokat szintén hazatoloncolták. Tantzsch, 1998: 61–62.

¹¹ Tantzsch, 1998: 22.

¹² Eisenfeld, 1995: 17–18.

¹³ ÁBTL 1.11.12. 41-11-N-690/64.

¹⁴ BStU MfS ZAIG 13067. Protokoll. Berlin, 1969. június 20.

¹⁵ BStU MfS HA VI. 15720. Bericht. Berlin, 1972. március 14.

¹⁶ BStU HA VI. 15718. Zuarbeit. Berlin, 1976. január 22.

¹⁷ BStU MfS HA II/10 279. Neubestimmungen. Ungarische VR. 1–3.

¹⁸ BStU MfS HA VI. 15720. Bericht. Berlin, 1972. március 14.

¹⁹ ÁBTL 3.1.5. O-13535 “Berlini”. Jelentés. Siófok, 1965. augusztus 10.

²⁰ ÁBTL 1.11.12. 41-11-N-492/68.

²¹ BStU MfS Abt. X. 233. Berlin, 1973. május 7.

²² Felettese emiatt tartótisztjét dorongolták le. „Sokkal következetesebben kell a hálózattal foglalkozni. Miről fog ez a télen jelenteni, ha most sincs semmije?” – olvasható a jelentés végére írott jegyzetben. Mindenesetre a tartótiszt józan belátását dicséri, hogy amikor a két együtt vakációzó házaspár hölgy tagjairól kiderült, hogy testvérek, úgy döntött, hogy az eset külön intézkedést nem igényel.

²³ ÁBTL 3.1.2. M 39326. „Balaton” fn. informátor munkadossziéja.

²⁴ BStU MfS HA VI. 15718. Zuarbeit. Berlin, 1976. január 22. BStU MfS Abt. X. 1.

²⁵ Az 1979. november 12-én Berlinben tartott tanácskozáson például Kovács László alezredes a Zala megyei állambiztonsági szerv képviselőjében volt jelen. BStU MfS Allg. S. 8/84. Telegramm. Budapest, 1979. november 6.

²⁶ BStU Abt. X. 1953. Bericht. 1984. július 10–14.

²⁷ BStU MfS HA IX. 17587.

²⁸ BStU MfS SdM 1435. Anlage 4. Arbeit der Operativ-Gruppe in der VR Ungarn. 1967. április 20.

²⁹ Egyikük három hónapot időzött, közben a magyar nyelv elsajátításán fáradozott. A másik tiszt egy hónapot, a harmadik két hetet töltött hazánkban. A másik három vizsgálótiszt csupán alkalmilag, néhány napra érkezett. BStU MfS HA IX. 4671. TI. 2. 1988.

³⁰ 1958. évi 20. sz. tvr. 64. cikk (2.) A két ország között fennálló jogsegélyszerződést 1977-ben újították meg.

Lásd: 1977. évi 26. sz. tvr. ÁBTL 1.11.12. 41-11-N-32/11-68.

³¹ BStU MfS HA IX. 2303 Rückführungen aus dem sozialistischen Ausland. A táblázatot közreadta: Tantzsch, 1998: 76.

³² ÁBTL 1.11.12 41-11-N-32/11-68. ÁBTL 1.11.12 sz. n. (iraton: 160/62).

³³ ÁBTL 1.11.12. 41-11-N-482/2-68. BStU MfS Abt. X. 1125. Berlin, 1987. október 13.

³⁴ BStU MfS HA II/10. 279. Fragenspiegel. Berlin, 1988. március 30.

³⁵ BStU MfS HA VI. 13715. Leltár. Berlin, 1973. október 1.

- ³⁶ BStU MfS HA II/10. 279. Neubestimmungen/Abgrenzungen. Berlin, 1988. március 17.; BStU HA II. 1700. Vermerk. d. n.; ÁBTL 1.11.1 025/10/1987. Jelentés. Veszprém, 1987. október 19. 9.; BStU MfS XX/AKG 119. 1975. április 9.
- ³⁷ BStU MfS Abt. X. 1415.
- ³⁸ Baldauf 1981–82-ben századosi rangban a magyar operatív csoport tagjaként többek közt Siófokon teljesített szolgálatot. 1983-ban írott diplomamunkájában munkaköréhez illeszkedő témát dolgozott fel: az operatív csoportok hatékonyságának fokozását; az ezzel kapcsolatos lehetőségeket a magyarországi operatív csoport példáján mutatta be. A nyolcvanas évek közepétől 1987-ig irányította a magyarországi operatív csoport munkáját.
- ³⁹ A magyar Belügyminisztérium Langnernet eredményes munkájáért kitüntetésben részesítette, amelyet épp a határnyitás másnapján adtak át számára. BStU MfS Abt. X. 1. 40–42.
- ⁴⁰ BStU MfS HA II/10. 286. Arbeitsordnung. Berlin, 1986. augusztus 1.
- ⁴¹ A Központi Koordináló Csoport feladatát képezte a menekülések és az áttelepülések leküzdése. Az egység közvetlen kapcsolatot tartott a társszervekkel. Ez magyarázza, hogy a keletnémet menekültek kérdését érintő 1989-es megbeszéléseken német részről a Koordináló Csoport feje, Gerhard Niebling vezérőrnagy vett részt. Eisenfeld, 1995: 9.
- ⁴² BStU MfS Abt. X. 1.; BStU MfS Abt. X. 1804 Telegramm. Berlin, 1989. november 8.
- ⁴³ BStU MfS Abt. Finanzen 1422. Anlage 2. OPG – Budapest – UVR 1986.
- ⁴⁴ BStU MfS HA II/10. 279. Neubestimmungen/Abgrenzung. Berlin, 17. 3. 1988. Anlage V. Fragen der finanziellen Sicherstellung. 4–5.
- ⁴⁵ BStU MfS XIV. 368/84. Bd. 1–2. „David”; BStU MfS BV Potsdam KD LW 19 Tl. 1–2. Bd. 1–2. „Horst Schwalbe”.
- ⁴⁶ Freie Deutsche Jugend, magyar fordításban: Szabad Német Ifjúság.
- ⁴⁷ BStU MfS HA II/10. 1012. HA VI. Abteilung 2. Berlin, 1988. március 17.
- ⁴⁸ BStU MfS Abt. X. 1804.
- ⁴⁹ BStU MfS HA II. 1700. Bemerkungen.
- ⁵⁰ Az operatív csoport és a hálózattartás munkájával kapcsolatban korábban is számos bírálat érte az adminisztrációval kapcsolatos túlzott mértékű elvárásokat. A kettős feladatot ellátó nem hivatalos munkatársak számára sokszor problémát okozott, hogy hol és mikor tudják megírni jelentéseiket.
- ⁵¹ Az MSZMP Központi Bizottsága az 1989. február 10–11-i ülésén döntött a többpártrendszer elfogadásáról. Az NDK pártvezetés a magyarországi ellenzék tevékenységének legalizálását, befolyásuk növekedését és a hatalommegosztást mind olyan tényezőknek látták, amelyek a fennálló hatalmi struktúrát alááshatják, megrendítve ezzel a szocialista tábor egységét. BStU MfS Sekr. Mittag 85. Hinweis. 1989, április 7.
- ⁵² BStU MfS Sekr. Neiber 366. Berlin, 1989. július 21.; BStU MfS Abt. X. 1804. Massnahmeplan. Berlin, 1989. augusztus 15.
- ⁵³ BStU MfS BdL/Dok. 1205. Befehl über die operative Kontrolle und Sicherung des Reiseverkehrs.
- ⁵⁴ BStU MfS ASB 12621/83. „Bernd Thieme”.
- ⁵⁵ BStU MfS HA VI. 18. Berichterstattung. Berlin, 1987. szeptember 16. 10.
- ⁵⁶ BStU VVS JHS 0001-313/83. Baldauf, 1983. 45.
- ⁵⁷ BStU MfS AIM 630/85. Komplexauftrag. Berlin, 1989. június 24.
- ⁵⁸ Dunai, 2009. 423.
- ⁵⁹ BStU MfS HA VI. 4387. Abschlussberichte
- ⁶⁰ BStU MfS JHS 21994. Held–Geithner, 1987.
- ⁶¹ Az MSZMP Politikai Bizottsága 1965. május 11-én hozott határozata nyomán indult meg az aknamező végleges felszámolása. Helyette szovjet típusú elektromos jelzőrendszert telepítettek.
- ⁶² BStU MfS SdM 1435. HA XX/5. Anlage 4. Arbeit der Operativ-Gruppe in der VR Ungarn. Berlin, 1967. április 20. 5.
- ⁶³ Wiedmann, 2012: 295–296.
- ⁶⁴ BStU MfS JHS 20311. Rommel, 1985: 56.
- ⁶⁵ BStU MfS HA VI. 15720. Bericht. Berlin, 1972. március 14.
- ⁶⁶ BStU MfS HA VI. 4387. 1973-as jelentés.
- ⁶⁷ Tantzsch, 2005: 72.
- ⁶⁸ BStU MfS JHS 21994. Held–Geithner, 1987.
- ⁶⁹ Tantzsch, 2005: 72.
- ⁷⁰ A vezető nem hivatalos munkatárs kategóriáját 1968-ban vezették be, előzménye a titkos főinformátor volt.
- ⁷¹ BStU MfS ASB 12621/83. „Bernd Thieme”; BStU MfS HA XVIII. Nr. 3453. Einschätzung zur Zusammenarbeit mit den Bruderorganen im Jahre 1982. 1983. január 4.
- ⁷² MfS AIM 12912/91.

-
- ⁷³ BStU MfS HA VI. 18. Berichterstattung zur Leiterberatung. 1985. december 4. 4.
- ⁷⁴ BStU MfS JHS 30311. Rommel, 1985. Melléklet, 57.
- ⁷⁵ BStU MfS HA VI. 4432. Kontrollersuchen in der UVR 1983–1985; BStU MfS HA VI. 4433. Kontrollersuchen in der UVR 1987–1989.
- ⁷⁶ BStU VVS JHS 0001-313/83. Baldauf, 1983: 24–37.
- ⁷⁷ BStU MfS XIV. 368/84. Bd.1–2.
- ⁷⁸ Müller–Enbergs, 2012: 64.
- ⁷⁹ BStU MfS HA VI. 18. Berichterstattung. 1986. december 17., 8.; BStU MfS HA II/10. 279.; Neubestimmungen/Abgrenzung. 3.
- ⁸⁰ Veszprém megyében az északi partról 1984–1987 között 345 esetet jelentettek. Lásd ÁBTL 1.11.1. 025/10/1987.
- ⁸¹ Dunai, 2009: 423.
- ⁸² Az NSZK-ban 1969. október 21-én Willy Brandt szociáldemokrata politikust választották meg kancellárnak. Brandt a szovjet zóna országai felé való nyitás politikáját hirdette meg. Az NDK és az NSZK állam viszonyát rendező alapszerződést 1972. december 21-én írták alá, 1973. június 21-én lépett hatályba. Az NDK-ban 1974. május 2-án került sor egy állandó NSZK-képviselő felállítására. Lásd BStU MfS HA VI. 4387. 143–144.
- ⁸³ ÁBTL 1.11.12. 41-N-183/17-9/1981. Megállapodás. Budapest, 1981. november 12. 2.
- ⁸⁴ A „DDR”, azaz NDK országjelzést 1974. január 1-jén vezették be. Előzőleg a „D” betűjelzést használták. ÁBTL 4.2. 6-922/1973/45-9-11/73.
- ⁸⁵ BStU MfS HA VI. 4434. A dosszié számos, az 1980-as évek közepén végrehajtott ellenőrzés anyagát tartalmazza.
- ⁸⁶ BStU MfS HA VI. 15718.
- ⁸⁷ BStU MfS Abt. X. 2027. Bericht. Berlin, június 3.
- ⁸⁸ A magyar utazási irodáknál foglalt szállások esetében sem volt jobb a helyzet. K. H. A. falkensteini lakos 1973 februárjában az IBUSZ-hoz fordult, hogy nyugatnémet barátaival közös nyaralását megszervezze. Az erről szóló jelentés a személyi prioritás eredményével egyetemben május elején a keletnémet állambiztonság vezetőjének asztalára került. BStU MfS Abt. X. 233. HA VI. Jelentés. Berlin, 1973. május 7.
- ⁸⁹ BStU MfS HA II. 22564. Löwe ügynök jelentése. 1988. augusztus.
- ⁹⁰ BStU MfS HA VI. 18. Berichterstattung am 1986. december 17. 8.
- ⁹¹ Ez nem jelentette a regisztráció teljes hiányát, hiszen a szállásadóknak a nyaralókról vendégkönyvet kellett vezetni, és az idegenforgalmi megbízott bármikor szerét ejthette a helyszíni ellenőrzésnek.
- ⁹² BStU VVS JHS 0001-313/83. Baldauf 1983. 52.
- ⁹³ BStU MfS BV Potsdam KD LW 19 T.I. Bd. 1–2. T. 2. Bd. 2.
- ⁹⁴ BStU MfS AIM 630/85. „Steffen”.
- ⁹⁵ BStU MfS HA II/10. 61. Komplexaufträge Berlin, 1985. április; BStU MfS HA II/10. 286. Arbeitsordnung. Berlin, 1986. augusztus 1.
- ⁹⁶ BStU MfS VI. 15719. idézi: Dunai, 2009: 421.
- ⁹⁷ BStU MfS XIV. 368/84. „David”.
- ⁹⁸ Dalos, 2005.; Dunai, 2009: 423.
- ⁹⁹ BStU MfS HA VI. 15720. Bericht. 1972. november 6.
- ¹⁰⁰ BStU MfS HA VI. 4432. Kontrollersuchen in der UVR 1983–1985; BStU MfS HA VI. 4433. Kontrollersuchen in der UVR 1987–1989.
- ¹⁰¹ Mayer, 1989: 13.
- ¹⁰² BStU MfS HA II. 38059. Budapest, 1989. augusztus 11.
- ¹⁰³ BStU MfS Abt. X. 1631. Távirat. 183/89.
- ¹⁰⁴ BStU MfS AIM 13.155/91. TI. 1–2. „Maca”.
- ¹⁰⁵ BStU MfS Abt. X. 1804. Telegramm. Berlin, 1989. november 11. A távirat érdekessége, hogy a korábban kémelhárító tisztként működő Heckerodt ezredes kinevezése az operatív csoport élére hivatalosan csak november 15-ével lépett életbe. Az operatív csoport munkáját ekkor még az 1987-ben kinevezett Heinz Weller alezredes irányította. BstU MfS Abt. X. 1415. 81–82.
- ¹⁰⁶ ÁBTL 1.11.1. 45-74/47/89. Feljegyzés. Budapest, 1989. november 21.
- ¹⁰⁷ MNL OL XIX-B-10. 00452/89. Értesítés. 1989. december 13.
- ¹⁰⁸ ÁBTL 1.11.1. 45-74/58/89.
- ¹⁰⁹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 253/4. 1989. december 29.
- ¹¹⁰ BStU MfS Abt. Finanzen 2442.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 1.11.1. Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság (ÁBMHT)
- 1.11.12. Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya
- 2.7.1. Napi Operatív Információs Jelentések (NOIJ)
- 3.1.2. Munka-dossziék
 - M-39326 „Balaton”
- 3.1.5. Operatív dossziék
 - O-13535 „Berlini”
- 4.2. Parancsgyűjtemény

Magyar Országos Levéltár Nemzeti Levéltára (MNL OL)

XIX-B-10 Határőrség Országos Parancsnoksága, 1945–2005

Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatsicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (BStU)

MfS Abt. X.	Internationale Verbindungen (ÁBM Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya)
MfS HA II.	Spionageabwehr (ÁBM II. Főosztály, Kémelhárítás)
MfS HA VI.	Passkontrolle, Tourismus (ÁBM VI. Főosztály, Úti okmányok ellenőrzése, turizmus)
MfS HA IX.	Untersuchungsorgan (ÁBM IX. Főosztály, Vizsgálati szerv)
MfS ZAIG	ZAIG Zentrale Auswertungs- und Informationsgruppe (ÁBM Központi Kiértékelő és Információs Csoport)
MfS SdM	SdM Sekretariat des Ministers (ÁBM Miniszter Titkársága)
MfS Sekretariat Mittag	ÁBM Mittag miniszterhelyettes titkársága

MfS Sekretariat Neiber	ÁBM Neiber miniszterhelyettes titkársága
MfS Abt. Finanzen	ÁBM Gazdasági Osztály
MfS AIM	ÁBM Nem hivatalos munkatársak archivált személyi anyagai
MfS XIV. 368/84. Bd.1-2.	„David” fedőnevű ügynök személyi anyaga
MfS AIM 630/85.	„Steffen” fedőnevű ügynök archivált anyaga
MfS ASB 12621/83.	„Bernd Thieme” fedőnevű ügynök archivált személyi anyaga
MfS AIM 13.155/91. Tl. 1–2.	„Maca” fedőnevű ügynök archivált anyaga
MfS BV Potsdam KD LW 19 Tl. 1–2. Bd. 1–2.	„Horst Schwalbe” fedőnevű ügynök személyi anyaga
MfS BdL/Dok.	ÁBM, Parancsok, utasítások
MfS JHS	ÁBM potsdami jogi főiskoláján megvédett doktori disszertációk

Hivatkozott irodalom

- Dömötörfi, 2009
Dömötörfi Tibor: A fal „megkerülése” – találkozások a Balatonnál. *História*, 5–6. sz.
- Dalos, 2005
Dalos György: *Balaton-brigád*. Budapest, Ab Ovo.
- Dunai, 2009
Dunai Andrea: Nyaralók megfigyelés alatt. A Stasi a Balatonnál. In *Évkönyv XVI. 2009. Kádárizmus mélyfúrások*. Budapest, 1956-os Intézet. 410–437.
- Eisenfeld, 1995
Eisenfeld, Bernd: *Die Zentrale Koordinierungsgruppe. Bekämpfung von Flucht und Übersiedlung*. Berlin, Der Bundesbeauftragte für die Stasi-Unterlagen.
- Kása, 1973
Kása Tibor: *A külföldi állampolgárok bűnügyeinek kriminalisztikai és kriminológiai tapasztalatai*. Budapest, BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség.
- Müller–Enbergs, 2012

Müller–Enbergs, Helmut: *Inoffizielle Mitarbeiter des Ministeriums für Staatssicherheit*. Teil. 3. *Statistik*. Unter Mitarbeit von Susanne Muhle. Berlin: 2008. On-line: 2012. <http://www.nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0292-2012012009> (letöltve: 2013. augusztus 24.).

Tantzsch, 1998

Tantzsch, Monika: *Die verlängerte Mauer. Die Zusammenarbeit der Sicherheitsdienste der Warschauer-Pakt-Staaten bei der Verhinderung von „Republikflucht“*. Berlin, Der Bundesbeauftragte für die Stasi-Unterlagen.

Tantzsch, 2005

Tantzsch, Monika: *Hauptabteilung VI: Grenzkontrollen, Reise- und Touristenverkehr*. Berlin, Der Bundesbeauftragte für die Stasi-Unterlagen.

Wiedmann, 2012

Wiedmann, Roland: *Die Diensteinheiten des MfS 1950–1989. Eine organisatorische Übersicht*. Berlin, Der Bundesbeauftragte für die Stasi-Unterlagen.

Sajtó

Mayer, 1989

Mayer, Kurt: Nach Massenflucht fuhr Sonderzug in die BRD. Grenzsoldaten sahen bloss einige Paesse an. Bis Montag 1000 DDR-Flüchtlinge. *Der Kurier*, augusztus 21., 13.

Keletnémet polgárok a Stasi árnyékában, avagy ügynökök, akik fenéken lövik egymást

**Gu­drun Weber – Thomas Auerbach: „Genossen, wir müssen alles wissen!” DDR-
Alltag im Spiegel der Stasi-Akten. Ein Lesebuch. Berlin, Lukas-Verlag, 2014.**

Amikor 1989 decemberében az emberek dühösen elfoglalták a Stasi hivatalát, még nem sokan sejtették, hogy az időközben elkezdődött nagyarányú iratpusztítás ellenére a levéltárak polcain még több kilométernyi anyag található. Mindezek azonban nem holmi közönséges papírok voltak, hanem az árulás, az önkényeskedés, a kizsákmányolás, a szélhámosság, a rosszindulat, a gonoszság és a szívtelenség teljes színképének változatos bizonyítékai. Ugyanakkor az akták azt is dokumentálják, hogy a több évtizedes kommunista önkényuralom ideje alatt voltak olyanok, akik bátran ellenálltak a kegyetlenkedőkkel szemben, vagy akár elszántan szembefordultak kínzóikkal és az egész embertelen rendszerrel. Először nézzük meg, hogy kik is szerkesztették a kötetet.

Gu­drun Weber tősgyökeres kelet-berlini polgár, aki 1958-ban született és könyvtár szakon végzett. 1992-től a Stasi-archívum oktatási és kutatási részlegének szövetségi referense, ezen belül az Ellenzék és ellenállás az NDK-ban nevű témacsoport felelőse volt. Thomas Auerbach 1947-ben született Lipcsében, és mestersége szerint szakképzett villanyszerelő. Részt vett az evangélikus egyház ifjúsági munkájában; a Stasi már 1965-ben megpróbálta beszervezni informátornak. Mindezt visszautasította, sőt a fegyveres szolgálatot is megtagadta. Továbbképzés révén az evangélikus egyház diakónusa, illetve 1971-ben városi ifjúsági felügyelő lett Jénában. 1976 novemberében aláírásokat gyűjtött és petíciót szervezett, így tiltakozva az ellen, hogy az állam jogtalanul megfosztotta Wolf Biermann-t, az NDK egyik legnépszerűbb könnyűzenészét az állampolgárságától. Ezt követően államellenes izgatás miatt letartóztatták, majd 1977-ben akarata ellenére kitoloncolták Nyugat-Berlinbe, és állampolgárságától is megfosztották. Habár új életet kezdett nyugaton, de nem felejtette el régi otthonát sem: Jürgen Fuchs, Roland Jahn és mások társaságában a fal innenső oldaláról támogatta az NDK-ban működő ellenzéki csoportokat. 1989 decemberében részt vett a gerai Stasi-központ megszállásában, és tevékenyen együttműködött az NDK-beli kommunista diktatúra időszakának feldolgozásában. 1993-ban tudományos munkatárs lett a BStU-nál (Bundesbeauftragter für die Stasi-Unterlagen), majd 2006 és 2008 között ő vezette a schwerini fiókintézetet. Auerbach ma Berlinben él.

Az „Eltársak, nekünk mindent tudni kell!” című könyv a Stasi-akták tükrében mutatja be az NDK-ban élt emberek mindennapjait. A jelenlegi kiadás változatosan egybefogja a Stasi-minisztériumban talált iratokat. Az olvasó közelebbről is megismerheti az akkori hatóságok nyers és rideg eljárási módszereit és azokat a súlyos kellemetlenségeket, amelyeket honfitársaikkal szemben nap mind nap alkalmaztak. Az itt feldolgozott különleges dokumentumokból jól kimutatható a titkosrendőrségi tisztségviselők mértéktelen ellenőrzési rögeszméje és a csúfondáros elbizakodottság, amely megbízásaik során a felszínre tört. A szerkesztők jól érzékeltették a keletnémet titkosrendőrségi bakikkal kapcsolatos fekete humort. Ezáltal egy olyan szövegegyüttes keletkezett, melyben arányosan keverednek a bizarr, a hátborzongató, az elképzelhetetlen és a szórakoztató momentumok, melyek minden olvasóban más és más érzéseket váltanak ki. Néha az ember azt gondolná, hogy Federico Fellini rendez egy jó filmet az NDK kellős közepén.

Auerbach és Weber a Stasi-dokumentumok tanulmányozásával megbízott hatóság munkatársaiként közel két évtizeden át dolgoztak a korábban titkos ügyiratokkal. E

könyv szerzői újra meg újra olvashattak olyan megdöbbentő esetekről, amelyek nem feltétlenül illeszkedtek az intézmény általános kutatási sémájába, azonban mindinkább magukért beszéltek, és részletekbe menően ábrázolták az NDK-ban élők különböző életútját, valamint azt, hogy ki hogyan boldogult a hatóságokkal. *„Mindent meg kell tudnunk. Semmi sem kerülheti el a figyelmünket!”*, parancsolta többször is a Stasi főembere, Erich Mielke egykori munkatársainak. Ez alapján kijelenthető, hogy ez volt az akkori állambiztonsági alapkövetelmény, vagyis abszolút mindenről tudni kellett, ami az országban történik.

A hivatalnokok nagyon is komolyan vették Mielke belügyminiszter utasításait, és mindenütt keresték az ellenséget. A fejezetekből lépésről lépésre kiderül, hogy a Stasi-ügynökök – akik között voltak ostobák, árulók, gyávák, opportunisták és képmutatók is – hogyan ültették át mindezt a hétköznapi gyakorlatba.

Már az első dokumentum, amely 1950-ből származik, rendkívül érdekes, hiszen azt bizonyítja, hogy a frissen megalakított NDK-ban beindultak az értelmetlen mesterkedések: egy úttörőtáborban úgy tesztelték az ifjak és a felügyelők hangulatát, hogy képtelen pletykákat terjesztettek: az amerikai csapatok elfoglalták Berlint, Grotewohl, Ulbricht és Pieck keletre menekültek. Mindezek hatására a mintegy 80 táborozó ifjúból 75 eldobálta a kitüntetését, 18-an szétszakították a tagsági könyveiket, és szinte mindnyájan elrejtették a kék ingjeiket. Az úttörőtábor kék zászlóját levonták, és „Sztálin elvtárs” képét is el akarták távolítani, hogy aztán a vízbe dobhassák. Természetesen jogos a kérdés, hogy az ilyesfajta kísérletek mire is voltak jók. A válasz a kommunista rendszer emberellenességében és ellentmondásosságában keresendő. Mindenesetre még maga a jelentést összefoglaló ügynök is megkérdőjelezi e módszer helyességét.

Weber szerint még a mai napig is rengeteg mítosz övezi a Stasit. Amikor kollegájával elkezdett dolgozni a könyvön, azt gondolta, hogy meg kellene mutatni a szervezet tevékenységének emberi vetületeit, de nem a titkosrendőrségi ügynökök szempontjából, hanem egy olyan felületet megnyitva, ahol pontosan látni lehet, hogy ez az intézmény egyáltalán milyen közegekben hatott és miféle tevékenységeket folytatott. Mindez segíthet abban, hogy a ma embere jobban megértse, mit is takar valójában a Stasi homályos fogalma. Számos jelentés végtelenül nyomasztó, egyesek pedig egyenesen szórakoztatóak, de a legtöbb valójában csak banális és néha az ember nem hisz a szemének, hogy miket olvas, miközben kirázza a hideg.

A Német Szocialista Egységpárt, a SED vezetősége a kezdetektől fogva nagyon jól tudta, hogy a pártnak igen vékony a tömegbázisa. Hans Wollweber, az akkori Stasi-miniszter megjegyezte, hogy a karhatalom végleges megerősítése nagymértékben függ az államhatalmi biztonsági szervek ütőképességének növelésétől. Wollweber kiemeli továbbá, hogy habár nem a Stasi az állam egyetlen hatalmi szerve, de ez az egyik legjelentősebb intézmény, mert egyedül nekik joguk és kötelességük, hogy a munkásosztály ellenségeit felderítsék és lecsukják. Szerinte abban rejlik a titkosrendőrség sajátos volta, ami megkülönbözteti a többi biztonsági szervtől, hogy amíg mások csak küzdhetnek a munkásság ellenségei ellen, addig csak a Stasinak van kizárólagos joga ártalmatlanná tenni és bezárni a reakciókat.

Azt, hogy mennyire komolyan vették az ügynökök a fent említett irányelveket, a könyvben feldolgozott esetekből jól látható. Olvashatunk egymást fenéken lövő titkosrendőrökről, akik közben persze elszalasztják a megfigyelt személyt, megismerkedhetünk egy erőszakkal feloztatott weimari diáktüntetésről, ahol a buta népzene ellen tiltakoznak. Az NDK hivatalnokok neveltségessége is nyilvánvalóvá válik, például egy keleti gyermektáborban nem tudnak megbirkózni a nyugatról jött kommunista szülők gyermekeivel, mert az előtt a nehéz feladat előtt találják magukat, hogy a nyugati gyerekek a Neptunusz-ünnepségen meg akarják buktatni Neptunuszt, és egy tengeri-lovacska köztársaságot akarnak alapítani. A hatóságok mindent gyanúsnak

találnak, mindenütt szabotőrökre és kártevőkre vadásznak, s közben a szokásos fanyarsággal válaszolnak a világ legtermészetesebb dolgaira is. Tanulságos annak a fiatalembernek az esete, aki a vádak szerint egy téesz istállójában végzett veszélyes aknamunkát: apja motorbiciklijén berobogott a szövetkezeti pajtába, majd a tehenek közt megfordította a járgányt, és kihajtott. Fontos részlet, hogy a tehenek mellett fiatal lányok ültek és fejtek. A fiú társadalmilag veszélyes cselekedete miatt állítólag a tehenek tejhozama naponta 20-25 literrel csökkent. A fiatalúr megpróbálta továbbá demoralizálni a szövetkezet munkatársait azzal, hogy olyan pletykákat terjesztett, miszerint varázsolni és hipnotizálni tud. A hatóságok azt sugallják, hogy itt egy olyan tényezőről van szó, amely a háborús uszítások csoportjába tartozik, mert a fiú tetteivel a provokátorokat támogatja, és veszélyezteti az NDK-ban elért szép eredményeket, valamint a békés együttélést, s mindennek egy újabb háború kitörésével akar véget vetni.

Az egyik közölt forrásban felbukkan Markus Wolf tábornok, aki 1977-ben elrendel egy pszichiátriai vizsgálatot. Ez alapján az Axel Cäsar Springer hamburgi kiadó főnöke örültnek nyilvánítandó, mert az utcán vitatkozik és verekszik azokkal a gazdákkal, akik nem akarják megérteni, miért kellene nekik 51 tonna gumimacit és hat tonna különféle pizzát csak azért a disznókkal megetetni, mert e termékekhez nincs megfelelő mennyiségű csomagolóanyag. Bizonyos részeken keserű humor uralkodik, mint amikor azokról a nyugati kémekről jelentenek, akiknek küldetése kudarcba fulladt, többnyire mert féltek vagy éppen unatkoztak, vagy mert túl sokat ittak. Az is előfordult, hogy egy kommunistaellenesnek ítélt vicc elmesélése miatt valaki több évre börtönbe került. Weber szerint e borzalmakat nem lehetett megszokni: a 80-as évek elején például könnyen megtörténhetett, hogy valakit a Stasi emberei sprayjel fújtak le az utcán, mert farmert, anorákot és hosszú haját viselt. Mindezt ráadásul kísérleti jelleggel, hogy lássák, hogyan hat az illetőre a nyugatról beszerzett tompító spray.

A szerkesztők röviden és velősen, néha túlságosan tömören ismertetik az idézett iratok tartalmát, amelyek időrendi sorrendben következnek egymás után. Habár a szerkesztők betűztek néhány kísérő-értelmező szöveget az idézett iratok közé, de ezek túl ridegen hatnak, olykor tankönyvívűek, és egyáltalán nem világítanak rá a szerteágazó politikátörténeti háttérre. A kötetet sok beszélő fénykép illusztrálja, melyek a Stasi kontrollmániáját érzékeltetik.

A kisebb történetek, anekdoták és mókás jelenetek mellett a szerkesztők a Stasi belső utasításait és a különféle értekezésekből vett szemelvényeket is felhasználták, így ezekből a puzzle darabokból mégiscsak izgalmas összetett narratíva keletkezik. Viszont igazán felszabadultan csak annak a tudatában lehet élvezni az itt bemutatott eseteket, hogy tudjuk, a Stasi mára már csak történelem...

Internetes oktatási anyagok, cikkek

http://www.bstu.bund.de/DE/Wissen/Publikationen/_node.html
(a letöltés időpontja: 2015.január 17.)

http://www.deutschlandfunk.de/ddr-geschichten-aus-stasi-akten-51-tonnen-gummibaerchen.1310.de.html?dram:article_id=302225
(a letöltés időpontja: 2015. január 21.)

<http://www.spiegel.de/einestages/stasi-chef-mielke-a-946470.html>
(a letöltés időpontja: 2015. január 23.)